

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Миланка Г. Џиновић

ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА
ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА ОД I ДО IV
РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

докторска дисертација

Београд, 2015

UNIVERSITY IN BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

Milanka G. Džinović

DIDACTIC TRANSFORMATION OF
GEOGRAPHICAL CONTENTS FROM 1st
TO 4th GRADE OF PRIMARY EDUCATION

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

др Љиљана Живковић, доцент
Универзитет у Београду, Географски факултет

Чланови комисије:

др Славољуб Јовановић, доцент
Универзитет у Београду, Географски факултет

др Вељко Банђур, редовни професор
Универзитет у Београду, Учитељски факултет

Датум одбране: _____

ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА ОД I ДО IV РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Резиме

Нова научна открића у географији и њена трансдисциплинарност учинили су је значајнијом и захтевају преиспитивање и превредновање географије као наставног предмета чији садржаји се изучавају на свим нивоима школовања.

Посебну пажњу заслужују географски садржаји у основној школи, у којој се постављају темељи свему што ће се изучавати на каснијим узрастима. Њихов квалитет зависи од многих чинилаца, а пре свега од наставног програма, материјалних услова, а највише од стручности учитеља.

Што се програма тиче, захтеви се односе на добро одмерене и научно утемељене садржаје који се конституишу трансформацијом научних садржаја у наставне, а разликују се од њих по многим карактеристикама. Ове разлике настају захваљујући дидактичком прилагођавању географских научних садржаја у садржаје наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво, који се изучавају током првог циклуса основног образовања и васпитања.

Приликом сачињавања нових наставних програма, научне садржаје су у наставне трансформисале, по правилу, комисије које су именовале просветне власти. Дидактичари су, као и учитељи практичари, на њих мање утицали. Вредност овако сачињених програма била је у томе што су научно засновани, али су најчешће били неодређени и недовољно прилагођени потребама, интересовањима и могућностима ученика. То је постајало нарочито видљиво у млађим разредима основне школе.

Зато се испоставило да је потребно научно преиспитати читав процес трансформације научних садржаја географије у наставне, узимајући у обзир што више чинилаца и аспеката ове сложене проблематике, као што су васпитни и образовни аспект, дидактички аспект, историјски аспект, сагледавање до сада стечених искустава, поређење са искуствима и постигнућима развијених земаља, као и прикупљање мишљења и предлога учитеља, који остварују наставни програм, и ученика, са којима се он реализује.

За потребе овог истраживања, које подразумева историјску, компаративну и дескриптивну методу, конструисани су посебни истраживачки инструменти

(наведени на стр. 77) потребни за свестрано сагледавање проблематике о којој је реч. Они су укрштени са мишљењима ученика и наставника о географским садржајима са којима се упознају и процењени на основу дидактичких критеријума које дефинише савремена педагогија.

Најважнији налази истраживања о коме је реч јесу:

- Да би географски садржаји који се изучавају у млађим разредима основне школе реализовали своје значајне образовне и васпитне капацитете, потребно их је на одговарајући начин дидактички трансформисати, што у предметима Свет око нас и Природа и друштво, који се изучавају у прва четири разреда основне школе, није учињено на најбољи начин.
- Да би се побољшало стање у том погледу проучен је историјат наставе географских садржаја у Србији, упоређена ова настава са одговарајућом наставом у развијеним европским земљама, описани и вредновани услови у којима се одвија настава, анализирани уџбеници и прикупљена мишљења учитеља који држе наставу поменутих предмета. Посебно је испитано и мишљење ученика о њиховом актуелном програму.
- У наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво недовољно се користе васпитни потенцијали географских садржаја, нарочито кад је реч о екологији, развоју патриотизма и формирању научног погледа на свет. Садржаји, осим тога, недовољно прате нова открића у географији као науци и при томе се недовољно користе савремене методе, средства и облици рада, иако има покушаја да се у настави више користе информатичке технологије карактеристичне за савремену школу.
- Учитељи су углавном добро припремљени за свој посао, посебно они са бар неколико година искуства, који су спремни за прихватање новина у настави, нарочито за активну улогу ученика у настави. Други део наставног троугла, који, поред наставника и наставног програма, чине ученици, показао је потребну мотивацију за упознавање географских садржаја и интересовање за одређене теме проистекле из њих. Истовремено се у наставном програму јављају неки садржаји који су им тешки за разумевање (нпр. оријентација у простору), а још више - примену у пракси.

- Уз податке о најважнијим факторима који утичу на успешну трансформацију научних садржаја географије у наставне, прикупљено је мноштво података и мишљења о начинима ове трансформације на основу којих се може унапредити настава географских садржаја у основној школи, што је важно учинити с обзиром на све већи значај географске културе у скоро свим доменима људског живота и рада.

Кључне речи: дидактичка трансформација, географски садржаји, основна школа.

Научна област: Географија.

UDK: 371.311.5:91(043.3)

DIDACTIC TRANSFORMATION OF GEOGRAPHICAL CONTENTS FROM 1st TO 4th GRADE OF PRIMARY EDUCATION

Summary

New scientific discoveries in Geography and its transdisciplinarity have made this subject more significant, requiring a reconsideration and reassessment of Geography as a school subject whose contents are taught and learned at all levels of school education.

The geographic contents in primary school deserve special attention, given that primary education creates foundations for all subjects to be taught in higher grades. Their quality depends on various factors, such as the syllabus and the material conditions, and most of all on the teachers' competence.

With regard to the syllabus, the requirements refer to well balanced and scientifically based contents constituted by the transformation of scientific contents into educational ones, which differ in a number of characteristics. Such differences are the product of a didactic adjustment of geographic scientific contents to the contents of the school subjects The World Around Us and Social, Environmental and Scientific Education, which are taught during the first cycle of primary school education.

As a rule, in the process of creating new syllabi, it is the commissions nominated by educational authorities that transform the scientific contents into educational ones. Didactic and teaching practitioners have far less influence on the choice of these contents. The value of syllabi created in this way lies in the fact that they are scientifically based. However, in most cases such syllabi have proved to be indefinite and insufficiently adapted to students' needs, interests and capacities. This has been particularly noticeable in the lower grades of primary education.

There fore, a scientific reconsideration of the complete process of transformation of geographical scientific contents into educational ones proved to be necessary. Various factors and aspects of this complex issue need to be taken into account during the process, such as the pedagogical, didactic and historical aspects, empirical results, comparisons with the experience and achievements in developed countries, including collecting the opinions and suggestions of the teachers in charge of implementing the syllabus, and the target groups of students.

For the purpose of this research, which combines the historical, comparative and descriptive methods, special research instruments were designed (described on page 77)

in order to thoroughly consider the topic in question. These instruments have been used to study the opinions of pupils and teachers regarding the geographical contents they have learnt, and analyzed according to the didactic criteria defined by modern pedagogy.

The most important results of the research are the following:

- In order to yield full educational and pedagogical effectiveness, geographical contents taught in lower grades of primary education need to be transformed in an adequate didactic way, which has not been best done within the school subjects The World Around Us and Social, Environmental and Scientific Education, taught in the first four grades of primary education.
- With the aim of improving the current status of the subject, the history of teaching geographical contents in Serbia was examined, this teaching subject was compared with those in the developed European countries, the conditions for teaching this subject were described and evaluated, text books were analyzed, and the opinions of teachers who teach the subjects in question were collected. Pupils' opinions on their current syllabus were given special care.
- The school subjects The World Around Us and Social, Environmental and Scientific Education insufficiently use the pedagogical potentials of geographical contents, especially regarding ecology, developing of patriotism and forming a scientific view of the world. Additionally, the contents insufficiently follow the latest discoveries in Geography as a science, and often fail to include modern teaching methods, resources and interaction patterns, despite sporadic attempts of using the information technologies characteristic of contemporary school.
- Teachers are mainly well-prepared for their work, especially those who have had at least several years of experience, and who readily accept teaching innovations, especially regarding the active role of students. Students, as another side of the educational triangle besides the teachers and the syllabus, have shown the necessary motivation for learning geographical contents and a specific interest in certain accompanying topics. At the same time, they find certain contents of the syllabus hard to understand (e.g. spatial orientation), and even harder to practically apply.

- Along with the data on the most important factors for a successful transformation of geographical scientific contents into educational ones, numerous data and opinions about the possible ways of such a transformation have been collected, based on which the teaching of geographical contents in primary schools can be improved. This is an important thing to do, having in mind the growing importance of geographical culture in almost all domains of human life and work.

Key words: didactic transformation, geographical contents, primary school.

Scientific area: Geography.

UDK: 371.311.5:91(043.3)

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
I ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	4
1.1 ГЕОГРАФИЈА КАО НАУКА И ГЕОГРАФИЈА КАО НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ	5
1.1.1. Географија као наука.....	5
1.1.2. Географија као наставна дисциплина	7
1.1.3. Разлика између традиционалне и савремене наставе.....	9
1.2. ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА ..	10
1.2.1. Однос између садржаја науке и наставног предмета	10
1.2.2. Критеријуми избора наставних садржаја.....	13
1.2.3. Примена наставних принципа у предметима Свет око нас и Природа и друштво	15
1.3. ИСТОРИЈАТ НАСТАВЕ ГЕОГРАФИЈЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА СРБИЈЕ	22
1.3.1. Историјски преглед наставних планова и програма из географије у основним школама у Србији.....	22
1.3.2. Циљеви и задаци наставе географије.....	26
1.3.3. Преглед циљева, задатака и географских садржаја наставе природе и друштва (осврт на програме)	28
1.3.4. Циљеви и задаци обавезног наставног предмета Природа и друштво - (важећи наставни план и програм).....	32
1.3.5. Циљеви и исходи еколошког васпитања и образовања.....	33
1.3.6. Преглед критичких примедби и предлога који се односе на наставу географије у основним школама Р Србије	36
1.4. УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА ПОЈЕДИНИХ ЗЕМАЉА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ (СЛОВЕНИЈА, ФИНСКА, ШВЕДСКА, ЕНГЛЕСКА И ФРАНЦУСКА)	40
II МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	62
2.1. ПРОБЛЕМ И ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА.....	63
2.2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА	66
2.3. ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА.....	68
2.4. ХИПОТЕЗЕ.....	70

2.5. НАУЧНЕ МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА	72
2.6. УЗОРАК ИСТРАЖИВАЊА	72
2.6.1. Узорак наставника у разредној настави.....	73
2.6.2. Узорак ученика у разредној настави.....	76
2.7. ТЕХНИКЕ И ИНСТРУМЕНТИ КОРИШЋЕНИ У ИСТРАЖИВАЊУ И НАЧИН ОБРАДЕ РЕЗУЛТАТА	76
III РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА	79
3.1. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (СА ОСВРТОМ НА ПЛАН И ПРОГРАМ НАСТАВЕ ГЕОГРАФИЈЕ ОД I ДО IV РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ) И У ПОЈЕДИНИМ ЗЕМЉАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	80
3.2. МИШЉЕЊА УЧИТЕЉА О ГЕОГРАФСКИМ САДРЖАЈИМА У НАСТАВИ ПРЕДМЕТА СВЕТА ОКО НАС И ПРИРОДА И ДРУШТВО	94
3.2.1. Наставни садржаји	94
3.2.1.1. Фонд часова.....	95
3.2.1.2. Заступљеност географских садржаја.....	96
3.2.1.3. Комплетност географских садржаја и предлози за исправљање недостатака (ако су примећени)	98
3.2.1.4. Потреба за свим садржајима који се налазе у наставним програмима	100
3.2.1.5. Прилагођеност програма децем разумевању.....	100
3.2.1.6. Заснованост програма на савременим достигнућима географије као науке	102
3.2.1.7. Степен конкретизације и разрађености програма.....	104
3.2.1.8. Општеобразовна вредност географских садржаја	106
3.2.1.9. Аргументи за спајање разнородних садржаја	106
3.2.1.10. Одступања од прописаног програма	110
3.2.2. Наставне стратегије	112
3.2.3. Наставна средства	116
3.2.4. Теренске вежбе и наставне екскурзије.....	129
3.2.5. Мотивација ученика	131
3.2.6. Евалуација у настави.....	134
3.3. МИШЉЕЊА УЧЕНИКА О ГЕОГРАФСКИМ САДРЖАЈИМА У НАСТАВИ ПРИРОДЕ И ДРУШТВА	136

3.4. ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА У НАСТАВНОМ ПРОГРАМУ И УЏБЕНИЦИМА ЗА ПРЕДМЕТЕ СВЕТ ОКО НАС И ПРИРОДА И ДРУШТВО	142
3.4.1. Увод	142
3.4.2. Географски садржаји у важећим програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво	143
3.4.3. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима различитих издавача са Наставним планом и програмом од I до IV разреда основне школе за предмете Свет око нас и Природа и друштво	149
3.4.4. Улога наставника у остваривању општих стандарда постигнућа у наставном програму предмета Природа и друштво (географски садржаји)	164
IV ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	170
V ЛИТЕРАТУРА.....	183
VI ПРИЛОЗИ.....	196
УПИТНИК ЗА НАСТАВНИКЕ У РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ	197
УПИТНИК ЗА УЧЕНИКЕ	202
Биографија аутора.....	203

УВОД

Постоји мноштво чинилаца који одређују успешност наставе неког предмета. То су *кадрови* (који треба добро да познају научне чињенице које преносе ученицима и методике наставног предмета), *логистичка подршка* настави (наставни објекти и наставна средства) и *програм наставног предмета* (садржај програма и број часова).

Програм наставног предмета је, са једне стране, одређен карактеристикама базичне науке (њеном развијеношћу), а са друге - успешношћу трансформације научних садржаја у наставне, односно - прилагођеношћу ових садржаја циљевима и задацима наставе које треба реализовати. Прилагођеност о којој је реч постиже се одговарајућом трансформацијом научних садржаја у наставне, уз уважавање принципа научне заснованости наставе, као и дидактичких захтева за специфично остваривање програма одређеног наставног предмета. Постизање ваљане трансформације научних садржаја у наставне јесте изазов који треба разрешити синергијским деловањем одређене науке и из ње изведене методике наставног предмета. Ако се тај услов не задовољи, настава ће имати многе недостатке, без обзира на испуњеност свих осталих услова и нужан ентузијазам наставника.

Као и за све остале наставне предмете, наведени захтев се односи и на Свет око нас и Природу и друштво, у оквиру којих се остварују наставни садржаји географије у млађим разредима основне школе.

Последњих деценија географија, као наука која представља читав систем природних и друштвених научних дисциплина, постаје све значајнија. Њоме се проучавају природни услови, размештај становништва, економски ресурси на земљи и друго, а географија ступа и у низ интердисциплинарних односа са многим наукама. Географска сазнања се нагло умножавају, што када су у питању наставни планови и програми, ствара проблем њиховог ваљаног одабира и дидактичке трансформације у наставни предмет. Ова трансформација мора да се изврши уз пуно поштовање научних обележја географске грађе, са једне стране, и дидактичких принципа са друге стране. Наиме, географија као наставни предмет не може бити умањена слика географије као науке, већ у наставни предмет могу бити уграђене само чињенице које су прилагођене могућностима разумевања на

одређеном узрасту, које имају васпитни значај и које представљају темељ на којима ће се развијати географска култура потребна сваком човеку и окренута будућности - што подразумева спремност за доживотно учење и реинтерпретирање наученог.

У свету се данас поклања много пажње положају географије у наставним програмима и вредновању развојних ефеката њеног изучавања. Постоје значајне разлике у овом погледу међу европским земљама (узимамо пример Словеније, Финске, Енглеске, Шведске и Француске), што се огледа у броју часова који се одвајају за усвајање географских садржаја и организацији наставе, али постоје и одређене сличности, нарочито у погледу садржаја. У већини земаља географија је у природном и друштвеном подручју, док је у Шведској искључиво у друштвеном, а у Финској само у природном. То свакако утиче и на значај који се даје одређеним географским садржајима, па и на третман самог наставног предмета.

Поставља се питање у којој мери су промене у положају и значају географије као наставног предмета које се одигравају у свету присутне у наставним плановима и програмима за основну школу у Републици Србији. Такође, поред анализа, вредновања и поређења наших школских програма са иностраним, потребно је стећи увид у то како су код нас научни садржаји дидактички трансформисани у наставне. Има индикација да то није учињено на најбољи начин, што тек треба проверити. Осим тога, поред увида у наставне планове и програме из области географије, треба испитати и како се они примењују у пракси наших основних школа, какви услови за то постоје у њима и шта о програмима мисле наставници и ученици. На тај начин се може стећи целовита слика о настави географије у нашим основним школама, као и оцена постојећег стања, на основу чега треба доћи до предлога за њено унапређивање.

Квалитет наставе једног предмета у школи зависи од више чинилаца. Први од њих је квалитет наставног програма, затим обученост и ентузијазам наставника и, такође, услови у којима се програм реализује.

Квалитет наставног програма такође зависи од више чинилаца. Први међу њима је да ли је ваљано извршена дидактичка трансформација научних садржаја у наставне, њихова прилагођеност могућностима ученика и заснованост на

савременим научним достигнућима науке која је трансформисана - у нашем случају - географије, са једне стране, и на дидактици и методици усклађеној са новим приступима и достигнућима образовне технологије, са друге стране.

Зато је, када желимо да сагледамо квалитет наставе одређеног предмета и сачинимо мере за њено унапређивање, неопходно ангажовање свих ових фактора на одговарајући начин, а најважније је квалитетно трансформисати достигнућа науке у складу са њеним развојем. У томе и лежи значај истраживања дидактичке трансформације и примене научних садржаја географије у основној школи.

Географија као наставни предмет разликује се од географије као науке, како по садржају и циљу, тако и по примењеним методама. Циљ географије као науке јесте да открива нове законитости и чињенице, док је циљ географије као наставног предмета стицање одређених знања, умења и навика. Географска знања су огромна и стално се увећавају. У почетној настави географије од укупних географских знања, према одређеном циљу и задацима, одабирају се сегменти који се методички трансформишу, у зависности од узраста, индивидуалних могућности и потреба ученика. Одабирањем географских садржаја и њиховом методичком трансформацијом настаје наставни предмет. Без обзира на то што се одабрани наставни садржаји перманентно осавремењавају, они су у сталном заостатку за географијом као науком.

Пошто код нас ова проблематика до сада није експлицитно изучавана, у раду ће се разрадити педагошке основе изучавања географије у млађим разредима основне школе, као и васпитно - образовне вредности наставе географије на том узрасту ученика.

У доступним научним и стручним радовима не посвећује се довољно пажње дидактичкој трансформацији научних садржаја географије у наставне садржаје који се изучавају у предметима Свет око нас и Природа и друштво, а литературе о методичком приступу географским садржајима на млађем основношколском узрасту нема довољно.

I ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА

1.1 ГЕОГРАФИЈА КАО НАУКА И ГЕОГРАФИЈА КАО НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ

1.1.1. Географија као наука

Географска знања су стара колико и само људско друштво. Развојни пут географије се кретао од географског описивања крајева и појава до решавања проблема географске средине. Упознавању света и развоју географије као науке знатно су допринели бројни филозофи, математичари, астрономи, историчари, морепловци и други, међу којима и „Ератостен из Кирене (276-194. године пре нове ере), старогрчки научник - географ, математичар, астроном, филозоф, управник Александријске библиотеке, први је употребио назив 'Географија' назвавши тако свој опис тада познате земље. Ово дело је саставио користећи списе Александријске библиотеке“ (Раткај и Тадић, 1999: 34). Ератостен географију дефинише као „графичко представљање Земљине површине“ (Петерца и сар., 1974: 643). Он је први приближно одредио обим Земље; урадио је прву географску карту на којој је била уцртана картографска мрежа.

За географију средњи век је период стагнације - геоцентрични систем света одржао се у науци преко 1300 година. У XV веку долази до великих географских открића, која су допринела развоју географије као науке, па се она крајем XVIII и почетком XIX века осамосталила. Оснивачима савремене географије у свету сматрају се Александар фон Хумболт и Карл Ритер, а у нашој земљи то је био (крајем XIX и почетком XX века) Јован Цвијић.

Александар фон Хумболт (1769-1859), немачки географ, велики путник (његово најважније путовање било је по Средњој и Јужној Америци и трајало је пет година) за кога се везује принцип каузалности у географским истраживањима, први је употребио барометар, саставио карту са изотермама итд. Своја истраживања изложио је у делу Путовања у екваторске области Новог света.

Карл Ритер (1779-1859), немачки географ и филозоф, члан Берлинске академије наука, био је кабинетски а не теренски истраживач, а имао је сличне погледе као и Хумболт - истицао је принцип каузалности међу географским објектима и појавама, посебно наглашавајући да по том принципу треба предавати географију у школи. Најзначајнија су његова дела о Азији и Африци, као и незавршена Наука о земљи у односу на природу и историју човека.

Јован Цвијић (1865-1927), највећи српски географ, професор и ректор Београдског универзитета, оснивач антропогеографије и геоморфологије у Србији и Српског географског друштва, проучавао је Балканско полуострво, бавио се геоморфологијом, геологијом и етнографијом. Најзначајнија дела су му Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, Антропогеографски проблеми Балканског полуострва, Балканско полуострво и јужнословенске земље, Геоморфологија, Етногеографске карте југословенских земаља, Географска карта Југославије и др. Имао је велики утицај на развој географије и као науке и као наставног предмета и ударио је темеље модернизацији географског образовања.

До почетка XIX века географија је била дескриптивна, а од тада постаје експликативна. „Научна или експликативна фаза траје од научног утемељивања географије до данас. У овој фази географија добија теоријски оквир (научну теорију која претпоставља моделе објашњења и разумевања настанка, развоја и трансформације географског простора) и методологију истраживања појединих објеката, појава и процеса у геопростору и времену“ (Гњато и Стаменковић, 2002: 47).

Према стручним мишљењима (Грчић М. и Грчић Љ., 2010: 165): „Традиционални циљ географије је упознавање стварности (наше земље и света). Према Међународној повели о географском образовању основна функција географије је да даје људима наду, уверења и способности да се боре за један бољи свет а то је свет мира, слободе, демократије и хармоније. То је уједно циљ савремене географске науке и наставе, са којима треба усагласити наставне садржаје, методе и средства.“

Задаци наставе географије су многобројни, а међу њима се истичу: упознавање и разумевање појава и процеса у географском омотачу, упознавање основних географских одлика у непосредном окружењу, својој држави, државама Европе, осталих континената и развијених држава света, развијање еколошке свести и разумевање елемената одрживог развоја, оспособљавање за самостално учење кроз непосредне истраживачке задатке, развијање способности сналажења, односно оријентисања у простору, интегрисање научних и искуствених сазнања итд.

Географија је свеобухватна дисциплина која тежи да разуме свет - његове физичке карактеристике и одлике становништва и др. „Допринос географије науци је у њеном фокусу на простор и на околину [...] пошто је простор основна димензија и природе и друштва који је у вези са бројним природним процесима и људским активностима. Географија пружа интегративну и холистичку перспективу појава и процеса који су симултано у вези и са бројним другим дисциплинама“ (http://www.igu-online.org/site/?page_id=657, садржај актуелан 19.12.2012.).

„Географска знања подстичу испитивања, открића и развијају критичко мишљење о стварима које утичу на свет и људске животе у садашњости и у будућности. Рад на терену је суштински елемент овог предмета. Географија инспирише оне који је изучавају да постану становници читавог света тако што ће истражити своје место у свету, своје вредности и обавезе према другим људима, околини и одрживости наше планете“ (<http://www.rgs.org/NR/rdonlyres/63E574C1-13BC-4F50-A106-29EDA5CA23CE/0/24TheImportanceofGeographyStatement.pdf>, садржај актуелан 19.12.2012.).

1.1.2. Географија као наставна дисциплина

Географски садржаји се појављују у наставним програмима од зачетка школства. У свом развоју географија је као наставна дисциплина доживела многе промене, међу којима и промене у организацији и садржају наставе. Она се првобитно изводила у кућама, индивидуално, или у верским школама, где су ученици у групама били различите старости и различитог образовања. Наставу је изводио један учитељ, а наставног плана и програма није било.

Јан Амос Коменски (1592–1670), чешки педагог, оснивач предметно - разредно - часовне наставе, увео је: школску годину, коју је поделио на четири периода; разреде које похађају ученици истог узраста; поделу предмета по садржају (поделу по предметима сусрећемо још у старој Грчкој, али то није био осмишљен наставни систем); стални распоред часова, са одређеним бројем сати дневног рада у школи; колективни рад уместо индивидуалног; градиво је поделио на теме и јединице које се обрађују по наставним часовима.

Његово најзначајније дело је Велика дидактика, у коме се залаже за развој географије као науке и школског предмета, а посебно за њено увођење у наставне

планове. У својим књигама Материнска школа и Свет у сликама објашњава како са децом треба радити на упознавању стварности (од предшколства до академија), „па није случајно да се појава методике наставе природе и друштва везује за име Коменског“ (Банђур и Лазаревић, 2001: 27). Он истиче да се настава географије изводи по принципу очигледности и да се у обради новог градива иде од ближег ка даљем (деца треба да упознају географске објекте и појаве које су у околини, па ако се нешто не може непосредно упознати, онда се то упознаје путем слика).

Истакнути филозофи, педагози и географи битно доприносе развоју наставе географије. „На образовно - васпитне вредности географије као науке указивали су врсни педагози чије се мишљење поштује при сачињавању наставних планова и програма, јер гледају човека у целини. Најпознатији педагози бавили су се школском географијом (Коменски, Лок, Русо, Салцман, Песталоци, Ушински), али и књижевници. Заслугом педагога, али и других стручњака, географија се уводи као посебан предмет у школама“ (Рудић, 1992: 59).

Џон Лок (1632–1704), енглески филозоф, залаже се за то да се настава географије изводи на основу путовања и помоћу карата.

Жан Жак Русо (1712–1778), француски филозоф доприноси развоју географије као науке и као школског предмета. У свом делу Емил или о васпитању истицао је да се географија учи у природи, од оријентације и упознавања завичаја као основе географског образовања; залагао се наставне принципе очигледности, поступности и посматрања.

Унапређивањем организације наставног рада бавио се, поред осталих, и швајцарски педагог Хајнрих Песталоци (1746–1827), творац савремене основне школе. Написао је Детаљну методику за елементарну наставу земљописа и има велике заслуге за увођење географије као предмета у основну школу. Као и његови претходници Коменски и Русо, и Песталоци је сматрао је да деци не треба пружити готова знања, него прилику да сама сазнају кроз личну активност, откривањем узрока и последица.

Константин Д. Ушински (1824–1870), руски педагог, залагао се да географско образовање почне са завичајном географијом - ученици прво треба да упознају околину школе и места, па тек онда да изучавају географију своје домовине. Заступао је идеју „принципа концентричних кругова.“

Током историјског развоја људског друштва, а нарочито у периоду наглог развоја науке и технике, географска знања су се увећавала, географија као наука је напредовала, док настава то није у потпуности пратила, фактографија је оптерећивала географске садржаје, што је „наметнуло потребу рационализације и осавремењавања наставног процеса и структурирања наставе географије на свим нивоима образовања [...]“ (Ромелић, 2004: 89). У току свога развоја географија је стално добијала на значају и као наука и као наставна дисциплина.

1.1.3. Разлика између традиционалне и савремене наставе

Каменов (2012) истиче да је задатак традиционалне наставе био да ученици усвоје одређен обим знања, која на њих преноси учитељ, објашњавајући им нове географске појмове, законитости, принципе и правила и показујући им поступке које треба да науче. Најважнији начин стицања знања и умења било је учење по обрасцу који показује учитељ и понављање онога што се чује и опажа. Таквом наставом је код ученика могуће развијати само репродуктивно, конвергентно, али не и дивергентно, стваралачко мишљење, које се формира само у процесу самосталних креативних активности, какве су решавање проблема и учење путем открића. Традиционална настава заснива се на активности учитеља, тј. на питањима која он поставља ученицима, објашњењима које им даје, на понављању пређеног градива и задавању домаћих задатака, док су ученик и његове активности, које би морале имати кључну улогу у његовом учењу и развоју, у другом плану. „У традиционалној настави главни циљ је стицање знања, а у активној то је подстицање развоја и богаћење искуства детета“ (Ромелић, 2005: 36).

Савремена дидактика се од традиционалне разликује по измењеним ставовима о настави и учењу, функцији образовања, коришћењу нових, електронских наставних средстава и степену активирања ученика, односно новим односима између ученика и учитеља. Поред стицања знања, у савременој настави се велика пажња поклања развоју мишљења и оспособљавању ученика да у складу са својим могућностима самостално долазе до информација „смисленом делатношћу“ (Ромелић, 2005), захваљујући свом положају у наставном процесу. То значи да се, док је у традиционалној дидактици преовладавало усвајање готових формулација и закључака које је давао учитељ, у савременој дидактици

већа пажња поклања самосталном раду ученика, који сарађује са наставником и својим друговима из одељења. „Оспособљавање ученика у процесу стицања знања не треба изједначавати са препуштањем ученика себи самима. Смисао овакве наставе је да се олакша и убрза процес учења. У савременој школи наставник би требало да буде мање извор информација, а све више да буде посредник између ученика и знања која долазе из различитих извора“ (Јовановић и сар., 2005: 292).

„Савремено организована настава географије превазилази униформност традиционалне наставе, поклањајући већу пажњу откривању индивидуалних способности ученика и на бази уважавања тих сазнања реализује своје садржаје“ (Мићановић, 2005б: 753). Данас се више него икада од школе очекује да ученицима не само обезбеди конкретна знања потребна сваком човеку него их и припреми за сналажење у професији и свету будућности, за које не знамо како ће тачно изгледати, али знамо да ће захтевати паралелно широко образовање и уску специјализацију, што није лако ускладити (Каменов, 2012).

1.2. ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА

1.2.1. Однос између садржаја науке и наставног предмета

Географија као наука и као наставни предмет у многим дискусијама о образовању у самом је врху интересовања. „Циљеви науке су другачији од циљева наставе. Наука тежи сазнавању посредством својих метода, док настава има задатак да упознаје ученике са откривеним научним истинама и да омогући њихово усвајање“ (Ромелић, 2004: 23). Дидактичка трансформација географских научних сазнања у садржаје наставних предмета јесте процес који се никада не завршава, јер се наша сазнања непрестано шире. Она подразумева стално допуњавање, скраћивање и преиспитивање садржаја географије који улазе у наставне програме, као и поступака којима се ови садржаји усвајају.

Дидактичка трансформација и примена научних садржаја географије захтева и уважавање најважнијих циљева, задатака и наставних садржаја предвиђених Наставним планом и програмом за основну школу. „Наставни предмет не представља умањену копију науке, некакву науку у минијатури. Наставни

предмети и одговарајуће науке разликују се и по обиму, и по дубини осветљавања, и по систему излагања свог садржаја“ (Баковљев, 1992: 21).

Баковљев (1992), Вилотијевић (2000б), Јукић и сар. (1998), Лакета и Василијевић (2006), Пољак (1980), Продановић и Ничковић (1974) и др. сматрају да наставни предмети у наставном плану могу бити распоређени: линеарно, концентрично и комбиновано. У распоређивању географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво најчешћи је спирално - узлазни модел распореда и обраде садржаја, где се „у следећем разреду предмети поново уче, али су садржаји обимнији и сложенији“ (Вилотијевић, 2000б: 35).

„Док се, с једне стране, дидактика географије у ужем смислу бави избором наставно - научног садржаја који би требало укључити у наставни процес, дотле методика географије истражује и моделује најбоље могућности усвајања географских садржаја од стране ученика.

У том смислу задатке дидактике географије можемо груписати у три категорије:

1. Истраживање васпитно - образовних вредности и квалификација које поседују географски садржаји, а који ће бити од користи младим људима.
2. Одређивање извесних делова географских садржаја који својом формом и смислом имају посебан значај у процесу формирања специфичних сазнања и географског начина мишљења.
3. Перманентно проучавање, проверавање и допуна наставних планова и програма за наставу географије са становишта васпитно - образовних циљева.

Основни задаци методике наставе географије могу се груписати у две целине:

- истраживачки рад на формирању градива наставне јединице у складу са психолошким и педагошким захтевима одабраног градива;
- развијање специфичних метода и модела за организацију, провођење и проверавање успеха у наставном процесу“ (Ромелић, 2004: 11).

„Задатак методике наставе географије, односно дидактике је, према Рудићу, да решава проблем одабирања садржаја из домена географске наставе чијим се наставним презентовањем могу постићи оптимални васпитно - образовни задаци.

Методика наставе географије има, такође, још следеће задатке:

- Бави се сврсисходношћу примене дидактичких принципа у настави географије. На тај начин са постиже функционална веза са дидактиком која има за задатак да проучи опште законитости и категорије васпитно - образовног рада у настави.
- Проучава облике и методе рада.
- Врши избор и одређује специфичности примене наставних објеката и средстава у настави географије.
- Рад на објективизацији вредновања наставног рада.
- Унапређивање циљева и задатака наставе географије.
- Избор садржаја у складу са психофизичким могућностима ученика и његов логички распоред по разредима.
- Начин утврђивања дидактичког материјала за извођење наставног часа.
- Методски рад у оквиру допунске, додатне и продужене наставе.
- Утврђивање концепције израде уџбеника, приручника и остале литературе.
- Систематизација појмова и знања у виду чињеница, принципа, закона и теорија.
- Разрада принципа корелације наставе географије са осталим наставним активностима“ (Ромелић, 2004: 13).

У Географској и дидактичко - методској литератури наилазимо на различите критеријуме избора наставног садржаја, како у броју, тако и у рангирању, који се користе да би се од великог броја научних садржаја дидактичком трансформацијом одабрали они који ће бити наставни.

Основни критеријуми избора наставних садржаја, према Ромелићу (2004), јесу:

- друштвено - политички,
- научни,
- психолошки,
- педагошки критеријуми.

„Сва знања, умења, навике и вештине које се наставом дају ученицима ради њиховог образовања и васпитања чине садржај наставног градива. Тај се садржај,

као што знамо дели на више предмета, с обзиром на то из којих је области то градиво одабрано.

Задатак је, пак, методике земљописа у основној школи да нам покаже како да се од научне географије створи школски предмет, како да се успешно изводи настава тог предмета [...]. У методици земљописа сва методичка питања се могу груписати око ова три главна проблема:

- како да се одабере и распореди градиво земљописа за ученике основне школе, с обзиром на узраст ученика и на задатак васпитања;
- којим методима и начинима да се то градиво најлакше пружи ученицима;
- како да то градиво постане трајна својина ученика и изгради правилан, научни поглед на свет“ (Јањушевић, 1955: 3).

1.2.2. Критеријуми избора наставних садржаја

Према Банђуру (2001а, 2001б) критеријуми избора наставних садржаја појединих наставних предмета у млађим разредима основне школе јесу:

- усклађеност садржаја наставе појединих наставних предмета и области са циљем васпитања;
- усклађеност садржаја наставе појединих наставних предмета и области са узрастним, нарочито психофизичким и васпитно - образовним могућностима ученика;
- репрезентативност и актуелност садржаја наставе.

Полазећи од наведених основних критеријума избора садржаја наставе уопште, најзначајнији критеријуми избора географских садржаја у настави природе и друштва јесу:

Усклађеност географских садржаја наставе природе и друштва са научним сазнањима природних и друштвених наука

Наставни предмети Свет око нас и Природа и друштво резултат су дидактичко - методичке трансформације садржаја природно - математичких, друштвено - хуманистичких и других наука. Предмети су интердисциплинарни, јер се заснивају на садржајима различитих наука - биологије, географије, историје, физике, хемије и др. Ученици се не могу упознавати са географским садржајима произвољно, већ је садржаје неопходно дидактички трансформисати, при чему се не сме довести у питање њихова научност, али се научни садржаји не могу

пресликати у наставне, како у погледу обима (екстензитета, квантитета) тако и ни у погледу дубине (интензитета, квалитета).

Научни садржаји се дидактички обликују у наставне. Код избора и распореда географских садржаја које би требало укључити у наставни процес неопходно је сачувати њихову научност, при чему их треба ускладити са узрасним и психофизичким могућностима ученика. „Дословно пресликавање појединих наука у наставне предмете довело би до сцијентизације садржаја наставе, на штету његове педагогизације. Сцијентизација наставних садржаја је резултат преферирања критеријума научности и минимизирања, чак занемаривања, законитости васпитног и образовног рада у процесу избора садржаја наставе појединих предмета. И обрнуто, уважавање искључиво законитости васпитног и образовног рада (узрасних, психофизичких, васпитно - образовних могућности ученика и других) у избору садржаја довело би до њихове екстремне педагогизације. Садржај наставе појединих наставних предмета, нарочито у млађим разредима, мора бити довољно педагогизован, тј. примерен психофизичким и васпитно - образовним могућностима ученика. Разуме се да при томе не треба изгубити из вида научност и уметничку вредност садржаја који се узимају из одговарајућих тзв. 'матичних наука и уметности.' Ускладити сцијентистичке утицаје са законитостима васпитања и образовања је, према томе, основни смисао дидактичко - методичке трансформације садржаја, те суштина и иманентно обележје методике савремене разредне наставе“ (Банђур, 2001а: 29).

Усклађеност географских садржаја наставе природе и друштва са циљем основног образовања и васпитања

Изабрани географски садржаји морају бити усклађени како са циљем основног образовања и васпитања, тако и са циљевима наставе географије и наставе природе и друштва.

Усклађеност географских садржаја наставе природе и друштва са узрасним, психофизичким и васпитно - образовним могућностима ученика

Наставни садржаји географије у млађим разредима основне школе су важни, јер представљају основу за изучавање географије у старијим разредима, па им се зато мора посветити посебна пажња. Географски садржаји у настави природе и

друштва морају се ускладити са узрасним, психофизичким и васпитно - образовним могућностима ученика (наведени на стр. 17-18).

Просторна блискост географских садржаја ученику

Један од критеријума за избор географских садржаја у настави природе и друштва јесте да ученици прво уче о ономе што им је познатао и просторно ближе, а касније о ономе што им је непознато и даље.

Комбинација сукцесивног модела и модела концентричних кругова је спирално - узлазни модел распореда и обраде садржаја у настави природе и друштва, који се огледа у понављању садржаја из разреда у разред, али се у сваком следећем разреду садржаји проширују и продубљују, при чему се повећава обим (екстензитет) и дубина (интензитет) садржаја. Прво се проучава непосредно окружење (Моја околина), а затим шире области - Моје место, насеље и околина, Мој завичај и - на крају првог циклуса обавезног образовања - Моја домовина.

Репрезентативност и актуелност географских садржаја наставе

Актуелизација географских садржаја у млађим разредима основне школе јесте обавеза аутора програма наставе природе и друштва, али и учитеља, јер је то један од најзначајнијих критеријума за избор садржаја.

При одабирању и увођењу у програме географски садржаји у настави природе и друштва морају имати највеће образовно - васпитне вредности и бити научно утемељени. Паралелно са увођењем садржаја који су засновани на савременим достигнућима географије као науке, састављачи програма морају из њега искључити застареле садржаје.

1.2.3. Примена наставних принципа у предметима Свет око нас и Природа и друштво

Научни садржаји се у наставне трансформишу према дидактичким принципима који омогућавају реализацију васпитно - образовних циљева. Дидактички принципи су „смернице наставне делатности, начела од којих се у настави не одступа. Они се изводе: из циљева и задатака наставе, законитости наставног процеса, законитости психофизичког развоја ученика“ (Баковљев, 1992: 26).

У погледу система географских дидактичких принципа евидентне су разлике између различитих аутора, како у броју, тако и у садржају (Давидов, 1987; Секуловић, 1966).

Тако нпр. Рудић (1998) истиче следеће дидактичке принципе:

- принцип научне и васпитне усмерености;
- принцип прилагођености наставе узрасту слушалаца;
- принцип свесне активности слушалаца;
- принцип систематичности и поступности;
- принцип очигледности;
- принцип повезаности теорије и праксе;
- принцип рационализације и економичности;
- принцип индивидуализације наставног рада;
- принцип трајности знања, вештина и навика.

Матас (1998) истиче три географска принципа:

- принцип животне близине;
- принцип комплексности;
- еколошки принцип.

Марић и Крунић (2003) наводе дидактичке принципе у настави географије:

- принцип очигледности (географско посматрање);
- принцип поступности и систематичности;
- принцип научне заснованости наставе географије;
- принцип свесне активности ученика;
- принцип приступачности узрасту ученика.

„Са становишта васпитно - образовне функције и задатака наставе природе и друштва утврђује се најадекватнији систем принципа:

- принцип научности,
- принцип приступачности узрасту ученика,
- принцип индивидуализације,
- принцип систематичности и поступности,
- принцип свесне активности ученика,
- принцип очигледности и апстрактности,
- принцип повезаности теорије са праксом и наставе са животом,

- принцип рационализације и економичности,
- принцип трајности знања, умења и навика“ (Банђур и Лазаревић, 2001: 105).

Принцип научности

Поштовање принципа научности у настави подразумева да се приликом трансформације научних садржаја у наставне поштује њихова научна исправност, а ученици оспособљавају за елементарне видове научног мишљења и закључивања, у складу са својим узрастом. То се односи како на садржаје наставног програма, тако и методе наставе предмета којим се обухватају географски садржаји.

Није дозвољено да се у име прилагођавања могућностима ученика и занимљивости излагања одступа од научних чињеница, што захтева и стално обогаћивање програма чињеницама до којих дође географија као наука. Под географским чињеницама подразумевамо објекте (реке, планине, клисуре, кањони, језера, мора, океани, насеља, саобраћајнице итд.), појаве (киша, снег, ветар, пролеће, помрачење Сунца и Месеца, земљотреси итд.) и процесе (нпр. постанак речне долине). Географске чињенице се не могу проучавати самостално, оне су предмет проучавања географије и као науке и као наставе.

Према принципу научности обрађују се географски садржаји који су научно проверени, а који доприносе формирању научног погледа на свет, што је један од најважнијих циљева наставе географије. Настава географије треба да оспособи ученике за живот, па је зато неопходно стално усклађивање и осавремењавање наставних програма, који морају пратити нова научна сазнања.

Принцип приступачности узрасту ученика

Принцип прилагођености узрасту ученика подразумева (у погледу избора и начина обраде) усклађеност географских садржаја у настави природе и друштва са узрастим, психофизичким и васпитно - образовним могућностима ученика. Поставља се питање који су то садржаји и начини обраде приступачни ученицима. Наставним програмом се одређују обим и сложеност садржаја, који су прилагођени узрасту ученика. Принцип приступачности узрасту ученика значи да садржаји не треба да буду ни превише једноставни (да не би представљали изазов за онога ко треба да их савлада), ни превише компликовани (да се уз одређен труд

не би могли савладати), већ нешто изнад могућности ученика, тако да их ученици могу савладати уз напор. Учитељ не сме од ученика да тражи да савладавају садржаје који су на научном нивоу (запостављајући психичке особености ученика), као што не сме ни да их поједностављује. У настави географије примењује се систем по коме се у излагању градива иде од онога што је ученицима познато ка ономе што им је мање познато или непознато.

Принцип индивидуализације

Принцип индивидуализације, за разлику од принципа приступачности узрасту ученика, захтева да настава природе и друштва, а самим тим и географски садржаји у њој, буду прилагођени индивидуалним особеностима.

На личност детета утиче и низ фактора: квалитет и квантитет знања и искуства са којим ученик долази у школу, мотивација, стечене навике, моралне вредности којима се руководи, изграђени интереси итд. Ученицима различитих интелектуалних способности треба давати задатке у складу са њиховим могућностима и способностима. Географски садржаји морају бити тако одабрани по обиму и сложености да сваки ученик може да их савлада. Успешност наставе географије у највећој мери зависи од тога како и колико ће учитељ примењивати наставне принципе. Индивидуализацију наставе природе и друштва неопходно је стално остваривати, и то задацима различитог нивоа сложености, у самосталном раду, слободним активностима итд. Овај принцип се примењује у корелацији са другим дидактичким принципима.

Принцип систематичности и поступности

Систематичност се остварује израдом наставних планова и програма, где се географски садржаји бирају и распоређују по логичком реду. Знања која ученици усвајају морају бити повезана са оним знањима која поседују, и то у складу са њиховим узрастом и интелектуалним могућностима.

„У примени принципа систематичности и поступности мора се имати у виду да се логичка структура науке, на коју се наслања градиво неког наставног предмета, не може потпуно поклапати са структуром наставних садржаја, јер није задатак наставе да ученици потпуно савладају научну структуру. Наставно градиво се дидактички обликује тако да се поштују основне научне законитости, али је то прилагођено сазнајним моћима ученика“ (Вилотијевић, 2000а: 407).

Према Ромелићу (2004) принцип систематичности подразумева да ученици усвајају систем географских знања (нова географска знања се надовезују на претходна и чине систем географских знања) на два начина - као готове системе преузете од наставника, и као системе које самостално стварају на основу географских знања која науче.

Систематичност и поступност у стицању географских знања и развоју способности јесу услов да она буду трајна, повезана и употребљива, што је један од најважнијих задатака наставе света око нас и природе и друштва. Учитељ помаже ученицима да географска знања која треба да стекну повежу са свим осталим садржајима које уче или које ће учити.

Принцип систематичности се остварује у корелацији са принципом поступности, који се реализује кроз правила које је у наставу увео Ј. А. Коменски још у XVII веку: од познатог ка непознатом, од лакшег ка тежем, од простог ка сложеном и од ближег ка даљем (појмови: лако, тешко, ближе, даље, познато, непознато итд., код ученика од првог до четвртог разреда имају релативна значења).

Принцип свесне активности ученика

Принцип свесне активности ученика подразумева стицање трајних географских знања свесношћу (која зависе како од квалитета наставног садржаја тако и од начина учења). У настави природе и друштва учитељи морају примењивати такве облике, методе и средства рада који ће омогућити активно учешће ученика (како мисаоне, тако и моторне активности). Тиме ће географске садржаје приближити ученицима и мотивисати их да их усвоје.

Улога учитеља је да код ученика жељу за географским сазнањима подстиче, а не да је потискује. Принцип свесне активности истиче значај што активнијег ангажовања ученика у савладавању географских садржаја - они то треба да чине свесно, са разумевањем, јер су географски садржаји разноврсни и веома интересантни за ученике млађих разреда основне школе.

Принцип рационализације и економичности

Реализација принципа рационализације и економичности у настави природе и друштва зависи од низа фактора, међу којима су најзначајнији: оспособљеност наставника (добро познавање садржаја, способност да планира географске

наставне садржаје са становништва избора садржаја, добра дидактичко - методичка припремљеност), наставни план и програм, уџбеници, избор наставних облика, метода рада, наставних средстава и др.

Географска знања су све обимнија и поставља се питање како их пренети ученицима на млађем школском узрасту уз примену принципа рационализације и економичности, а да она буду употребљива у животу. Суштина наставе географије није у што већем обиму наставних садржаја који се сваке године повећавају, док се фонд часова за њихово усвајање смањује (географски садржаји који су се изучавали у оквиру предмета Познавање природе и Познавање друштва у четвртом разреду основне школе са четири часа недељно, сада се изучавају у предмету Природа и друштво са два часа недељно), већ се „суштина наставе географије заснива на анализи односа између различитих појава, а не на усвајању што веће суме фактографског материјала“ (Рудић, 1998: 165).

Научни садржаји се у наставне трансформишу применом принципа рационализације и економичности, при чему се мора водити рачуна о квалитету (одабрати оне садржаје који ће увећати знања ученика), али и квантитету.

Принцип очигледности и апстрактности

Очигледност и посматрање се не искључују, јер су то две фазе у процесу мисаоне активности усмерене на стицање нових знања. Очигледност не може бити сама себи циљ. Настава може да се одликује богатством наставних средстава, а да не буде очигледна. Наставна средства морају бити у функцији апстрактног мишљења, јер се само мишљењем могу формирати појмови. Очигледна настава омогућава да мисаоном активизацијом ученици стичу знања.

Принцип трајности знања, умења и навика

Под знањем се подразумева систем појмова које ученици схватају и усвајају у оном облику у коме их могу користити за сопствено мишљење и деловање. Вештина је психомоторна способност стечена понављањем која омогућава да се нека радња свесно изводи брже и спретније, док је навика аутоматизована.

Да би географска знања на млађем школском узрасту била трајна и употребљива у даљем школовању и свакодневном животу, примењују се поступци који ће подржати памћење, односно, неопходно је понављати и вежбати,

јер „сврха понављања и вежбања није да се заборављено обнови, већ да се заборављање спречи“ (Ромелић, 2004: 78).

Трајност стечених географских знања зависи од више фактора, пре свега од мотивисаности за усвајање знања, од начина усвајања знања, активности наставника и ученика, корелације наставних принципа и наставних садржаја, понављања и вежбања као значајних процеса наставног рада, примењивања стечених знања итд.

Принцип повезаности теорије са праксом и наставе са животом

Наставни географски садржаји омогућавају повезивање теоријских знања и праксе у наставном процесу (нпр. оријентација у простору). Ученицима, према Јовичићу (1971), није довољно да имају само потребу стицања знања, већ је важно да та знања имају и свакодневну примену (правилан став према друговима и родитељима, према својој и друштвеној имовини, изградња моралних норми итд.).

Корелација географије са другим предметима

Корелација у настави је веома важан дидактички захтев, који подразумева повезивање различитих садржаја у оквиру једног предмета и међусобно допуњавање и преплитање комплементарних садржаја различитих наставних предмета, којима се код ученика постиже целовито схватање света. Корелација наставе са другим наставним предметима представља поступак који је неопходно спроводити (у складу са принципима рационализације, поступности и систематичности у остваривању циљева и задатака наставе), а може се остварити у виду хоризонталне, дијагоналне и вертикалне корелације. Интердисциплинарни приступ подразумева повезивање садржаја различитих предмета у јединствене целине. Географске садржаје у настави природе и друштва треба повезивати са наставним садржајима других предмета са којима има мноштво додирних тачака и који се међусобно вертикално и хоризонтално допуњавају (Биологија, Историја, Физика, Хемија, Чувари природе, Рука у тесту, Српски језик и др.). Корелацију треба остваривати и између садржаја који су се учили раније и оних који се сада уче, између знања која се стичу у школи и знања стечених ван ње.

Тематско планирање се разликује од класичног по томе што наставници групишу наставне теме и наставне јединице својих предмета у целине, најчешће назване модули, и заједнички осмисле облике рада, технике и наставна средства

која ће користити у обради одређеног модула. Циљ оваквог планирања је да ученици млађег школског узраста повезују и примењују знања из различитих научних дисциплина.

1.3. ИСТОРИЈАТ НАСТАВЕ ГЕОГРАФИЈЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА СРБИЈЕ

Прегледом наставних планова и програма из географије у основним школама у Србији (за први циклус обавезног образовања) дошло се до следећих података:

1.3.1. Историјски преглед наставних планова и програма из географије у основним школама у Србији

Простор данашње Србије до 1918. године припадао је различитим државама: Војводина је била у саставу Аустро - Угарске, а Косово и Метохија припадали су Турској. Географија као наука, и као наставни предмет у овим деловима били су различити (последица различитих културно - историјских, друштвено - економских и др. фактора). На основу планова и програма, који су се често мењали, пратићемо развој наставе географије на основношколском нивоу у Србији. Предмет Земљопис се мењао током времена, као што се мењала и сама школа. Средишта просветног и културног рада у Србији били су манастири и цркве, све до доношења Закона о школама, тј. „Устава народни школа у Књажевству Србије правителствујушчим Књазом Милошем Теодор Обреновићем I и одобрен и потврђен“ 1833. године, у коме су школе подељене на мале, редовне или нормалне (у трајању од по три године) и Велику школу у Београду, такође у трајању од три године. У редовној школи уведен је, поред осталих предмета, и Земљопис (према наводу Рудића, 2007).

Општи закон о школама - „Устројеније јавног училишног наставленија“ - донет је 1844 (према наводу Рудића, 2007), као и наставни план и програм за основну школу, у оквиру кога су географски садржаји заступљени у предметима Први почеци из числителног и јестественог земљописанија и Из земљописанија познавања европејски држава по земљовиду у III разреду, и Из земљописанија о турском царству уобште и Из земљописанија о Србији на особ у IV разреду.

Наставним планом и програмом за основну школу из 1850. године географски садржаји су заступљени у школским предметима под називима Основи математичког и физичког земљописанија у питањима и одговорима са употребленијем земљовида у првом и Основи грађанског земљописанија са употребленијем земљовида у другом полугодишту III разреда, као и у предметима Из земљописанија о Србији у I и Из земљописанија о европској Турској у другом полугодишту IV разреда.

У женским основним школама програмом из 1865. заступљен је Земљопис математички и природни (с мапом) у III разреду, а Земљопис Србије (с мапом) и Земљопис европске Турске у IV разреду.

Поред распореда предмета, у наставном плану и програму за мушке и женске основне школе из 1871. године (према наводу Рудића, 2007) налази се и упутство како треба предавати. У II разреду, у зимском течају Познавање домовине и света: О школи; о месту и његовој околини; о странама света; о годишњим временима; о ваздушним појавама, док је Познавање домовине и света: срез или варош и округ, с погледом на знатније радње и занате, на трговину, пољске радове, сточарство, знатнија историјска места и лица, песме, приповетке, пословице, обичаје, итд; Земља, Месец, Сунце и звезде. У III разреду у зимском течају Земљопис: земљопис Србија с погледом на све српске области и Земљопис: земљопис Турске, летњем течају Земљопис: Продужење онога из зимског течаја и политички земљопис осталих делова света.

Законом о основним школама из 1882. године изједначене су мушке и женске основне школе. Прва четири разреда припадала су нижој, а пети и шести вишој основној школи. Наставни план за ниже разреде основних школа из 1884. године (према наводу Ћунковића, 1971) предвиђа Земљопис са историјом са 2 часа недељно у II, и са 3 часа недељно у III и IV разреду за женске и мушке школе, док је Познавање природе заступљено са 2 часа недељно у II, III и IV разреду. У наставном плану за више разреде основних школа из 1884. године Земљопис је заступљен са 2 часа недељно, а Познавање природе са 3 часа недељно у V и VI разреду. За ниже разреде основних школа наставни план и програм из 1891. године предвиђа по 3 часа Земљописа недељно у II, III и IV разреду за мушке школе, и једним часом мање у IV разреду женских школа. За

разлику од тога, наставним планом и програмом за основне школе из 1899. године (према наводу Ћунковића, 1971) Земљопис са српском историјом заступљен је са 3 часа недељно у III и 4 часа недељно у IV разреду.

Према наставном плану и програму из 1927, поред Земљописа, који је био заступљен са 2 часа у III и IV разреду, и Познавања природе са по 3 часа у III и IV разреду, географски садржаји су се изучавали и у оквиру предмета Почетна стварна обука, са 2 часа у I и 4 часа у II разреду.

Предмети Земљопис и Познавање природе и поуке о здрављу изучавају се према наставном плану и програму за основне школе у Краљевини Југославији из 1933. године (према наводу Рудића, 2007) са 2 часа у III и 3 часа у IV разреду.

За време Другог светског рата, 1942. године (према наводу Рудића, 2007), донет је наставни план за основну школу, по коме су географски садржаји заступљени само у једном предмету: Отаџбина и њена прошлост, са 4 часа у III и 6 часова у IV разреду.

После Другог светског рата, тачније, 1951/52. године, донет је наставни план за основну школу, у коме су Земљопис и Познавање природе заступљени са по 2 часа у III и 3 часа у IV разреду.

Према Закону о основној школи у Србији, из 1959. године (према наводу Рудића, 2007), основна школа постаје осмогодишња, а географски садржаји су се изучавали према Наставном плану и програму из исте године у оквиру следећих предмета: Познавање природе и друштва, у I и II разреду са по 2 часа, а у III са 4 часа недељно; Познавање природе, у IV, V и VI разреду, са по 3 часа недељно; Познавање друштва, у IV и V разреду, са по 3 часа недељно. Географија се изучавала у VI, VII и VIII разреду, са по 2 часа седмично. Године 1963. наставни план за основну школу је допуњен, али су географски садржаји остали непромењени. Познавање природе и друштва у I и II са по 2 часа у III 3 часа, Познавање природе у IV и V са по 2 часа, у VI 3, Познавање друштва у IV и V разреду са по 2 часа, Географија у VI, VII и VIII разреду са по 2 часа.

Заједнички план и програм васпитно - образовног рада у основној школи донет је децембра 1976. године, по коме се Географија изучавала у V разреду са 1 часом, а у VI, VII и VIII разреду са по 2 часа седмично. Познавање природе и друштва у I, II и III разреду, Познавање природе и Познавање друштва у IV.

Заједнички план и програм васпитно - образовног рада у основној школи донет је 1984. године и по њему се Географија изучавала у V разреду са 1 часом недељно, а у VI, VII и VIII разреду са по 2 часа седмично. Природа и друштво имали су у I и III разреду 3 часа, а у II 2 часа недељно. Познавање природе и Познавање друштва у IV разреду имали су по 2 часа недељно.

Правилником о наставном плану и програму основног образовања и васпитања из 1990. недељни фонд часова Природе и друштва смањен је са 3 на 2 часа у I и III разреду, док су у II и IV разреду остали са 2 часа.

Наставни план основног образовања и васпитања, односно Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања усвојен је 1995. године. Природа и друштво су у I, II и III разреду имали 2 часа недељно, тј. 74 часа годишње, док су Познавање природе и Познавање друштва у IV разреду били заступљени са по 2 часа недељно. Географији је и даље припадао 1 час у V, а 2 часа седмично у VI, VII и VIII разреду.

У Правилнику о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања који је усвојен је 1996. године није дошло до већих промена, с тим да је годишњи фонд часова смањен са 74 на 72 часа за наставне предмете Природа и друштво, Познавање природе и Познавање друштва.

Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања из 2001. не доноси промене у називу и фонду часова наставних предмета, али се програм за предмете Природа и друштво, Познавање природе и Познавање друштва мења у целини.

Правилником о наставном плану и програму за I и II разред основног образовања и васпитања из 2004. мењају се назив и програм наставног предмета Природа и друштво у Свет око нас као обавезни предмет. Овим правилником су понуђени, поред листе обавезних изборних предмета, и предмети које ученик бира према својим склоностима, а међу њима и Чуvari природе (1 час недељно, 36 годишње), у коме се, поред осталих, налазе и географски садржаји.

Наставни план за I, II, III и IV разред основног образовања и васпитања и наставни програм за III разред основног образовања и васпитања за основу школу

доноси се 2005. године и на основу њега се предаје Свет око нас у I и II разреду са по 2 часа, а Природа и друштво III и IV разреду, такође са по 2 часа недељно. Увођењем изборних предмета спајају се предмети Познавање природе и Познавање друштва у један предмет - Природа и друштво (самим тим се и укупан фонд часова смањује са 4 на 2 часа недељно).

Уз програмске садржаје, наведене су и препоруке о начину остваривања програма, са посебним препорукама о активности ученика. Наставни програми су тематски структурисани, а за наставне теме дата је оријентациона расподела фонда часова. Учитељима је дата слобода да самостално планирају и одређују тип часа, наставне методе и дидактичка средства.

Правилник о наставном програму за IV разред основног образовања и васпитања усвојен је 2006. и даље важи, а по њему Природа и друштво имају 2 часа недељно, тј. 72 часа годишње.

Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму за I и II разред основног образовања и васпитања из 2010. доноси промене, па се у поглављу „Обавезни наставни предмети“ садржаји предмета Свет око нас мењају, а фонд часова остаје исти: по 2 часа недељно (72 годишње).

Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану за I, II, III и IV разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања из 2010. године доноси промене, па се у поглављу „Обавезни наставни предмети“ садржаји предмета Природа и друштво мењају. Мења се и „Облик образовно - васпитног рада“ и поред редовне, допунске и додатне наставе, уводи се и настава у природи. Фонд часова остаје исти: 2 часа недељно, 72 годишње.

Географија као наставни предмет се релизује у V разреду са 1 часом, а у VI, VII и VIII разреду са по 2 часа седмично.

1.3.2. Циљеви и задаци наставе географије

У васпитно - образовној пракси често долази до појаве поистовећивања циљева и исхода у настави и учењу, што је неприхватљив приступ.

Циљеви су опредељења, намере и тежње које треба остварити у настави. Њихова функција је да омогуће да се образовни процес планира. Исходи одређују знања, умења и вредности које ученик треба да развије. Другим речима, то су

остварени резултати, који омогућују праћење и вредновање остварености циљева образовања.

Циљеви у настави природе и друштва формулишу се у облику глаголских именица (подстицање, развијање, формирање, овладавање, оспособљавање, усвајање итд.), док се исходи формулишу као глаголи (зна, уме, препознаје, разуме, уочава, примењује и др.) који означавају радње које ће ученици бити у стању да ураде по нивоима на крају првог циклуса обавезног образовања. Циљеви су усмерени на постизање исхода.

У Блумовој таксономији (1971) издваја се шест нивоа васпитно - образовних захтева у когнитивном подручју: знање, схватање, примена, анализа, синтеза и евалуација, док Ђуричковић (1990) у класификацији таксономских категорија за наставу географије издваја три основне категорије у такође когнитивном подручју: знање, разумевање и примена.

Прва таксономска категорија за наставу географије обухвата ниво знања са следећим поднивоима: препознавање, описивање и дефинисање. Ово је најзначајнији и најобимнији ниво у когнитивном подручју, где се од ученика очекује да репродукује на првом, другом или трећем нивоу, који су прецизно наведени у образовним стандардима за предмете Природа и друштво и Географија.

Други ниво за наставу географије је разумевање или схватање. Код овог захтева се очекује да ученик самостално анализира, синтетизује појмове, проналази узрочно - последичне везе итд. (по Ђуричковићу, ова категорија обухвата неколико Блумових категорија).

Трећа категорија за наставу географије јесте примена. Од ученика се очекује да нешто зна и потпуно разуме, да би га затим могао применити.

Методологија израде наставних програма за предмете Свет око нас и Природа и друштво је комплексна и не посвећује јој се довољно пажње. Зато се не могу потпуно обрадити сва питања, па стога редом указујемо на проблеме дидактичке трансформације географских садржаја од I до IV разреда основне школе. Пред састављаче наставних програма поставља се питање у каквом су односу циљ и задаци са једне и наставни географски садржаји са друге стране. Ово питање и многа друга питања морају се решити пре састављања програма.

Под утицајем Блумове теорије прихватају се елементи његове таксономије, па се седамдесетих година уводе три ступња циљева и задатака. Тако се помињу циљеви, потом општи задаци наставе (то је прва конкретизација циља) и најзад оперативни задаци (а то је непосредна конкретизација у наставним темама и јединицама).

У нашем образовном систему често се не уочава међуусловљеност програмских циљева и задатака у наставном програму и задатака у наставном процесу. Произвољни циљеви и задаци могу дати произвољне исходе.

Наставни план основног и обавезног образовања треба да буде структуриран у складу са образовним и васпитним циљевима и задацима, прилагођен друштвеним, културним и националним особеностима једне земље.

За остваривање општих циљева неопходно поставити више посебних, које треба остварити на путу ка реализацији општег циља. Затим је потребно утврдити шта ученик може и шта треба да усвоји од географских садржаја у одређеном узрачном периоду.

Циљеви и исходи у настави стари су колико и школа, у нашој анализи се не ради о новинама, али се ради о приступу овим појмовима. У ЕУ образовни процес је усмерен на циљеве и исходе учења више него на садржаје наставних предмета, заснован је на стандардима, уз праћење и процењивање његовог квалитета.

Само јасно дефинисани циљеви наставе и ученичка постигнућа, права корелација међу предметима и квалитетна евалуација наставе могу унапредити наше школство. Кључни задатак у процесу модернизације образовног система сваке земље, па и наше, јесте развој националног курикулума.

1.3.3. Преглед циљева, задатака и географских садржаја наставе природе и друштва (осврт на програме)

Од краја XIX века па све до данас у нашим школама су се географски садржаји изучавали под различитим називима, од Почетне стварне наставе, преко Природописа, Земљописа, Познавања природе и друштва, Познавања природе, Познавања друштва до Света око нас, Природе и друштва и Географије. Анализирајући наставне планове и програме уочавамо различит садржај: формулишу се само циљеви, само задаци, или и циљеви и задаци, који се садржајно често не разликују.

У раду износимо преглед циљева и задатака наставних предмета Природе и друштва и Географије према наставним плановима и програмима (одабир планова и програма извршили смо према најкарактеристичнијим променама у њима), придржавајући се хронологије.

Почетна стварна настава представља зачетак наставе природе и друштва (као посебан предмет, или у оквиру наставе матерњег језика). Циљ се реализује полазећи „од родитељског дома који је деци најближи, иде се према општини, па према држави; у земљопису - од куће на село, околину, па на земљу [...]“ (Басаричек, 1917: 11).

Настава земљописа, са наставом познавања природе и историјом, наставља оно што се започиње почетном стварном наставом. Према наставном плану и програму из 1926. дати су задаци наставе земљописа: „Ученике треба упутити на правилно посматрање географских објеката и географских појава, на правилно географско мишљење, на размишљање о узроцима географских појава и о условима за човечји живот на земљи, на оријентисање у датом простору, на мисаоно преношење у крајеве удаљене од чулног домаћаја [...]“ (Рајичић, 1929: 33). Настави земљописа требало је да претходи познавање завичаја.

„Настава земљописа у основној школи треба да упозна ученике са нашом отаџбином, ФНР Југославијом, и да тиме код њих пробуди и развије љубав и оданост до пожртвованости како за њену изградњу тако и за њену одбрану [...]; треба да оспособи ученике да могу уочити и схватити узајамну узрочну везу која постоји између Земље и живих бића на њој, затим између Земље, људи и њиховог рада [...]; треба ученике да уведе у картографску писменост, тј. да их оспособи да умеју читати географску карту, јер се без разумевања карте не може изучавати земљопис, нити се могу успешно схватити извесна знања из других предмета, нпр. из историје, ботанике и др.; дати ученицима појам о Земљи као небеском телу и о њеном положају у васиони [...]; да развије умне снаге ученика, њихово интересовање за сазнање и да изграђује научни, материјалистички поглед на свет“ (Јањушевић, 1955: 12–13).

Најзначајнији преокрет у настави природе и друштва догодио се 1959, када предмети добијају нову концепцију и нове називе, који су се са мањим изменама одржали до данас. Циљеви и задаци наставе познавања природе и друштва

формулисани су наставним планом и програмом из 1963. Према њему, задаци наставе познавање природе и друштва јесу: „да сређује, употпуњује и проширује искуства о природи и животу људи која деца доносе из своје средине и на тај начин припрема их да у старијим разредима стичу потребна знања из области познавања природе и познавања друштва; да упознаје ученике са животом у школи, родитељском дому и средини у којој је школа и постепено их уводи у организацију тога живота; да уводи ученике у посматрање појава и промена у природи, да им даје о томе најелементарнија обавештења и на доступан начин их упознаје како људи искоришћавају богатства краја у коме живе; да упућују ученике да уочавају изглед и карактеристике земљишта у месту и крају у коме је школа и да на тај начин стичу одређене представе о географским објектима, елементарна знања о оријентацији у природи, као и најосновнију картографску писменост [...]“. У задацима се издвајају следећи налози: упознавање, употпуњавање, увођење, упућивање, сређивање итд.

Основне карактеристике циљева и задатака наставе познавања природе и друштва од 1976. године (Заједнички план и програм образовног - васпитног рада у основној школи, 1976) јесу: постављени су циљ, општи задаци и оперативни задаци по разредима; задаци су одвојени од садржаја и прецизно наведени за сваки разред; уз циљ се наводе општи и оперативни задаци, а најчешћи налози су: оспособљавање, стицање, упознавање итд.

„План и програм утврђен Правилником (бр. 4/90) који се примењују од I до VIII разреда основне школе, од школске 1990/91. године а програми од I до V разреда поступно за генерације које улазе у одговарајући програм образовања“ (План и програм основног образовања и васпитања за други разред, 1991) је детаљан. Дати су циљеви, задаци и оперативни задаци за сваки предмет. „Циљ васпитно - образовног рада је да омогући ученицима да схвате условљеност и повезаност појава, односа и процеса у природи и друштву, вредност и улогу људског рада у мењању природе и друштвених односа; доприноси усвајању научног погледа на свет, формирању ученикове личности и стицању знања и других способности за даље школовање, као и васпитање ученика у духу патриотизма према Србији и Југославији. Задаци васпитно - образовног рада су да ученици: прошире и повежу искуства и знања са новим знањима о природи и

друштву као и да се систематизују и коригују стечена знања; стичу знања о животу и раду у школи, родитељском дому, природним условима и раду људи у месту и околини, завичају (свом крају), покрајини, Србији и Југославији; оспособе за саобраћај и културу понашања у саобраћају; оспособе за диференцирано проучавање природе и друштва у предметној настави (биологије, хемије, хизике, географије, историје, техничког образовања, домаћинства и др.) [...].“ Навели смо неке од формулисаних петнаест задатака васпитно - образовног рада.

У упутству за остваривање програма наглашавају се оперативни задаци, тј. захтеви које учитељ треба да испуни у остваривању садржаја. Оперативни задаци из наставног програма за предмет Природа и друштво за III разред из 1991. године гласе (укупно их има 26, а ми наводимо оне који се односе на географске садржаје):

„Ученици треба да:

- продубе и прошире знања о природи и друштву у завичају;
- стекну знања о природи и друштву у Србији;
- оспособе се за посматрање и разумевање појава у природи и друштву и примену стечених знања;
- стекну елементарна знања о повезаности, међусобној зависности, условљености и развоју појава у природи и друштву;
- уоче улогу људског рада у коришћењу природних богатстава и у мењању природних услова ради бољег живота;
- упознају живот и привређивање људи у завичају и Србији и основне привредне гране и њихове производе;
- оспособе се за оријентацију компасом; стекну знања о рељефу завичаја и Србије; оспособе се за коришћење географском картом Србије;
- стекну знања о текућим и стајаћим водама у завичају и Србији; упознају саобраћај у завичају и Србији;
- стекну знање о географским целинама, главним градовима и најважнијим привредним и културним центрима Србије и покрајине Војводине и Косова и Метохије [...].“

У 2003/04. години уведена је нова формулација - циљеви и исходи образовања и наставе, уместо ранијих циљева и задатака. Већ у школској 2004/05.

поново се враћају циљеви и задаци. Поред општег циља и задатака за предмете, у наставном програму су дати само задаци по разредима. У задацима се издвајају следећи налози: развијање, стицање, оспособљавање.

1.3.4. Циљеви и задаци обавезног наставног предмета Природа и друштво - (важећи наставни план и програм)

„Циљ наставног предмета Природе и друштва јесте:

- упознавање себе, свог природног и друштвеног окружења и развијање способности за одговоран живот у њему.

Задаци овог наставног предмета су:

- развијање способности запажања основних својстава објеката, појава и процеса у окружењу и уочавање њихове повезаности;
- развијање основних појмова о природном и друштвеном окружењу и повезивање тих појмова;
- развијање основних елемената логичког мишљења;
- развијање радозналости, интересовања и способности за активно упознавање окружења;
- оспособљавање за самостално учење и проналажење информација;
- интегрисање искуствених и научних сазнања у систем појмова из области природе и друштва;
- стицање елементарне научне писмености и стварање основа за даље учење;
- усвајање цивилизацијских тековина и упознавање могућности њиховог рационалног коришћења и дограђивања;
- развијање еколошке свести и разумевање основних елемената одрживог развоја“ (Правилник о изменама и допунама правилника о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања, 2010).

У правилнику о изменама и допунама правилника о наставном плану и програму за I, II и III разред из 2010. године (у припреми су измене за IV разред) нема битнијих промена, а садржаји о животној средини допуњени су садржајима о одрживом развоју.

У важећем програму за предмете Свет око нас и Природа и друштво издвајају се: циљ и задаци предмета, као и задаци по разредима; садржаји предмета и начин остваривања програма (у коме се налазе и активности ученика).

За разлику од наставних планова и програма из 1991, у коме су оперативни задаци и садржаји програма (акценат стављамо на географске садржаје, које анализирамо) експлицитно наведени, у актуелном програму и задаци и географски садржаји су неодређени.

Од формирања предмета Природа и друштво под овим именом па до данас, нису извршене битније промене у формулацији циљева и задатака (осим у Плану и програму од 1976. године), не води се довољно рачуна о конкретизацији налога задатака, иако они упућују на наставне јединице и наставне садржаје.

Од највеће послератне реформе школства (1959) до данас суштинских и значајнијих промена није било, иако су оне много пута најављиване. Измене и допуне планова и програма предмета Природе и друштва су биле увек у смеру растерећења ученика. Растерећења програма, нажалост, нису увек била адекватна: поједини географски садржаји недостају у садашњем, а постојали су у ранијим програмима (нпр. у Наставном програму из 1991. у III разреду: за наставну тему „Картографска писменост,“ је предвиђено 8 наставних јединица са експлицитно наведеним садржајем, а у садашњем програму нису јасно одређени садржаји које треба обрадити; у садашњем програму недостаје наставна тема: „Небеска тела,“ која је била заступљена у Наставном програму 1991. са осам часова). Растеретити програм не значи да треба смањити количину садржаја, већ неодређене садржаје треба јасније дефинисати.

1.3.5. Циљеви и исходи еколошког васпитања и образовања

Ученици су се са екологијом сусретали у предшколском образовању (Опште основе предшколског програма, 2006), али се сазнања проширују у млађим разредима основне школе, где је „[...] потребно континуирано користити очигледне примере који су довољно јасни и конкретни како би се ученицима приближили суштински принципи одрживог развоја“ (Правилник о изменама и допунама правилника о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања, 7/2010: 3). Ученици стичу знања, усвајају вредности и развијају еколошке навике, њих треба подстицати на учешће у

активностима који су примерени њиховом узрасту (сакупљање отпада за рециклажу, уочавање негативних утицаја човека на околину итд.).

У протеклих неколико деценија, захваљујући технолошком развоју и брзом порасту становништва, човек све штетније утиче на своју околину. Еколошки поремећаји су:

- глобално загревање, повезано са ефектом „стаклене баште;“
- оштећења озонског омотача;
- нуклеарне катастрофе у Чернобиљу 1986. и Фукушими 2011. године;
- крчење шума;
- повећање пустиња и др.

Кундачина (2010) указује на следеће еколошке проблеме животне средине:

- загађивање ваздуха;
- загађивање воде;
- загађивање земљишта;
- отпад као извор загађивања;
- радиоактивно загађивање;
- угроженост и заштита живе природе.

Еколошко образовање „[...] представља процес стицања знања о еколошким проблемима, као глобалним проблемима, узроцима њиховог настанка и могућностима њиховог решавања“ (Марковић, 2000: 49). Међу чиниоцима развијања еколошке свести основна школа има важно место, а географски садржаји утичу на развој еколошких знања и навика. „Као мостовна наука (дијелом залази у систем природних, а дијелом у систем друштвених наука) географија је суштински предодређена за више димензионално и разноврсно сагледавање заштите животне средине. Један од задатака наставе географије је да својеврсну кризу животне средине прати и објашњава на посебан, специфично географски начин“ (Црногорац, 2005: 53).

„Географија истражује и проучава како појединачно, тако и комплексно природу и друштво, што је чини специфичном у систему наука. Овакав интегрални истраживачки приступ представља потенцијал географије као наставног предмета у интердисциплинарним еколошким истраживањима. Установљено је да се највише информација о природи стиче у школском узрасту.

Вршено је обимно истраживање (Андевски, 1997) где је једно од основних питања испитаницима било колико су у периоду школовања сазнали о природи? Најзначајнији предмет из кога су сазнали нешто о природи је биологија одговорило је 91% испитаника. Други предмет из кога су испитаници стекли знања о природи је географија (74%), а затим следе хемија (40%), познавање природе и друштва (26%) [...]“ (Живковић и Јовановић, 2011: 256).

Значајан допринос развоју еколошког образовања дали су циљеви, задаци и исходи обавезног образовања. Од циљева и задатака у млађим разредима обавезног образовања, следећи се односе на васпитање и образовање из области екологије:

- „развијање свести о потреби и могућностима личног учешћа и доприноса у заштити животне средине и одрживом развоју;
- развијање одговорног односа према окружењу, интересовање и спремност за његово очување;
- развијање еколошке свести и разумевање основних елемената одрживог развоја;
- развијање еколошке свести и навика здравог живљења“ (Правилник о изменама и допунама правилника о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања, 2010).

За први циклус обавезног образовања дефинисани су стандарди за предмет Природа и друштво (Правилник о образовним стандардима за крај првог циклуса обавезног образовања за предмете српски језик, математика и природа и друштво, 2011). У области екологије описани су захтеви по нивоима. Следећи искази описују шта ученик/ученица зна и уме на основном и средњем нивоу:

Табела 1. Општи стандарди постигнућа – образовни стандарди за крај првог циклуса обавезног образовања за предмет Природа и друштво

Област	Основни ниво	Средњи ниво	Напредни ниво
Екологија	Ученик/ученица: препознаје и именује природне ресурсе; зна употребну вредност природних ресурса; разликује повољно и неповољно деловање човека по очување природе.	Ученик/ученица: разликује обновљиве и необновљиве природне ресурсе; разуме еколошку оправданост употребе обновљивих ресурса и рационалног коришћења необновљивих ресурса.	У области екологије нема захтева за напредни ниво.

У раду „Значај наставе географије за еколошко образовање ученика“ аутори доносе закључак да „еколошки садржаји који су по плану и програму географије за основну школу, а односе се на заштиту и унапређење животне средине нису систематични и недовољни су за формирање свести и еколошки прихватљивог мишљења и понашања. Садржаји су презентирани тако да су усмерени на преношење знања а не на развијање еколошког образовања и поштовање еколошких вредности“ (Живковић и Јовановић, 2010: 104).

Одговорност учитеља у еколошком образовању и васпитању ученика је велика. „Географија омогућава идеалан оквир за повезивање разноврсних поља знања. Не изненађује чињеница да географи често, и у значајној мери, доприносе примењеном управљању ресурсима или одржавању животне средине“ (<http://www.rgs.org/geographytoday/what+is+geography.htm>, садржај актуелан 19.12.2012.). Нажалост, још увек део учитеља није довољно мотивисан, а многи нису ни довољно професионално припремљени да самостално прате шта се дешава у области екологије. Стога је неопходно да се учитељи стручно усавршавају и оспособе да у школи спроводе еколошке васпитно - образовне активности. „Рад на осавремењивању основне школе у улози развијања еколошке свести ученика не може бити успешан без побољшања друштвеног статуса, мотивације и професионалности наставника“ (Недељковић, 2002: 24).

Еколошки садржаји које треба уграђивати у нове наставне програме за ученике млађих разреда основне школе морају имати значајно место у оспособљавању ученика за будућност и стварању еколошке културе.

1.3.6. Преглед критичких примедби и предлога који се односе на наставу географије у основним школама Р Србије

Савез учитеља Републике Србије у сарадњи са Заводом за вредновање квалитета образовања спровео је 2008. године анкету о наставним програмима за млађе разреде основне школе, на репрезентативном узорку учитеља из свих региона Србије.

Питања везана за наставни програм односила су се на шест обавезних предмета до четвртог разреда: Српски језик, Математика, Свет око нас и Природа и друштво, Ликовна култура, Музичка култура и Физичко васпитање.

Анализа је извршена за предмете Свет око нас и Природа и друштво, у оквиру којих се реализују географски садржаји. Учитељи су одговарали са *да* или *не* на следећа питања:

1) Да ли је постојећи наставни програм довољно јасно написан?

Наставни програм Света око нас и Природе и друштва је као јасан оценило 58,33% учитеља у I разреду, у II разреду 56,52% (најнижи проценат), у III разреду 68,18%, а у IV разреду 60,87%.

2) Да ли постојећи наставни програм даје довољно инструкција учитељу како да га реализује?

За предмете Свет око нас и Природа и друштвоу II разреду само 45,45% учитеља је рекло *да*, у I разреду 50,00%, док је за III и IV разред тај проценат 55,00%.

3) Да ли постојећи наставни програм даје довољно инструкција учитељу о томе шта дете треба да зна, разуме и уме да уради?

У првом разреду, нажалост, само 44,00% учитеља мисли да постојећи наставни програм предмета Свет око нас и Природа и друштво даје довољно инструкција учитељу о томе шта дете треба да зна, разуме и уме да уради, на супрот чему су мишљења за Српски језик (у првом 76,00%) и Математику (у другом разреду са чак 82,61%).

На предлог да се наведу предмети чији садржај би требало раздвојити, 50,00% учитеља сматра да је то предмет Природа и друштво у IV разреду.

Очекује се да ће резултати истраживања послужити креаторима просветне политике при изради наставног програма, односно, при доношењу одлука о изради и провођењу реформе образовања, јер географски садржаји у настави природе и друштва „имају знанствену географску вриједност и служе као темељ на којем ће се касније заснивати географско образовање“ (Безић, 1975: 64).

Коцић (1998) критикује основну школу у Србији, и каже да је „униформност њена основна карактеристика, може се рећи, њена основна слабост [...]“. Он предлаже решење „у диференцираним програмима“, тако да школа нуди више програма, при чему деца уз помоћ родитеља, наставника, педагога и психолога бирају програм који ће изучавати. Један од недостатака овог предлога је укидање

одељења и одвијање наставе по групама (при чему би се састав ученика често мењао).

Анализу програма основне школе (Наход и сар., 1998) за настани предмет Географија урадили су М. Пецељ, Р. Влајев и Д. Спасојевић, која указује да:

- наставне теме и наставне јединице не треба изостављати, већ их сажети;
- програм треба допунити савременим темама, које су обавезно присутне у свим програмима у европским земљама;
- уџбеници морају бити прилагођени узрасту ученика и усклађени са наставним планом и програмом итд.

У раду о мишљењима наставника о садашњој основној школи и неким предлозима за основну школу будућности изводе се закључци:

- „више од половине наставника сматра да садашња основна обавезна школа само делимично омогућава савремено образовање ученика;
- за предложене нове актуелне садржаје наставници су показали интересовања највише за садржаје: о лепом понашању, екологије [...]“ (Ђорђевић и Радовановић, 2000: 89–90).

Институт за педагошка истраживања године, спровео је 2001. пројекат „Стање, проблеми и потребе наших школа“, у коме се, између осталог, износе ставови наставника према постојећем образовању, наставном плану и програму, стручном усавршавању итд. У ставовима наставника према наставном програму предмета који предају у основној школи, најизразитије примедбе се односе на следеће:

- за 51% наставника наставни садржаји нису у складу са интересовањима ученика;
- преобимно градиво за 49% наставника;
- 34% наставника сматра да наставни садржаји нису актуелни;
- 33% наставника мисли да наставни садржаји нису прилагођени узрасту ученика итд.

Организацију обавезног образовања и наставе географије (која се односила на географске садржаје у старијим разредима обавезног образовања) анализира

је Комленовић (2004, 2005а, 2005б, 2005в, 2005г, 2007а, 2007б). „На основу бројних анализа може се закључити да су наставни планови и програми:

- садржински преоптерећени и анахрони;
- неусклађени са развојним и образовним могућностима и потребама ученика;
- неадекватни за развијање способности, знања и умећа потребних за живот;
- остваривани претежно фронталним облицима рада, заснованим на вербалним методама;
- затворени на нивоу појединачних предмета и на хоризонталном плану, често међусобно суштински неповезани;
- недовољно повезани унутар самих предмета (и на вертикалном плану);
- оријентисани претежно на чињенице и податке, и у настави и у оцењивању“ (Комленовић, 2003: 75).

Према мишљењу критичара, програм наставног предмета Природа и друштво „[...] оставља утисак недовољно аргументованог споја разнородних садржаја. Будући да садашњи план и програм предмета интегрише проблематику природе и друштва, није јасно зашто у оквиру предмета није издвојен део природе од друштва, већ су поглавља измешана, а не постоји логичка основа за то. Делује као да су тематске целине поређане случајно, што не омогућава интердисциплинарно повезивање, а претпостављамо да је то био основни циљ интегративног приступа. Садржаји су помешани, час се тичу природе, час друштва, а логичка веза ове две области није довољно јасна [...]. У програму овог предмета, с једне стране, постоји потцењивање когнитивне ширине и искуства ученика, а с друге, инсистирање на детаљима у оквиру уже области познавања друштва представља прецењивање дубине дечјег интересовања и когнитивног нивоа на том узрасту“ (Шефер и Шевкушић, 2007: 364-365).

У анализама Јовановића и сар. (2010), Марковића (2000), Кундачине (2010) и др. констатује се да нису довољно искоришћени потенцијали географских садржаја на васпитном плану, и поред тога што се том плану посвећује одређена пажња (пример еколошких садржаја).

Уџбеници за предмете Свет око нас и Природа и друштво анализирани су из различитих углова, а теме тих истраживања биле су: проблеми дидактичког обликовања уџбеника „Природа и друштво“ (Пешић, 2007), усклађеност уџбеника са наставним планом и програмом (Петров и Миљковић, 2007), развојна и педагошка примереност уџбеника за I и II разред основне школе (Лазаревић, 2007), дидактичко - методички захтеви у обликовању структуре уџбеника (Коцић, 2001) итд.

Пешикан и Јанковић (1998) у анализи питања и задатака у уџбенику и радним листовима за Познавање друштва за IV разред основне школе износи да је „забрињавајуће висок број бесмислених задатака,“ и да је „доминантан облик учења смислено рецептивно вербално учење, и то најчешће у виду задатака репродуктивног типа.“

У раду „Вредновање уџбеника Природа и друштво“ аутор износи да „уџбеници не испуњавају једну од основних улога, а то је оспособљавање ученика за самообразовање“ (Малешевић, 2001: 117). И поред ове констатације, и ученици и учитељи су у овом истраживању позитивно оценили уџбенике.

Грдинић (2003) указује о месту предмета Природа и друштво код нас, изводећи закључак „да место и улога овог предмета није на пожељној висини па се дају претпоставке о потреби убрзаног опредељења њиховог редефинисања у оквиру развоја образовног система.“

1.4. УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА ПОЈЕДИНИХ ЗЕМАЉА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ (СЛОВЕНИЈА, ФИНСКА, ШВЕДСКА, ЕНГЛЕСКА И ФРАНЦУСКА)

Географски садржаји су неизоставан део савремених наставних програма. Увођењем иновација у школску праксу у земљама ЕУ, за разлику од математике и матерњег језика, који се у свим земљама појављују као издвојени наставни предмети, садржаји географије се у многим земљама у току обавезног образовања изучавају у оквиру сродних предмета, па тако географија губи статус самосталног наставног предмета и сврстава се у општеније друштвене или природне предмете.

Неопходно је да истакнемо и неке потешкоће са којима смо се сусретали. Многа од анализираних докумената била су оквирна (нпр. у Уједињеном

Краљевству), па није могуће у потпуности добити увид у анализирану проблематику (из наведеног разлога анализа је рађена за Енглеску, не за целокупно Уједињено краљевство Велике Британије и Северне Ирске, јер се курикулуми Енглеске, Велса, Шкотске и Северне Ирске разликују), док друга омогућавају да се релативно добро сагледају начини на који су се у наставним програмима дидактички трансформисали географски садржаји (нпр. у Словенији, где се о наставним програмима говори у оном смислу у коме се то ради и у Србији).

Преглед примарног циклуса обавезног образовања у земљама ЕУ омогућује да сагледамо европске системе образовања. Највећи проблем је утврдити да ли и колико има садржаја географије у друштвеним или природним предметима у курикулумима анализираних земаља ЕУ (који имају различите називе). На пример, уз предмет Географија постоје и:

- у Словенији - Упознавање околине (Spoznavanje okolja);
- у Финској - Изучавање околине и природе (Environmental and natural studies), Биологија и географија (Biology and Geography);
- у Француској - Откривање света (Découverte du monde) и област Историја - географија - грађанско и морално васпитање (Histoire-géographie-instruction civique et morale);
- у Шведској је Географија (Geography) самосталан предмет током читавог обавезног образовања и налази се у Подручју друштвених предмета (Social study subjects);
- у Енглеској је Географија (Geography) обавезан предмет током целокупног обавезног образовања.

Словенија

Обавезно школовање у Словенији траје 9 година. Географски садржаји се изучавају у оквиру више обавезних предмета: Упознавање околине (http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_obvezni/Spoznavanje_okolja_obvezni.pdf, садржај актуелан 1.12.2011.) од I до III разреда, Природа и техника и Друштво у IV и V разреду, а у оквиру самосталног предмета Географија од VI до IX разреда (<http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predm>

etniki/Predmetnik_splosni.pdf, sadrжај актуелан 1.12.2011.). Упознавање околине је наставни предмет који је заступљен са 3 часа недељно од I до III разреда, односно 105 часова годишње, са укупним фондом од 315 часова. Предмет обухвата садржаје различитих научних подручја: природних, друштвених и техничких, а најсличнији је предмету Природа и друштво, па је зато и анализиран. Преглед је урађен на основу наставног плана и програма предмета - Упознавање околине.

Табела 2. Општи циљеви предмета Упознавање околине у словеначком курикулуму у којима се јављају географски садржаји (од првог до трећег разреда)

Предмет	Циљеви
Упознавање околине	Општи циљеви предмета који се односе на географске садржаје: ➤ обука за правилно и безбедно понашање у саобраћају; ➤ развијање способности оријентације у природи и изграђеном пејзажу; ➤ развијање позитивног односа према околини; ➤ упознавање основних карактеристика карата као помоћ за оријентацију у окружењу; ➤ упознавање оријентације у простору, кретање Сунца, Месеца и Земље; ➤ сазнајте више о временским условима; ➤ мерење времена (употреба часовника).

Наставни план за предмет Упознавање околине садржи и „Каталог знања“, у коме се наводе основни стандарди знања по завршетку проучавања предмета и минимални стандарди знања по разредима.

Табела 3. Основни стандарди знања по завршетку проучавања предмета Упознавање околине који се односе на географске садржаје (од првог до трећег разреда)

Предмет	Основни стандарди знања који се односе на географске садржаје
Упознавање околине	Упознај своје место: ➤ значајна институција у мом месту (банка, пошта, продавница књига, здравствени центар, културни центар, црква итд.); ➤ зашто су те институције потребне. Где живимо: ➤ држава Словенија; ➤ симболи словеначке државе; ➤ границе словеначке државе; ➤ ко живи у Словенији; ➤ интеракције и међузависности људи у држави. Гледам око себе: ➤ правила понашања у саобраћају; ➤ сигуран пут до школе; ➤ основни саобраћајни знаци у околини школе; ➤ уочљивост у саобраћају; ➤ основни географски појмови у вези са простором у околини школе; ➤ правила понашања у различитим видовима саобраћаја; ➤ различита превозна средства; ➤ саобраћајна опасност по различитим временским условима; ➤ учешће у саобраћају под утицајем алкохола, дроге и лекова је опасно; ➤ оријентација у школи и око школе; ➤ негативан утицај човека на околину;

	➤ код нас и широм света постоје различiti предели; ➤ нека превозна средства загађују окружење; ➤ природне одлике околине школе и краја у коме се живи; ➤ посматрани регион може се илустровати као модел или цртеж, користећи једноставну легенду.
	Земља и Ваздух, простор и време: ➤ привидно кретање Сунца; ➤ веза између кретања Сунца и дана; ➤ небо и хоризонт, главни правци; ➤ час, след догађаја, појаве у времену; ➤ календар; ➤ мерење времена; ➤ кретање Земље око Сунца; ➤ кретање Месеца око Земље.
	Временски услови: ➤ временске појаве, ветар, облаци и падавине (повезивање појава); ➤ утицај времена на наше активности и живот биљака и животиња.

Табела 4. Минимални стандарди знања предмета Упознавање околине који се односе на географске садржаје у првом разреду

Садржај	Минимални стандарди знања
Гледам око себе:	
➤ саобраћај, безбедност у саобраћају, и понашање у саобраћају;	➤ зна сигуран пут до школе;
➤ околина школе;	➤ познавање основних географских појмова који се односе на околину школе; ➤ треба да зна да се оријентише у школи и околини;
➤ основни облици околине у непосредној близини школе.	➤ познавање природних карактеристика околине (око школе).
Шта могу да урадим	
Временски услови:	
➤ временски услови: сунчано, облачно, кишовито, ветровито, магловито, вруће, хладно; ➤ временски услови: ветар и облаци; ➤ временска ситуација и њен утицај на живот биљака, животиња и људи.	➤ зна да опише временске услове; ➤ зна да повеже временске услове и активност људи и животиња.

Табела 5. Минимални стандарди знања из предмета Упознавање околине који се односе на географске садржаје у другом разреду

Садржај	Минимални стандарди знања
Гледам око себе:	
➤ саобраћај и безбедност у саобраћају, различите временске ситуације и понашање у њима;	➤ разуме појам видљивости у саобраћају;
➤ оријентација у околини школе;	➤ познаје основне географске појмове који се односе на околину у близини школе;
➤ родно место, насеља, покрајина, човек међа околину;	➤ зна да утицаји човека на околину могу бити негативни;
➤ покрајине су различите и сличне;	
➤ скице, карте и модели су наставна средства за приказивање наше околине и оријентацију у простору.	➤ зна да направи скицу или модел посматраног предела.

Шта могу да урадим	
Земља и Свемир, простор и време:	
➤ календар, година, старост изражена у годинама; ➤ Сунце се креће преко неба; ➤ време дана: ујутру, пре подне, подне, по подне, вече, ноћ и дан.	➤ зна да Сунце мења свој положај на небу; ➤ зна да опише шта ради у одређено време дана; разлика између дана и ноћи.
Временски услови:	
➤ облаци и ветар, ветар и кретање ваздуха.	➤ зна да уочи везу између неких временских појава; ➤ зна да облаке покреће ветар.

Табела 6. Минимални стандарди знања из предмета Упознавање околине који се односе на географске садржаје у трећем разреду

Садржај	Минимални стандарди знања
Где живимо:	
➤ важне установе у месту (школа, пошта, банка, продавница, здравствени центар, библиотека, аутобуска станица, културни центар, црква, ватрогасни дом);	➤ зна које институције делују у месту у коме живи; ➤ зна основне функције ових институција;
➤ Словенија – моја домовина;	➤ зна да је Словенија држава; ➤ препознаје облик Словеније на карти; ➤ познаје неколико симбола словеначке државе;
➤ интеграција и међузависност људи и држава.	➤ зна да све што треба човеку, не може се урадити у Словенији (неопходна је интеграција људи и држава).
Гледам око себе:	
➤ саобраћај, понашање и безбедност у саобраћају; саобраћајна средства загађују околину;	➤ зна да превозна средства загађују околину;
➤ брига за околину школе и родно место; ➤ загађење животне средине;	➤ зна да је наша средина загађена;
➤ живот у различитим облицима насеља (села и град);	➤ зна суштинске разлике живота у селу и граду;
➤ живот и рад на фарми;	
➤ пијаца као место где се снабдевамо храном која долази из Словеније или других земаља;	➤ зна да направи разлику између основних култура, оних које производимо у Словенији, и оних који се увозе.
➤ покрајине у Словенији и широм света су различите.	
Шта могу да урадим	
Земља и Свемир, простор и време:	
➤ Сунце и Месец, исток-запад, дан и ноћ;	➤ зна да Сунце мења свој положај на небу, Сунце излази и залази, Месец мења свој облик и положај на небу;
➤ време дана: ујутру, пре подне, подне, по подне, вече, ноћ и дан;	➤ зна да опише шта ради у датом тренутку дана и ноћи;
➤ догађај дефинисан у времену, сада, пре, после, данас, јуче, сутра, дани у недељи;	➤ зна да поређа догађаје хронолошким редом; ➤ зна да опише ток догађаја;
➤ мерење времена по сату, подела дана на сате и сате на минуте.	➤ зна да дели дан на сате, а сате на минуте;

	➤ зна да мери краткотрајне догађаје; ➤ зна да временски дефинише своје активности.
Временски услови:	
➤ брзина и смер ветра, опис локалних ветрова, киша и снег као падавине.	➤ зна по смеру ветроказа да одреди смер ветра; ➤ зна да повеже ротациону брзину вртешке са снагом ветра.

Табела 7. Оперативни циљеви предмета Упознавање околине, примери од првог до трећег разреда

Оперативни циљеви	Примери активности	Предложени садржај	Специјалне дидактичке препоруке	Међу-предметна повезаност
Шта могу да урадим (први разред):				
➤ упознају временске појаве; ➤ описују и доживљавају временске појаве.	➤ посматрају и описују временске услове; ➤ обликују једноставни временски календар.	➤ временски услови: сунчано, облачно, кишовито, ветровито, магловито, топло, хладно и др. ➤ временске појаве: ветар и облаци.	➤ посматрање временских појава у неком периоду, записују резултате у једноставне табеле, употребљавају симболе. ➤ свакодневне активности изводе неколико минута у одређеном периоду.	словесначки
Шта могу да урадим (други разред):				
➤ упознају временске појаве: облак и ветар; ➤ повезују временске појаве.	➤ посматрају и описују промену и кретање облака; ➤ посматрају промене у природи, повезују их са временом и годишњим добрима.	➤ облаци и ветар, ветар као кретање ваздуха.	➤ повезују временске појаве: облаци – киша, снег, ветар – хладно, магла – нема ветра и сл. ➤ повезивање времена и промена у природи.	
Шта могу да урадим (трећи разред):				

➤ упознају временске појаве, ветар и падавине; ➤ повезују брзину вртешке са јачином ветра по смеру ветроказа; ➤ одређују смер ветра; ➤ упознају атмосферске падавине.	➤ посматрање смера и брзине ветара, дима, заставе, дрвећа на ветру; ➤ израда вртешке; ➤ сакупљају кишу и снег у посуде; ➤ мере количину воде или снега.	➤ брзина и смер ветрова, опис локалних ветрова, киша и снег као падавине.	➤ активности можемо извести више пута у краћем периоду, по различитом времену.	
--	--	---	--	--

Финска

Обавезно образовање у Финској почиње када дете напуни седам година и траје 9 година. Анализа је израђена на основу Националног курикулума (National Core Curriculum for Basic Education, Finish National Board of Education, Helsinki (2004a), доступно на web адреси: <http://www.oph.fi>, садржај актуелан 28.11.2012.). Од I до IV разреда географски садржаји се уче у оквиру интегрисане групе предмета Изучавање околине и природе (National Core Curriculum for Basic Education, Finish National Board of Education, Helsinki (2004b), Environmental and natural studies, доступно на web адреси: http://www.oph.fi/download/47672_core_curricula_basic_education_3.pdf, садржај актуелан 28.11.2012.) са 9 часова седмично, у V и VI разреду се изучавају у оквиру предмета Биологија и географија (National Core Curriculum for Basic Education, Finish National Board of Education, Helsinki (2004c), Biology and Geography, доступно на web адреси: http://www.oph.fi/download/47672_core_curricula_basic_education_3.pdf, садржај актуелан 28.11.2012.), са 3 часа, а од VII до IX разреда Географија је самосталан и обавезан наставни предмет са 7 часова седмично.

Изучавање околине и природе

Изучавање околине и природе представљају интегрисану групу предмета које обухватају области биологије, географије, физике, хемије, здравственог образовања и одрживог развоја. Циљ наставе је да ученици упознају и разумеју природу и околину, себе и друге људе, разноликост људи итд.

Циљеви

Табела 8. Циљеви наставног предмета *Изучавање околине и природе*

Изучавање околине и природе	
Циљеви	Ученици ће: ➤ научити да се понашају одговорно како би заштитили себе и своју околину, пратити инструкције које добијају у школи и водити рачуна о понашању у саобраћају; ➤ упознати природу, научити да штите животну средину, да посматрају промене које се дешавају на терену; упознати и свој регион као део Финске и нордијских земаља; ➤ научити да прикупљају информације о природи и животној средини посматрањем, истраживањем и коришћењем различитих извора; ➤ научити да посматрају користећи једноставне истраживачке алате, да опишу, упореде и класификују своја запажања; ➤ научити да изводе једноставне научне експерименте; ➤ научити да користе мапе и атлас; ➤ научити да представе информацију о околини и њеним феноменима у различитим значењима; ➤ научити да заштите природу и природне изворе; ➤ научити да развијају психолошку и физичку самоспознају, да поштују сами себе као појединце, да поштују друге и да развијају социјалне вештине; ➤ научити појмове, речник и процедуре важне за здравље и промоцију здравог живота и да науче да праве изборе који су добри за њихово здравље.

Садржај предмета:

- непосредно окружење, регион и свет као околина за хумани живот;
- организми и окружење;
- природни феномени;
- супстанце око нас;
- здравство;
- сигурност.

Табела 9. Географски садржаји наставног предмета *Изучавање околине и природе*

Географски садржаји	
Непосредно окружење, регион и свет као околина за хумани живот	➤ непосредна околина; ➤ доба дана, годишња доба; ➤ мапе и основне карактеристике терена/рељефа; ➤ сопствени регион и покрајина/провинција: природни услови, пејзажи, животна средина и људска активност; ➤ Финска, Нордијске земље, остали региони у близини и читав свет као место на коме људи живе.

Табела 10. Очекивања на крају IV разреда из наставног предмета Изучавање околине и природе

Изучавање околине и природе	
Током изучавања овог предмета ученици ће:	➤ разумети како се природни субјекти међусобно разликују, како да опишу карактеристике различитих окружења као што су двориште, парк, ливада, поље и да идентификују врсте које живе у овим окружењима; ➤ научити о променама годишњих доба, као и да опишу како су се различити организми адаптирали на различита годишња доба, нарочито током зима у Финској; ➤ научити о пореклу и начину производње хране; ➤ научити разлику између природне и изграђене животне околине, као и да вреднују и чувају животну околину, њену лепоту и различитост; ➤ научити да користе мапе, легенде, компас, упутства, као и да нацртају мапу школског дворишта или своје непосредне околине; ➤ научити да опишу природне услове и људске активности у свом региону или покрајини/провинцији; ➤ да идентификују Финску, Нордијске земље, и остале регионе у близини и да препознају лепоту и богатство ових подручја; ➤ препознају свој регион као део Финске, а Финску као део Нордијских земаља, као и да разумеју свет као место на коме људи живе.

Биологија и географија

У V и VI разреду географски садржаји се налазе у предмету Биологија и географија, у оквиру кога се истражују свет и различити региони. Предавања морају помоћи ученицима да разумеју феномене који су у вези са активностима људског рода и света природе, као и интеракцију ова два света у различитим регионима. Циљ наставе предмета Биологија и географија је да прошири знања ученика и упозна их са различитим деловима света, од Финске, преко читаве Европе, до остатка света. Ова предавања су важна и да би ученици увидели богатство природне средине и различитих култура широм света и научили да их цене. Настава географије развија код ученика интеркултурну толеранцију и интернационализам.

У V и VI разреду едукација о здрављу - здравству је инкорпорирана у предмете Биологија и географија. Циљ ових предавања је да ученици разумеју сопствени раст и развој као телесни - физички, психолошки и социјални процес, као и однос особе и њене околине.

Такође, на настави Биологије и географије ученици морају да увиде значај одговорности према животној средини и заштити животне околине. Предмет треба да изгради осећај друштвене одговорности и активности као основног дела њиховог животног стила.

Циљеви

Табела 11. Циљеви наставног предмета Биологија и географија

Биологија и географија	
Циљеви	Ученици ће: ➤ упознати различите врсте живих бића, њихову структуру и начин на који се адаптирају на своју животну средину; ➤ научити да се крећу у природи и посматрају и истражују спољни свет; ➤ научити да људи зависе од природе у производњи хране; ➤ развити писменост и речник који се односи на животну средину, научити да штите природу и сопствену околину; ➤ научити основне ствари о људској анатомији и виталним функцијама; ➤ научити да прате раст и развој као процесе кроз које пролази свака особа, као и да препознају и идентификују карактеристике пубертета и да разумеју људску сексуалност; ➤ размишљати о питањима у вези са растом, развојем, људским различитостима и социјалном интеракцијом; ➤ преузети одговорност за сопствено понашање и размишљати и о потребама других људи; ➤ научити да цртају и интерпретирају карте, користе статистичке податке, дијаграме, слике, и електронске поруке, као и изворе географских података; ➤ разумети карту света и знати њене основне номенклатуре; ➤ разумети како људске активности зависе од могућности које пружа животна средина; ➤ упознати географију Европе и осталих региона света и научити да цене друге земље и заузму позитиван став према њима, њиховом становништву и култури.

Садржај предмета:

- Европа као део света;
- разноликост људског живота и животне средине у свету;
- организми и животна средина;
- анатомија, виталне функције, раст, развој и здравље живих бића;
- биодиверзитет.

Табела 12. Географски садржаји наставног предмета Биологија и географија

Географски садржаји	
Европа као део света	➤ Европа на светској карти и карта Европе; ➤ климатске зоне, зоне вегетације и људске активности у Европи.
Разноликост људског живота и животне средине у свету	➤ кишне шуме, саване, степе, пустиње, подручја са зимзеленом вегетацијом (Медитеран), хладне зоне као подручја у којима људи живе, разноликост људског живота у зависности од зоне у којој живе; ➤ међузависност природе и људских активности у свету, промене у животној средини условљене од стране људи.

Табела 13. Очекивања на крају VI разреда из наставног предмета Биологија и географија

Биологија и географија	
Развој вештина у природи	Ученици ће: ➤ знати да се крећу у природи и да је посматрају и истражују; ➤ знати да опишу једноставна истраживања која су извршили током наставе и представе њихове резултате.
Развој вештина читања карте	Ученици ће: ➤ знати да у атласу пронађу место о коме уче, да распознају симболе на карти и скале, као и да интерпретирају различите врсте карата; ➤ знати да интерпретирају статистичке податке, дијаграме, слике и информације које се преносе електронским порукама, као и то како да развију критички однос према различитим изворима података; ➤ знати да сами нацртају карту и дијаграм.
Европа као део света	Ученици ће: ➤ научити које су државе у Европи и њихови главни градови и знаће да опишу различите природне услове и људске активности.
Разноликост људског живота и животне средине у свету	Ученици ће: ➤ знати основне одлике карте света/континента, океана; највеће планинске венце, кишне шуме, пустиње итд.; ➤ знати да свет има различите климатске и вегетацијске зоне; знаће да дају пример како климатски услови утичу на живот и активности људи, нарочито на пољопривреду и услове становања у различитим зонама; ➤ знати да дају пример како изградња градова, индустријализација, немарност и сеча шума утичу на климатске промене и промене у животној околини; ➤ знати да идентификују и дају карактеристике како своје, тако и других култура.

Шведска

Обавезно образовање у Шведској обухвата основно, од I до VI разреда, и ниже средње образовање, од VII до IX разреда. Географија је самосталан предмет током свих девет година обавезног образовања и налази се у подручју друштвених предмета (Curriculum for the compulsory school, preschool class and the leisure-time centre 2011, National Agency for Education, Stockholm (2011), Social study subjects, доступно на web адреси: <http://www.malmo.se/download/18.29c3b78a132728ecb52800034181/pdf2687.pdf>, садржај актуелан 3.12.2012.), са Историјом, Верским образовањем и Грађанским васпитањем. Наставни план се утврђује на националном нивоу, али свака школа одлучује о расподели броја сати на предмете и изборним предметима.

У курикулуму су наведени циљ, садржај и очекивана знања по нивоима која се морају достићи после III, VI и IX разреда.

Општи курикулум састоји се из три дела:

- Фундаменталне вредности и задаци школе;

- Свеопшти циљеви и упутства за образовање;
- Силабус (садржи циљ предмета и његов основни садржај) који је у складу са захтевима очекиваног нивоа знања.

За основне школе Влада утврђује основне вредности и задатке, свеобухватне циљеве и упутства за образовање, као и за коришћење силабуса. Захтеви очекиваног нивоа знања за основну школу су регулације предвиђене Националном агенцијом за образовање.

Географија

Циљеви

Табела 14. Циљеви наставног предмета Географија

Предавања из географије у основи треба да омогући ученицима да:	
Циљ	➤ анализирају како природни процеси и људске активности формирају и мењају животну средину у различитим деловима света;
	➤ истражују и анализирају међузависност између људи, друштва и природе у различитим деловима света;
	➤ праве географске анализе света који их окружује и испитују резултате тако што користе карте и остале географске изворе, теорије, методе и технике;
	➤ приступају решењима различитих проблема околине и развоја, која су заснована на разматрању етичког приступа и одрживог развоја.

Садржај

Табела 15. Садржаји наставног предмета Географија од I до III разреда

Географски садржаји	
Живети заједно	➤ опис живота раније и сада у дечјој литератури, песмама и филмовима, нпр. у филмовима о породичном животу и школи. Приче о прошлости од стране људи који живе у садашњости; ➤ кретање унутар земље и изван ње; ➤ важна животна питања за ученике, као што су добро и зло, исправно и погрешно, пријатељство, разлике између полова и међусобни односи; ➤ норме и правила у животној средини ученика као што су школа и спортске активности; ➤ правила у саобраћају и безбедно понашање у саобраћају.
Живот у крају	➤ услови за становање: земљиште, воде, клима; ➤ историја насеља; ➤ улога хришћанства у школама и локалним заједницама у прошлости; ➤ религија и религијски објекти у близини; ➤ кључне установе у друштву, као што су школе, болнице и хитне службе; ➤ занимања којима се бави становништво и активности које су заступљене у локалној средини.

Живети у свету	➤ глобус, локација континента и океана на глобусу; имена и локација континента, земаља и места важних за ученике; ➤ порекло човека, миграције, лов и сакупљање и појава пољопривреде; ➤ камено, бронзано и гвоздено доба; ➤ како се прошлост може посматрати из садашњег времена кроз трагове у природи и језичко изражавање; ➤ легенде о херојима у старој нордијској митологији и како се оне могу посматрати из савремене перспективе; ➤ поједине церемоније, симболи и легенде у хришћанству, исламу и јудаизму; неке легенде из Библије и њихова значења; ➤ питања заштите животне средине у ученичкој свакодневици (саобраћај, енергија, храна); ➤ основна људска права, нпр. једнакост свих људи, али и права деце која су наведена у Ковенцији о правима деце; ➤ како су састанци као што су одељенске заједнице организовани и како се одржавају; ➤ новац, његова употреба и вредност; примери различитих врста плаћања и колико уобичајена добра и услуге могу да коштају; ➤ тренутна социјална питања којима се баве медији.
Истраживање стварности	➤ методи тражења информација из различитих извора: интервјуа, посматрања и мерења; како резултате из ових извора обрађивати; ➤ разумевање простора, као што је место, локација, граница; ➤ време и временски концепт, прошлост, садашњост и будућност.

Табела 16. Садржаји наставног предмета Географија од IV до VI разреда

Географски садржаји	
Животна средина	➤ површина земље и начин на који је формирана, као и промене изазване коришћењем земљишта и природним процесима као што су тектонски поремећаји и ерозије; последице овога за људе и за природу; ➤ шведски, нордијски и други европски природни и урбани предели; истицање процеса и њихових карактеристика, чинилаца и последица; ➤ природни извори земље, као што су вода, земљиште предвиђено за обраду, шуме и фосилно гориво; где постоје различити извори и за шта се користе; значај вода у дистрибуцији и рециклирању; ➤ на који начин је распоређена становништво у Шведској, у Нордијској области и другим деловима Европе; миграције становништва.
Географија, њене методе, концепти и начин рада	➤ основни чиниоци имена и локација насеља, планина, вода у Шведској и осталим деловима Нордијског подручја; ➤ имена и локације различитих земаља у Европи, као и значајнија острва, воде, планине, региони и насеља; ➤ карте, њихова конструкција и значај различитих боја, симбола и скала; топографија и тематске карте; ➤ сакупљање и мерење географских података о локалној средини као што су старост становништва, густина саобраћаја и коришћење воде; ➤ теренска настава на којој се испитују природа и друштво различитих предела и утврђује како се земљиште користи у локалним срединама; ➤ терминологија и разумевање појмова који су ученицима потребни да би читали, писали и дискутовали о географским појмовима.

Околина, људи и питања у вези са одрживим развојем	➤ како свакодневни приоритети и избори могу утицати на животну средину и допринети одрживом развоју; ➤ неједнакост услова за живот широм света – приступи образовању, здравствена нега, природни ресурси; најважнији узроци ових разлика. ➤ рад појединаца и организација на побољшању животних услова за људе.
--	---

Табела 17. Знање које се захтева као прихватљиво на крају III године учења Географије

Захтеви знања	
Е ниво	Ученици имају основно знање о основним људским правима и правима детета и то знање показују тако што налазе одговарајуће примере у школи или кући. Ученици умеју да говоре о нормама и правилима који се примењују у свакодневном животу и да одговоре на питања због чега су ова правила важна.
	[...]
	Ученици могу да опишу како природа и околина могу да утичу на људске животе и посао којим се баве. Они објашњавају значај неких важних функција у друштву и дају примере занимања и активности у њиховим локалним срединама. Такође, ученици могу да изнесу неке разлоге због којих се људи селе са једног места на друго и да дају примере шта ово може значити за децу и породице. Ученици описују како различите активности у свакодневном животу могу утицати на околину и на основу овога дати предлоге који могу допринети одрживом развоју. Ученици идентификују ризичне локације у њиховој непосредној околини у саобраћају и дају примере како се ризик може смањити сигурним понашањем у саобраћају.
	[...]
Е ниво	Ученици могу да прикупе једноставне информације из различитих медија и могу дискутовати о социјалним питањима тако што ће изразити сопствено виђење ствари, дати коментар или поставити питање. Ученици такође могу тражити информације о друштву и природи путем једноставних интервјуа и посматрања и направити једноставну компилацију својих резултата како би себи појаснили концепт. Ученици врше једноставна проучавања света који их окружује користећи карте, глобус, компас да именују и опишу локацију, релативну величину континента и других места и земаља које су њима од важности.

У курикулуму су наведена очекивана знања по нивоима - основно, добро и веома добро - који се морају достићи после VI разреда.

Табела 18. Знање које се захтева као прихватљиво на крају VI године учења Географије

Захтеви знања	
Е ниво	Ученици имају основно знање о природним пределима и култури и показују знање тако што примењују једноставно, а неки и напредно размишљање о процесу који обликује и мења Земљину површину, као и о последицама ових промена на људе и природу. У процесу размишљања ученици описују једноставне односе природе и културе, природних ресурса и густине насељености. Ученици користе географске појмове на основни и функционалан начин.
	Проучавају свет који их окружује и користе карте и остале географске изворе, методе и технике и могу једноставно да размишљају о корисности ових извора. Током теренске наставе ученици користе карте, једноставне географске алате такође на основни и функционалан начин. Ученици знају основне податке о називима места у Шведској, у Нордијском подручју и Европи и показују га тако што са одређеном сигурношћу описују локације и односе између различитих географских објеката.
	Ученици могу да размишљају о питањима која се тичу одрживог развоја и онда дају једноставне, а неки и напредне предлоге о етичком начину одржавања животне средине, изборима и приоритетима у свакодневном животу. Такође, ученици размишљају о узроцима и последицама неједнаких животних услова у свету и дају једноставне, а неки и напредне предлоге како услови живота могу бити побољшани.

Ц ниво	Ученици имају <i>добро</i> знање о природним пределима и култури и показују знање тако што примењују <i>развијено и релативно добро</i> размишљање о процесу који обликује и мења Земљину површину, као и о последицама ових промена на људе и природу. Ученици могу да размишљају о питањима која се тичу одрживог развоја и онда дају <i>развијене и релативно добре</i> предлоге о етичком начину одржавања животне средине, изборима и приоритетима у свакодневном животу. Такође, ученици размишљају о узроцима и последицама неједнаких животних услова у свету и дају <i>развијене и релативно добре</i> предлоге како услови живота могу бити побољшани.
А ниво	Ученици имају <i>јако добро</i> знање о природним пределима и култури и показују знање тако што примењују <i>развијен ниво</i> размишљања о процесу који обликује и мења Земљину површину, као и о последицама ових промена за људе и природу. Ученици могу да размишљају о питањима која се тичу одрживог развоја и онда дају <i>развијене</i> предлоге о етичком начину одржавања животне средине, изборима и приоритетима у свакодневном животу. Такође, ученици размишљају о узроцима и последицама неједнаких животних услова у свету и дају <i>развијене</i> предлоге како услови живота могу бити побољшани.

Енглеска

Националним курикулумом у Енглеској (The school curriculum, Department for Education, London (2011), доступно на web адреси: <http://www.education.gov.uk>, садржај актуелан 3.12.2012.) обавезно образовање је подељено на четири фазе (key stages): од 5. до 7. године, од 7. до 11. године, од 11. до 14. и од 14. до 16. године.

Географија је у Енглеској током целокупног обавезног образовања обавезан предмет. Ревизија програма Географије (на основу Националног курикулума из 1999) усвојена је 2011.

Представљамо преглед програма за други ниво (<http://www.education.gov.uk/schools/teachingandlearning/curriculum/primary/b00199002/geography/ks2>, садржај актуелан 4.12.2012.) обавезног образовања – Key Stage 2, (Geography, The statutory programme of study for Key Stages 2 geography, 28. november 2011), за наставни предмет Географија, за ученике од 7. до 11. године, што одговара нашем млађем школском узрасту.

Географија

Знање, вештине и разумевање

Табела 19. Током друге фазе учења географије ученици треба да стекну знање и вештине

Географско знање и вештине	Ученици би требало да науче да: ➤ постављају питања у вези са географијом (нпр. Какав је овај предео? Шта ја мислим о томе?); ➤ сакупљају, анализирају податке и изводе закључке (нпр. поређење података о становништву у два града); ➤ идентификују и објасне различите погледе које други људи, али и они имају о географским темама, нпр. мишљење о планирању градње хотела на прекоокеанској дестинацији; ➤ комуницирају на начин који одговара задатку и публици; нпр. да пишу локалним новинама о неким важним питањима. Током развоја географских вештина ученици би требало да науче: ➤ да користе одговарајући географски термине, нпр. температура, транспорт, индустрија; ➤ да користе технике и инструменте за рад на терену, нпр. камеру, компас и сл.; ➤ да користе атлас, глобус и карте; ➤ да користе ИКТ као помоћ приликом истраживања, нпр. да направе фајл са подацима; ➤ вештине доношења одлука, нпр. да одлуче које су мере најбоље како би се нека улица у њиховом крају учинила сигурнијом.
Знање и разумевање насеља	Ученици треба да знају: ➤ да идентификују и опишу каква су нека насеља; ➤ локацију насеља и околине коју проучавају, као и осталих насеља, нпр. насеља о којима слушају на дневнику; ➤ да опишу где се та насеља налазе - у ком региону, земљи, има ли ту река, планина, који је најближи град; ➤ да објасне зашто су та насеља таква каква су (утицај историјског развоја, локалних ресурса, климатских услова итд.); ➤ да идентификују узроке промене неког насеља и покушају да предвиде како се могу променити у будућности (нпр. нове грађевине, прилив туриста, густина саобраћаја итд.); ➤ да опишу и објасне како и зашто су насеља слична и различита, унутар једне земље или у целом свету, нпр. село - град; ➤ да препознају како се насеља уклапају у шири географски контекст и како зависе једна од других (производња хране, кретање становништва и др.);
Знање и разумевање образаца и процеса	Ученици треба да науче да: ➤ препознају неке физичке и људске процесе и како они могу утицати на промене у животној околини, нпр. ерозија земљишта, загађивање животне средине фабрикама итд.;
Знање и разумевање климатских промена и одрживог развоја	Ученици треба да науче да: ➤ препознају како људи могу да унапреде и побољшају животну средину или да јој нашkode; ➤ препознају како и зашто људи могу управљати одрживим развојем, као и да препознају могућност да се и сами у тај процес укључе.

Ширина проучавања

Табела 20. Током ове фазе ученици треба да стекну знање, вештине и разумевање кроз изучавање два локалитета и три теме

Локалитети:	➤ локалитет у Великој Британији; ➤ локалитети у земљи која је мање економски развијена.
Теме:	➤ вода и њен утицај на пределе и људе, укључујући физичке карактеристике река, као и процес ерозије и отпадне воде; ➤ разлике у величини и карактеру насеља и проблем који произлази из промена у коришћењу земљишта, нпр. услед изградње нових станова или комплекса за физичке активности; ➤ промене у животној средини, нпр. суша, густина саобраћаја и сл., и намера да се управља одрживим развојем, нпр. побољшање јавног превоза, редукација употребе воде итд.
Током проучавања локалитета и тема ученици би требало да:	➤ науче на шта се односе различити географски нивои: локални, регионални, национални; ➤ науче више о Великој Британији и Европској унији; ➤ спроводе теренски рад и истраживања ван учионице.

Ученичка постигнућа

(<http://www.education.gov.uk/schools/teachingandlearning/curriculum/primary/b00199002/geography/attainment>, садржај актуелан 4.12.2012.)

Табела 21. Ученичка постигнућа за наставни предмет Географија на другом нивоу обавезног образовања у Енглеској

Постигнућа	
Ниво 1	Ученици препознају карактеристике насеља и околине, користе различите изворе који су им понуђени, доносе закључке и изражавају мишљење о свом насељу и околини.
Ниво 2	Ученици описују карактеристике насеља, препознају чиниоце који тим насељима дају посебност и износе закључке о њима. Показују свест и о другим насељима. Они износе мишљења о животној средини и препознају како људи утичу на њу. Ученици обављају једноставне задатке и бирају информације користећи ресурсе који су им дати, користе ове информације, а сопствена запажања им помажу да поставе питања о различитим насељима. Они уче и одговарајућу географску терминологију.
Ниво 3	Ученици описују карактеристике различитих локалитета. Они су свесни да нека од ових места могу имати у исто време и сличне и различите карактеристике. Ученици дају разлоге за нека од својих запажања и за своје мишљење о окружењу. Они користе стечене знања и вештине да одговоре на низ географских питања и користе одговарајући вокабулар да пренесу своја знања.
Ниво 4	Ученици показују своје знање током учења о насељима и околини, али и другим деловима света. Они почињу да разумеју и описују географске чињенице, као и да цене важност различитих географских локација. Ученици препознају и описују физичке карактеристике и друштвене промене. Ученици разумеју како људи могу и побољшати и нарушити животну средину. Они објашњавају своје виђење и мишљење других о промени животне средине. Ослањајући се на сопствено знање и разумевање, постављају одговарајућа географска питања и користе различите географске вештине из кључних фаза 2 и 3, које им помажу да истраже насеље и околину. Користе се одговарајућом географском терминологијом.

Ниво 5	Ученици показују своје знање током учења о насељима и околини, али и другим деловима света. Они описују и почињу да објашњавају географске чињенице, описују како географски процеси доводе до сличности и разлика у околини. Они објашњавају како људске активности узрокују промене у окружењу и зашто људи имају различите мишљење о овим променама. Ученици препознају како људи покушавају да управљају одрживим развојем. Они објашњавају своје виђење и почињу да предлажу релевантна географска питања и теме о томе. Ослањајући се на сопствено знање и разумевање, они бирају и користе одговарајуће вештине које су савладали у току кључне фазе 2 или 3, како би истражили окружење. Они изводе закључке из својих истраживања и презентују информације графички и текстуално/писано.
--------	---

Француска

Обавезно образовање у Француској (<http://www.education.gouv.fr/>, садржај актуелан 5.12.2012.) траје од 6. до 16. године и обухвата основно образовање, ниже средње образовање, колеж (collège) и општу и стручну гимназију (lycée). Основно образовање траје пет година (од 6. до 11.) и подељено је на два циклуса.

Циклус основних знања траје прве две године основне школе (cycle des apprentissages fondamentaux) и током њега се географски садржаји уче у оквиру предмета Откривање света
(<http://www2.cndp.fr/ecole/quapprend/pdf/755a0212.pdf>, Qu'apprend-on à l'école primaire ? Nouveaux programmes, CNDP/XO Editions, Paris (2002), садржај актуелан 7.12.2012.), са 3-3,5 сати седмично и годишњим фондом од 81 сата. Овом циклусу претходи циклус стицања првих знања (cycle des apprentissages premiers).

Циклус развоја - продубљивања знања - траје три наредне године (cycle des approfondissements) и током овог периода географски садржаји се изучавају у области Историја - географија - грађанско и морално васпитање (<http://www2.cndp.fr/ecole/quapprend/pdf/755a0212.pdf>, Qu'apprend-on à l'école primaire ? Nouveaux programmes, CNDP/XO Editions, Paris (2002), садржај актуелан 7.12.2012.), а фонд часова је 3-3,5 сати недељно, тј. 78 сати годишње.

Откривање света

У наставном предмету Откривање света ученици уче да се оријентишу у времену и простору, стичу знања о свету и савладавају специфичан вокабулар потребан за ову област.

Историја - географија - грађанско и морално васпитање

Да би се почело са разумевањем јединствености и сложености света, историја и географија дају основна знања везане за време и простор. Они код ученика развијају радозналост, смисао за опсервацију и критички дух. Ученици

имају задатак да напишу радове као што су резимеи, хронолошки прикази догађаја, карте и скице.

Преглед је израђен на основу Наставног плана за предмете Откривање света и Историја - географија - грађанско и морално васпитање.

Откривање света

Циљеви наставног предмета Откривање света су уопштени, не односе се на конкретне географске садржаје.

Садржај:

- од познатог ка удаљеном простору;
- време које пролази;
- материја;
- живи свет;
- предмети и материјали;
- информационо - комуникационе технологије.

Табела 22. Програм за географске садржаје у наставном предмету Откривање света у Француској

Програм	
Од познатог ка удаљеном простору	У вртићу су деца стекла представу о простору који их окружује. У овом циклусу она уче да представе тај простор цртајући. Ученици откривају и друге, све удаљеније просторе града или околног села, све до необичних пејзажа. На глобусу или карти уз помоћ учитеља уче да се сналазе у региону, Француској, Европи, на другим континентима и у великим географским целинама.
	Исто тако, полазећи од албума, фотографија, филмова и електронских слика, они откривају разноликост средина и начина живота (станиште, храна, одећа, превозна средства, облици вегетације и животинског света) указујући на сличности и разлике. Учитељ им открива утицај рељефа, климе и годишњих доба или стање развоја друштва.
	Читање текстова прилагођених узрасту обогаћује речник и усмено изражавање просторних односа.

Табела 23. Компетенције које треба достићи на крају првог циклуса у наставном предмету Откривање света

Компетенције (за наставну тему: Од познатог ка удаљеном простору)	
Ученик треба да буде способан:	➤ да се снађе у свом непосредном окружењу, да се оријентише, да мења место боравка; ➤ да почне да представља најближе окружење; ➤ да усмено описује и локализује елементе неког организованог простора; ➤ да са разумевањем чита опис неког пејзажа, околине; ➤ да уочи елементе обрађиване на фотографијама снимљеним из разних перспектива, на плановима; ➤ да препозна и уочи улогу човека у променама у неком пејзажу; ➤ да пронађе на глобусу и карти оно о чему је учио.
Ученик треба да схвати и упамти:	➤ место (на глобусу и карти) свог региона, Француске, Европе и континента; ➤ неке карактеристике свог блиског окружења/средине.

Географија

Циљеви

Табела 24. Циљеви Географије у наставној области Историја – географија – грађанско и морално васпитање

Географија	
Циљеви	Ученици [...] настоје да схвате како људи својим активностима производе, користе, уређују, организују и мењају своје територије. Посебна пажња је на читању карата и повезивању са историјом, грађанским васпитањем и другим предметима. Циљ је да се ученицима пренесу основна знања неопходна да би се именовали и почели разумевати простори у којима ученици живе и на чије промене утичу. Све ово да би се касније у колежу пратила настава Географије, која је усмерена на средину. [...] настава географије претпоставља строго и аргументовано коришћење описа, анализе и синтезе. Ученик открива специфичан вокабулар и учи да га прецизно користи. Од средстава се користе: фотографије, карте, шеме, модели, филмови итд.; путописи, записи са научних и војних експедиција, описи пејзажа; наслови, легенде, графички документи; атласи и енциклопедије (на папиру или електронски). Ученик овладава усменим и писменим изражавањем. Свака наставна целина завршава се колективним писањем, које са временом постаје све више индивидуализована и представља кратку синтезу. Она се успоставља на основу докумената који су коришћени за разумевање током учења и постоје у једној свесци коју ученик води током читаве године.

Садржај

Садржај је усмерен на национални простор, али подељен у три дела: Свет, Европа и Француска. Наставничком савету је остављена слобода да подели садржаје на три године циклуса развоја - продубљивања знања (cycle des approfondissements) тако да се ниједна димензија не занемари. На крају циклуса се прави синтеза о месту Француске у савременом свету. Географија је такође прилика да се приступа локалним и регионалним темама, које треба истицати када год је то могуће.

Табела 25. Програм за географске садржаје у наставној области Историја – географија – грађанско и морално васпитање

Програм	
Поглед на свет: простор који организује људско друштво	Људско друштво је утицало на велики део планете. Оно организује простор, ствара територије, прилагођавајући се физички и биолошки одликама које се мање или више мењају. Овде се препоручује повезивање са природним наукама. На чему треба инсистирати (Points forts): ➤ поређење Земље (на глобусу) и света (на картама, рекламама, сликама); ➤ истицање главних контраста планете: зоне густе и ретке насељености, океани и континенти, климатске целине из угла људског живота, начин живота.

Европски простор-разноликост пејзажа	Специфичност Европе је разноликост пејзажа, што не искључује повезаност са континентима Азије и Африке. Карактерише је значај градова и саобраћајница које их повезују. Ослањајући се на пејзаже и мапе, учитељ указује на политичке, природне, културне и економске специфичности и помаже ученицима да идентификују и локализују главне просторне целине. Даје им и основна знања о ЕУ. На чему треба инсистирати (Points forts): ➤ диференцијација пејзажа од запада ка истоку и од севера ка југу; како људи користе обале, планине, равнице, мора; ➤ насељене и мање насељене зоне; ➤ посматрање градских и саобраћајних мрежа; ➤ уочавање центра и периферије Европе; ➤ кратко указивање на стварање ЕУ и њену улогу; препознавање њених граница и територија (повезано са историјом и грађанским васпитањем); ➤ евро, његова улога, примена знања из рачуна на рачунање у еврима и центима.
Француски простор	Попут Европе, и Француску одликује разноврсност пејзажа која је код неких Француза праћена дубоким осећањем јединства њихове земље као плода дуге историје. На чему треба инсистирати (Points forts): Пејзажи у сталној промени: ➤ фактори разноликости француских територија (европског дела, прекоморских департмана и територија) кроз картографске и пејзажне приказе; ➤ урбани пејзажи (центар, предграђе, нови градови) у вези са визуелним уметностима – ликовним; ➤ рурални и индустријски пејзажи кроз неколико актуелних проблема; ➤ трговина, услужна делатност, туризам, кроз развој и скорашње промене пејзажа. Француска као територија организована на разним нивоима. Примери региона у којима станују ученици и неког другог региона омогућавају да се приступи: ➤ мрежи градова и зонама под утицајем великих градова; ➤ великим саобраћајницама; ➤ малим градовима и „крајевима“; ➤ подели Француске територије на општине, департмане, почев од локалних примера.
Француска у време мондијализације	Овој теми се приступа тако што се полази од две супротстављене константе, а то су: ➤ тежња ка унифицираности (начин конзумирања и производње, политичка ограничења, промет информација, култура, наука); ➤ раст различитости (ратови, миграције, супротстављеност север–југ, покрети против глобализације). На чему треба инсистирати (Points forts): ➤ економски, политички, културни и спортски значај Француске и њено учешће у светским догађањима (актуелност и повезивање са другим предметима); ➤ стање и улога франкофоније.

Табела 26. Компетенције из географије које треба да буду постигнуте на крају циклуса у области Историја – географија – грађанско и морално васпитање

Компетенције	
Ученик треба да буде способан да:	➤ пронађе појмове у атласу (папирном или електронском); ➤ повеже карте разних нивоа да би се нашао неки појам; ➤ направи једноставну скицу простора; ➤ одреди место школе у локалном и регионалном простору; ➤ пронађе Француску у свету; ➤ одреди положај најважнијих Француских градова и саобраћајница; ➤ пронађе Европу, њене најзначајније државе и најважније градове; ➤ примени знања из рачуна на употребу евра.
Ученик треба да схвати и упамти:	➤ основну географску терминологију; ➤ главне типове пејзажа; ➤ континенте и океане да препозна и пронае на карти, ➤ државе које припадају ЕУ.

II МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

2.1. ПРОБЛЕМ И ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Хипотетички ставови о проблему истраживања

Садржај географије као науке и географије као наставног предмета није исти. Да би садржаји географије као наставног предмета испунили своју улогу, потребно их је на одговарајући начин трансформисати, а затим и реализовати у складу са дидактичко - методичким захтевима, водећи рачуна и о томе да буду прилагођени узрасним и индивидуалним могућностима и потребама ученика. Географија као наставни предмет не може бити умањена копија науке, пошто се наставни садржаји разликују од научних по обиму, дубини и систему излагања. У наставни предмет се укључују само садржаји који чине основни део науке, прилагођени карактеристикама ученика. Док је географија као наука врло сложена и све обимнија, у настави се води рачуна о могућностима ученика да разумеју садржаје које уче, и то за време које предвиђа наставни план. Међутим, садржај предмета не сме се поједноставити на рачун научности чињеница које се преносе ученицима (Ромелић, 2004). Разлика се, свакако, огледа и у сврси, јер се наставом географије тежи одређеним васпитно - образовним циљевима и задацима, док наука изучава стварност каква јесте, откривајући законитости које важе у њој. На пример, изучавање географије у школи може и треба да допринесе развоју свести о одговорности сваког појединца према другим људима, месту у коме се живи и околини, како друштвеној, тако и природној. Осим тога, географија је погодна за развој широког спектра вештина и способности потребних сваком човеку, као и његово оспособљавање за сразмерно самостално стицање информација о својој околини и читавом свету.

Пресек основних теорија и резултата

У читавом свету реформише се систем образовања и васпитања, циљеви, садржаји и методи образовања, као и образовне и васпитне институције, образовање и стручно усавршавање кадрова у просвети, управљање системом образовања и васпитања, његовом децентрализацијом, финансирањем и др.

Дидактичком трансформацијом и применом научних садржаја у школи тежи се да се наставни програми ослободе фактографије и захтева за памћењем великог броја чињеница, од којих многе немају практичну вредност. На тај начин настава треба да се ослободи и од својих старих бољки, као што су вербализам и учење

коме је главни мотив оцена. Трансформација треба да се обави тако да се покаже да је географија занимљива и да се знање географије може и практично применити. Истовремено се путем трансформисаних садржаја и промењене улоге наставницима даје знатно већа слобода у планирању наставе, избору типова часова, наставних метода, уџбеника, активности које ће изводити са ученицима, коришћењу дидактичких средстава и др. Све поменуте новине имају свој одраз и у настави географије.

Садржаји географије као науке дидактички трансформисани у наставне садржаје имају значајну функцију да повежу природно и друштвено подручје, путем упознавања садржаја физичке и друштвене географије. Географска сазнања улазе у фонд најважнијих општеобразовних сазнања преко којих се упознаје човекова природна и друштвена средина, а ученици оспособљавају да преузму активне улоге у друштвеној заједници.

У савременој настави негује се интердисциплинарни приступ, који подразумева повезивање географије са низом наука и научних дисциплина, да би се теме које се обрађују сагледале свестраније. Овакав приступ је тематски и одговара нарочито ученицима млађих узраста, а посебно му погодују проблемска и пројектна настава, које подразумевају истраживачке методе и нагласак на индивидуалној иницијативи ученика и раду у малим групама. Савременим наставним методама ученици треба да се боље мотивишу и више укључе у наставу, у којој се тежиште не ставља на памћење великог броја података и њихову једноставну репродукцију, него на стицање и развој одређених вештина, вредности и ставова повезаних са географијом. Холистички приступ настави подразумева избалансиран когнитивни и социо - емоционални развој, не само да би се стекла „географска писменост“ већ и да би се деловало на развој личности ученика и да би се они оспособили за доживотно учење. Да би се то постигло, од наставног програма свих наставних предмета, па и географије, очекује се да се више баве циљевима предмета него садржајима, о чијем избору, разради и примени (више него до сада) треба да одлучује наставник. То захтева и другачији приступ проблематици трансформације и примене научних садржаја географије у школи.

Географски садржаји су веома важан и неизоставан део савремених наставних програма, којима је циљ опште образовање. Они имају различите називе (нпр. уз предмет Географија постоје и: у Словенији - Упознавање околине, у Финској - Изучавање околине и природе, Биологија и географија итд.).

У Србији се географски садржаји реализују кроз интердисциплинарне предмете Свет око нас (у I и II разреду основне школе), Природа и друштво (у III и IV разреду), и кроз Географију као самосталан предмет у старијим разредима. Међутим, начин на који су садржаји поменутих наставних предмета трансформисани и структурирани наилази на критике у јавности. За то постоје бројни примери, од којих ћемо овом приликом навести само један. У педагошкој периодици могуће је пронаћи и следећу констатацију: „[...] увид у теме садашњег интегрисаног програма Познавања природе и друштва [...] оставља утисак недовољно аргументованог споја разнородних садржаја“ (Шефер и Шевкушић, 2007: 364). Уопште узевши, када се разматра стање у настави географије у школама у Србији, истиче се потреба за модернизацијом и рационализацијом образовања, које треба постићи и одговарајућом дидактичком трансформацијом садржаја географије као науке.

Дефинисање значаја предмета истраживања

Пошто географска сазнања имају темељну улогу у разумевању односа човека и природе, поред теоретског, истраживање има и практични значај. Оно треба да помогне да се сагледа ситуација у настави географије и да се, на основу тога, предложи потребне мере за њено побољшање. Критеријуми оцењивања биће, са једне стране научна заснованост, а са друге - дидактичко - методички стандарди савремене наставе овог предмета. Када су у питању стандарди, до њих ће се доћи компаративним путем, а као репер треба узети стање у развијенијим европским земљама. Исто тако, резултати истраживања могу бити од непосредне користи за стручно усавршавање наставника.

Практични значај је и у томе што географска знања свакоме омогућавају боље разумевање и успешнију оријентацију у свом ужем и ширем животном простору и оспособљавају га и мотивишу да брине о животној средини. Ова знања су саставни део општег образовања, које обезбеђује разумевање односа између човека и његове околине и деловање у њој на одговоран, ангажован и солидаран

начин. Посебан значај географије видимо у томе што развија љубав према отаџбини и патриотизам прожет хуманизмом и поштовањем различитости.

Истраживање дидактичке трансформације научних садржаја у наставне посебно је значајно јер се очекује да ће његови резултати бити узети у обзир приликом реформе школског система која је започета код нас. Од њега је могуће добити одговор на питање - како растеретити наставне садржаје без штете по образовни и васпитни учинак сваког од школских предмета. Ништа мање значајно није ни питање како трансформисати програмске садржаје и структуру програма да се, са једне стране, ојача аутономија наставника, а са друге - да се они учине одговорним за резултате свога рада. Трансформацијом треба задовољити и тежњу да се путем корелације и тематског повезивања боље повежу наставне дисциплине, што подразумева, уз диференцијацију програма наставних предмета, и њихову интеграцију на вишем нивоу.

Коначно, истраживање може бити значајно зато што ћемо њиме добити оригиналне инструменте за научно сагледавање предвиђене проблематике, који ће попунити значајну празнину која постоји на том пољу и моћи ће да се користе и у другим сродним истраживањима.

2.2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Основни циљ истраживања је да се дође до релевантних сазнања о томе како је извршена дидактичка трансформација и примена научних садржаја географије у прва четири разреда основне школе. Затим поређењем стања у Србији са оним у развијенијим европским земљама (конкретније, поређењем наставног плана и програма) треба доћи до научних чињеница на којима би се могао градити један савременији приступ програмским садржајима у основној школи, а географија у наставним плановима и програмима заузела место које заслужује према свом општекултурном, општеобразовном и васпитном значају.

- Према томе, *циљ истраживања је да се свестрано сагледа како се географски садржаји у прва четири разреда основне школе остварују из угла географије као науке, методике наставе географије, ученика, наставника и услова у којима се настава изводи (опремљеност школа*

одговарајућим наставним средствима, расположиво време за реализацију садржаја, квалитет и обим наставног програма и др.).

Из основног (општег) циља истраживања произилази више посебних циљева. Најважнији међу њима су следећи:

- Разрадити стратегију трансформације и примене научних садржаја географије у основној школи, уважавајући дидактичке захтеве и специфичности географије као науке, која је изузетно комплексна и богата чињеницама, чији се број и квалитет стално умножава.
- Научним поступцима доћи до одговора на питање колико су садржаји географије као наставног предмета прилагођени потреби ученика да упознају и схвате актуелну друштвену, економску и политичку проблематику, прво на најелементарнијем, локалном нивоу, а затим на националном и светском.
- Посебна пажња ће се посветити одговору на питање колико географски садржаји у прва четири разреда основне школе (у синергији са другим садржајима наставног плана и програма) доприносе стицању еколошке културе ученика, упознавању природних феномена и изградњи свести о потреби рационалног коришћења извора енергије, важности заштите природе и одрживог развоја.
- Утврдити каква су мишљења наставника географије о програму овог предмета, уџбеницима и радним свескама којима располажу, као и остварљивости циљева одређених Наставним планом и програмом.
- Веома је важан и одговор на питање колико су географски садржаји обавезни и прописани наставним програмом, а колико слободе имају наставници да их бирају, разрађују или допуњују по својој иницијативи?
- Коначно, поређењем циљева, задатака и садржаја наставног предмета Географија и положаја географских садржаја у систему предмета у Србији и једном броју европских земаља сагледаће се разна решења и оценити њихове добре стране и евентуални недостаци, што може бити корисно за даље унапређивање наставе географије. Наиме, у једном броју земаља географски садржаји су интегрисани са другим садржајима у млађим разредима основне школе, док је географија самосталан предмет,

на пример, у Енглеској. Поред тога што је интегрисаност показатељ отворености курикулума, она има и одређене последице кад је реч о усвајању географских садржаја и квалитету појмова из географије које деца стичу, што је претпоставка коју тек треба потврдити.

Компаративна анализа обавезног образовања у неким земљама Европске уније - Словенији, Финској, Шведској, Енглеској и Француској - омогућиће увид у тренутно стање, као и тенденције развоја европских система образовања. Она ће допринети даљем унапређивању и усаглашавању система образовања у Републици Србији са образовним системима европских земаља.

2.3. ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Задачи истраживања који произилазе из дефинисаног циља истраживања

Задачи који се односе на *дидактичку трансформацију и примену наставних садржаја географије* у програму основне школе полазе од чињенице да су географски садржаји у млађим разредима основне школе саставни део наставног предмета Свет око нас (у I и II разреду) и Природа и друштво (у III и IV разреду). За сваки разред су утврђени и посебан циљ и задаци, тј. знања и вештине које ученици треба да усвоје захваљујући овим наставним предметима. У вези са тим се постављају следећи задаци истраживања:

- Сагледати историјат наставе географије у Србији (за први циклус обавезног образовања).
- Утврдити како су географски садржаји интегрисани у поменуте наставне предмете (који садржаји, како су повезани са другим садржајима, да ли су прилагођени интелектуалним могућностима ученика и др.).
- Упоредити положај, значај, обим и време које се одваја за усвајање географских садржаја у Наставном плану и програму Републике Србије са наставним плановима извесног броја развијенијих земаља, нарочито чланова Европске уније.
- Утврдити колико су географски садржаји у функцији дејег развоја, потреба на сваком узрасту и интересовања, каква је њихова мотивациона и практична вредност, односно – како их ученици доживљавају, оцењују и разумеју.

- Утврдити које теме из географије улазе у наставни програм и колико су садржаји наставног предмета, који обухвата географске садржаје, актуелни са становишта географије као науке (посебно новијих научних сазнања у овој области), али и са становишта ученика и наставника који их реализују.
- Такође ће се анализом утврдити какав је континуитет успостављен између програма наставних предмета који обухватају географске садржаје у прва четири разреда основне школе, с обзиром на дидактичку препоруку да се то чини по моделу спиралног распореда.

Задаци истраживања *који се односе на наставнике* треба да одговоре на следећа питања:

- Колико стручно, успешно и методички оправдано наставници преносе географске садржаје; колико користе савремена наставна средства и поступке прилагођене могућностима, интересовањима и потребама ученика?
- Колико се у настави географије користе савремене методе и облици рада, модерна наставна средства, проблемски приступ и корелација са другим наставним садржајима, као и интердисциплинарност?
- Користе ли се у настави савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације, и да ли се ученици оспособљавају да, у складу са својим могућностима, сразмерно самостално долазе до географских сазнања, како путем уџбеника, радних свезака и атласа, тако и помоћу лексикона, енциклопедија, интернета и других савремених облика комуникације?
- Колико наставници негују дивергентно, креативно и критичко мишљење код ученика, подстичу их на дискусије и примењују експерименталне методе у настави?
- Колико наставници географије повезују теорију са праксом и подстичу ученике да препознају узрочно - последичне везе и односе између елемената географске средине, иницирајући теренске вежбе и екскурзије и друге облике емпиријског сазнавања?

- Колико је у настави географије у основним школама заступљен групни рад, проблемска настава, пројектна настава, непосредно географско посматрање и проучавање појава, демонстрација појава и процеса, уз тежњу да се у рад ученика унесе што више самосталности и сопствене иницијативе? Колико ученици учествују у планирању поменутих активности, прикупљају податке, класификују их и тумаче, саопштавају своје резултате и учествују у дискусијама на којима се они критички разматрају?
- Колико наставник географије може да бира садржаје које ће преносити ученицима и колико допуњује наставни програм; колико има времена и мотивације да то чини? У вези са тим - да ли наставник одлучује како ће наставне целине и теме распоредити у годишњи фонд часова, или му је њихов број одређен наставним планом?
- Како се вреднује оствареност циљева и задатака наставних предмета који обухватају географске садржаје?

Задаци истраживања *који се односе на ученике* обухватају следећа питања:

- Колико су програми прилагођени психофизичким карактеристикама ученика (њиховим могућностима, потребама и интересовањима)?
- Каква су интересовања ученика млађег школског узраста за географске садржаје?
- Који географски садржаји се свиђају ученицима, а не налазе се у програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво?

2.4. ХИПОТЕЗЕ

- *Претпостављено објашњење чињеница и појава се проверава истраживањем*
- *Зависно од нивоа циља истраживања утврђују се хипотезе*

Географија и као научна дисциплина и као наставни предмет има веома дугу и богату традицију. Анализа националних курикулума европских држава показује да је Географија значајан наставни предмет обавезног образовања. Њен статус се разликује у курикулумима појединих држава према: називу предмета, трајању образовања, обавезности (обавезни или изборни), фонду часова, садржајима,

циљевима, задацима итд. Према увиду у садржаје, циљеве и начине остваривања географских садржаја у наставном плану и програму основне школе, и поређењу са одговарајућим решењима која у том погледу постоје у низу развијених земаља, дошло се до претпоставке да их је могуће осавременити, проширити и побољшати јер географија обухвата много општекултурних и општеобразовних садржаја потребних сваком човеку.

Други део полазне хипотезе односи се на примену научних садржаја географије дидактички трансформисаних у наставне садржаје. Постоје педагошки захтеви који се односе на наставнике, ученике, уџбенике и наставна средства, услове рада у школама и друге показатеље успешности остваривања циљева и задатака наставе географије у основној школи за које се претпоставља да из разних објективних и субјективних разлога нису остваривани на задовољавајући начин, што такође треба испитати.

Из наведене полазне хипотезе проистиче више потхипотеза, које се односе на стратегију трансформације и примене научних садржаја, за које се претпоставља да их је могуће унапредити на научној основи, затим, да је наставне садржаје географије у школи могуће боље прилагодити потребама ученика (посебно - потреби стицања еколошке културе), да је могуће побољшати квантитет, а нарочито - квалитет географских знања ученика млађих разреда основне школе, да је могуће знатно побољшати положај географије у наставном програму (уносећи у њега низ актуелних, васпитно и образовно вредних садржаја и повећавајући број часова за њихову обраду).

Наведене хипотезе су *релационе* (обухватају односе између географије као науке и географије као наставног предмета, односе између наставног плана и програма и његове примене, односно фактора успешности наставе географије (програма, наставника, ученика, уџбеника и дидактичких средстава), уз услове у којима се настава одвија, што хипотезе чини и *каузалним*. Такође се може рећи, с обзиром на поступке којима ће се откривати законитости везане за проблематику која се испитује, да су у једном делу хипотезе *хеуристичке*.

2.5. НАУЧНЕ МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Пошто је реч о настави географије, наставном плану и програму географије и испитивању чинилаца од којих зависи успех у настави географије, поред уважавања захтева методологије географије као науке, коришћене су опште методе друштвених наука, а посебно методе којима се служи педагогија.

Као *општа метода* примењена је *дескриптивна метода*, чији је вид *дескриптивни сервеј*, којим је остварен увид у начин на који је извршена дидактичка трансформација научних садржаја географије и начине на које се остварује програм географије у основној школи. Будући да је предвиђено и сагледавање узрочно - последичних веза међу испитиваним појавама, реч је истовремено и о *каузалном сервеју*.

У специфичне поступке примењене у истраживању спада *компаративно проучавање литературе и документације (теоријско истраживање)* и низ поступака којима су анкетирани наставници разредне наставе и ученици четвртог разреда основне школе (*емпиријско истраживање*).

Компаративна метода примењена је и приликом сагледавања тога како су научни садржаји географије трансформисани у наставним програмима низа европских земаља, у Наставном плану и програму Републике Србије, а затим су из тога извучени одговарајући закључци.

Историјска метода примењује се да би се пратио развој идеја о географском образовању у наставним плановима и програмима основних школа у Србији, од њиховог настанка до данашњих дана.

2.6. УЗОРАК ИСТРАЖИВАЊА

Узорак за истраживање чинили су учитељи, односно, наставници разредне наставе и ученици четвртог разреда основне школе.

Узорак учитеља који су испитани је намерни узорак, тако да немамо податке о његовој репрезентативности за читаву популацију у нашој земљи. Истраживање показује да су у њега ипак ушле особе које се разликују по многим параметрима (стручна спрема, стаж у учитељској струци, разред у коме су радили у време истраживања, врста насеља у коме се налази школа у којој раде).

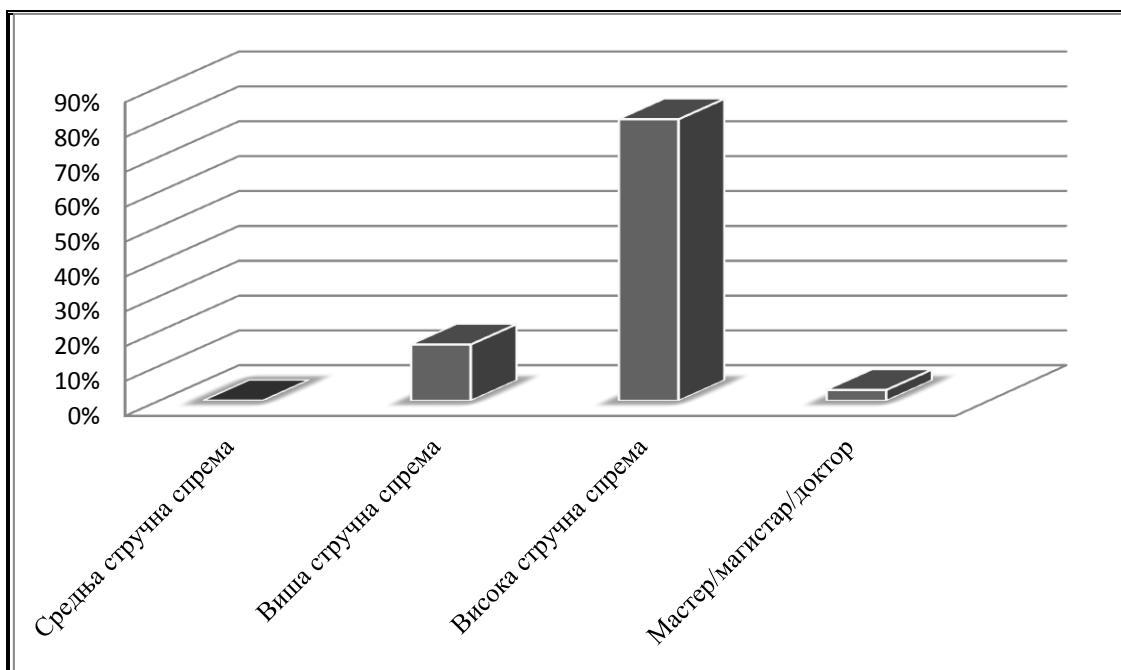
Пошто узорак ученика није био репрезентативан (намерни узорак) за целу популацију ученика четвртог разреда, може се само претпоставити да су њихови одговори типични за ученике о којима је реч. На њих је битно могао утицати квалитет наставе појединих учитеља, опремљеност школе савременим наставним средствима, избор уџбеника и други услови у којима се одвија настава природе и друштва. Потребна су и даља испитивања проблематике о којој је реч, којима ће се осветлити утицај наведених фактора успешности наставе природе и друштва ради њиховог побољшавања.

2.6.1. Узорак наставника у разредној настави

Емпиријско истраживање је спроведено у сарадњи са члановима Савеза учитеља Републике Србије у јуну 2011. и њиме су добијени резултати са целе територије Србије. У остваривању циља истраживања, односно, *сагледавању ситуације у погледу реализације географских садржаја, у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво, како би се у њу унела могућа побољшања, учествовало је 130 наставника разредне наставе. Кроз ову анкету дошло се до мишљења учитеља о дидактичкој трансформацији географских садржаја од I до IV разреда основне школе.*

Стручна спрема

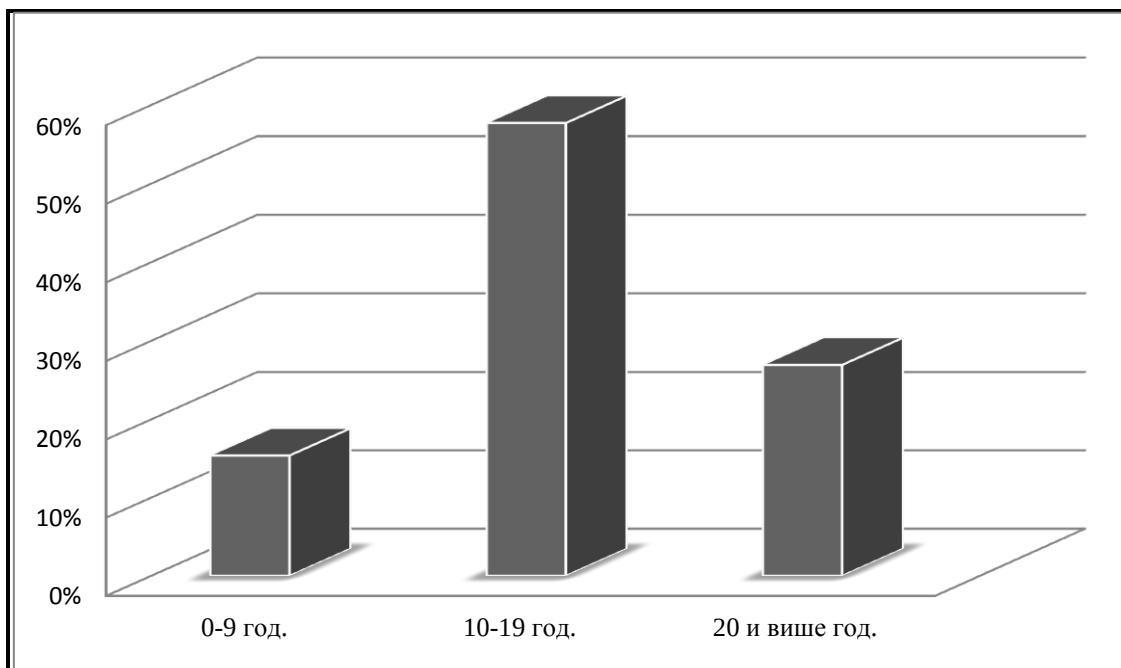
На основу анкетног упитника дошло се до података о стручној спреми учитеља (графикон 1): високу стручну спрему има 80,77% (f=105), научно звање мастера, магистра или доктора 3,08% (f=4), вишу стручну спрему 16,15% (f=21), а средњу стручну спрему 0% (f=0). Овако висок проценат од 83,85% (f=109) учитеља са високом стручном спремом последица је дошколовања учитеља са завршеном Педагошком академијом на Учитељском факултету, као и чињенице, да узорак истраживања чине чланови СУРС, који су информатички образовани и имају, највећим делом, високу стручну спрему.



Графикон 1. Стручна спрема (проценат по категоријама)

Укупан стаж у учитељској струци

Да бисмо утврдили релевантност радног искуства за одговоре које су дали, учитеље смо према стажу у учитељској струци сврстали у три категорије (графикон 2): а) 0–9 год. = 15,38% (f=20); б) 10–19 год. = 57,70% (f=75); в) 20 и више год. = 26,92% (f=35).



Графикон 2. Стаж у учитељској струци (проценат по категоријама)

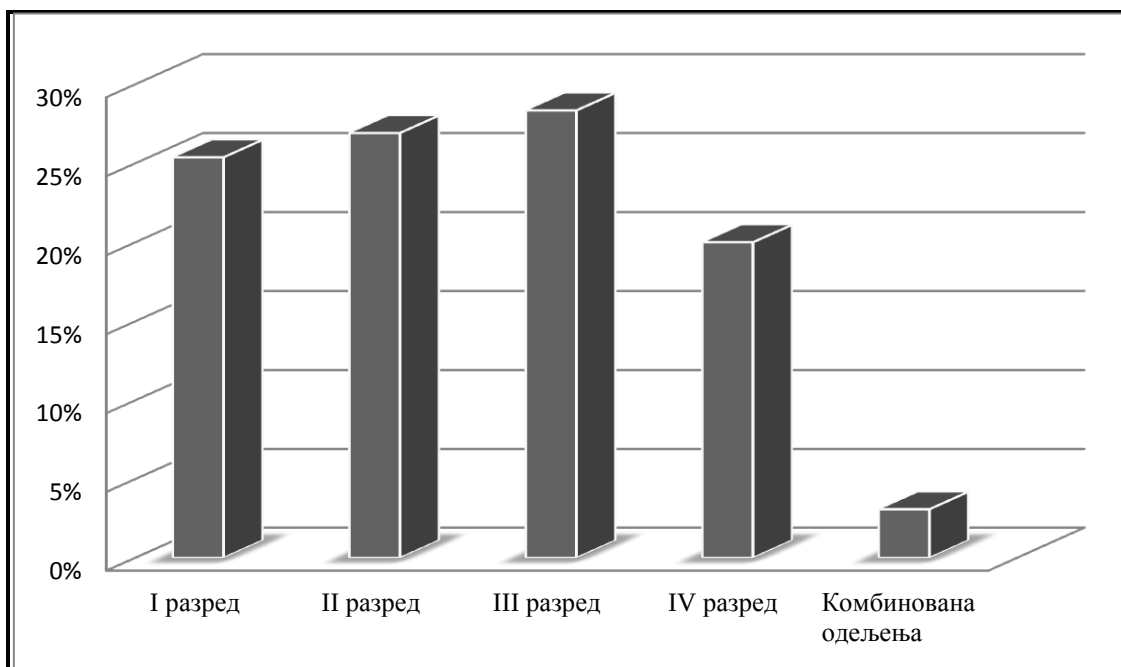
Коефицијент контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 27, чија вредност износи 0,57 (уз статистичку значајност $p=0,00$), указује да постоји асоцијација стручне спреме и дужине стажа у учитељској струци. Учитељи са мање стажа (од 0 до 19 година) имају високу стручну спрему, док они са већим стажом (20 и више година) највећим делом имају вишу стручну спрему.

Табела 27. Повезаност стручне спреме и дужине стажа у учитељској струци

		Стручна спрема				
		Средња стручна спрема	Виша стручна спрема	Висока стручна спрема	Мастер/магистар/доктор	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	0	0	17	3	20
	10–19 год.	0	2	72	1	75
	20 и више год.	0	19	16	0	35
	Укупно	0	21	105	4	130

У ком разреду основне школе раде учитељи

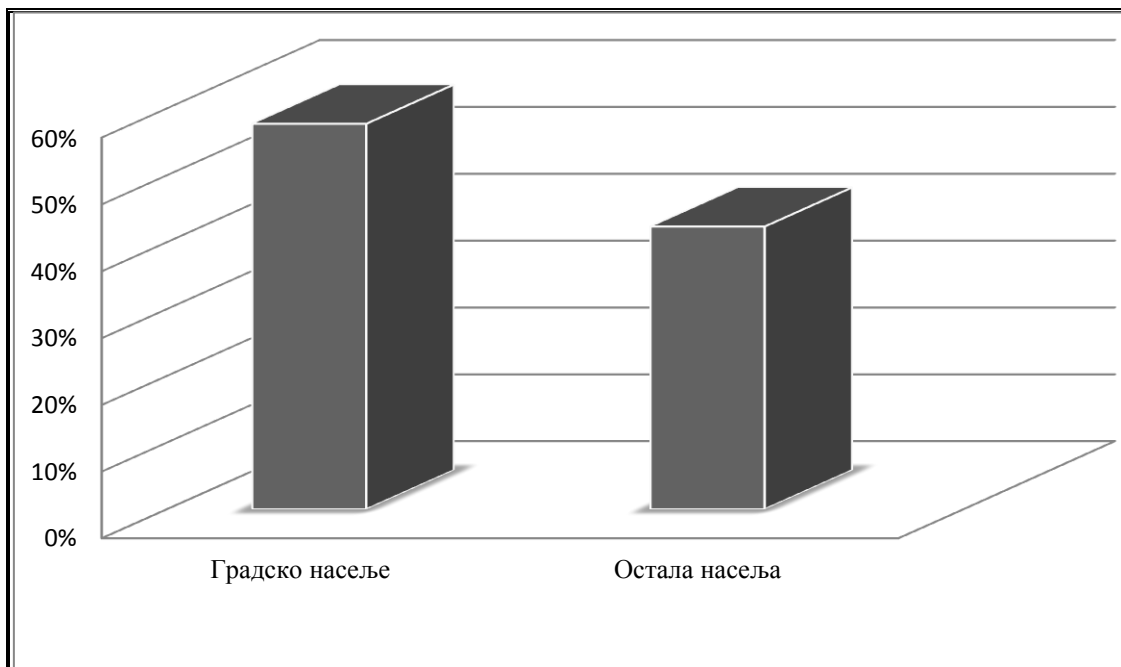
Резултати истраживања казују у ком су разреду основне школе радили учитељи у време истраживања (графикон 3): а) I разред: 26,15% ($f=34$); б) II разред: 26,92% ($f=35$); в) III разред: 23,85% ($f=31$); г) IV разред: 20% ($f=26$); д) 3,08% учитеља ($f=4$) радило је у комбинованим одељењима.



Графикон 3. У ком разреду основне школе раде учитељи (проценат по категоријама)

Врста насеља у коме се школа у којој раде учитељи налази

Подаци истраживања показују да 57,69% ($f=75$) учитеља ради у градовима, док је 42,31% ($f=55$) у школама у осталим насељима (графикон 4):



Графикон 4. Врста насеља (процент по категоријама)

2.6.2. Узорак ученика у разредној настави

Узорак истраживања чинило је 119 ученика из пет одељења IV разреда основне школе „Јован Миодраговић“ у Београду, и то 65 девојчица (54,62%) и 54 дечака (45,38%). Пошто је школа у Београду, претпостављамо да пружа боље услове за квалитетну наставу него већина школа у унутрашњости, о чему смо посебно водили рачуна приликом закључивања.

Емпиријско истраживање спроведено је у IV разреду, јер претпостављамо да су ови ученици најкомпетентнији да дају мишљење после рада на географским садржајима у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво.

2.7. ТЕХНИКЕ И ИНСТРУМЕНТИ КОРИШЋЕНИ У ИСТРАЖИВАЊУ И НАЧИН ОБРАДЕ РЕЗУЛТАТА

У истраживању смо применили следеће технике:

- анкетирање;
- анализе наставних програма;
- компарације наставних програма;

- анализе уџбеника.

Овим техникама настојали смо да:

- испитамо мишљења учитеља о дидактичкој трансформацији географских садржаја од првог до четвртог разреда основне школе;
- дођемо до мишљења ученика о интересовању за географске садржаје;
- анализирамо географске садржаје у наставним програмима и уџбеницима за млађе разреде основне школе.

Инструменти коришћени у истраживању

За потребе овог истраживања конструисани су посебни инструменти:

- *Анкетни упитник за наставнике у разредној настави (прилог 1)* конструисан је као посебан инструмент за емпиријско истраживање који служи да се сагледа ситуација у погледу реализације географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво, како би се у наставу унела могућа побољшања. Упитник се састоји од две целине: прва четири питања се односе на опште податке о узорку; други део су питања која се односе на наставне садржаје (питања 5–19), наставне стратегије (24 и 31–32), наставна средства (20–23 и 25–28), теренске вежбе и наставне екскурзије (29–30), мотивацију ученика (33) и врсту евалуације (34). Питања су била отворена, затворена и комбинована.
- *Анкетни упитник за ученике (прилог 2)* састоји се од два дела. Први део упитника чини осам наставних тема. У том делу желели смо да испитамо мишљења ученика о географским садржајима који им се највише свиђају у наставном предмету Природа и друштво. Питања су била затвореног типа. Један од задатака истраживања у другом делу упитника био је да се утврде мишљења ученика о географским темама које им се свиђају, а не налазе се у програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво. Питање је било отвореног типа.
- *план упоредног приказа наставних програма;*
- *план упоредног приказа географских садржаја уџбеника различитих издавача са Наставним планом и програмом од I до IV разреда основне школе за предмете Свет око нас и Природа и друштво.*

Начин обраде резултата

Компјутерском обрадом дошло се до података који омогућавају да се уопште и сагледају законитости значајне за теме наведене у предмету истраживања. Тако су подаци повезани, а подгрупе испитиваног узорка међусобно упоређене.

Резултати истраживања приказани су табеларно и графички. Подаци су статистички обрађени у програму SPSS 16.0.

Од непараметријских метода користили смо:

- израчунавање корелација помоћу Спирмановог коефицијента;
- тест χ^2 , да бисмо утврдили да ли постоје статистички значајне разлике између варијабли (непараметријска метода *хи-квадрат тест* користи се у случајевима када желимо да видимо да ли неке добијене (опажене) фреквенције одступају од фреквенција које би биле очекиване под неком хипотезом, која је, најчешће, нулта хипотеза. То значи да се тестира хипотеза да нема значајних разлика између добијене и очекиване фреквенције у одговарајућим категоријама анализираних варијабли);
- повезаност између варијабли – кростабулирање (коефицијент контингенције - c) Тодоровић (1998).

Када су статистички тестови за анализу разлика (хи - квадрат тест) и релација (коефицијент контингенције) показали да постоји статистички значајна разлика, односно релација између варијабли, одређивали смо смер тих разлика, односно релација.

III РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

3.1. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (СА ОСВРТОМ НА ПЛАН И ПРОГРАМ НАСТАВЕ ГЕОГРАФИЈЕ ОД I ДО IV РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ) И У ПОЈЕДИНИМ ЗЕМЉАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Полазећи од тежње да се у свим областима приближимо развијенијим државама које чине Европску унију, „анализујући европске системе образовања, тј. њихове планове и програме, циљеве образовања, улоге наставника и ученика у њему, па и саму улогу образовања, видимо да је Европа дубоко зашла у иновирање и реформисање свог образовног система и то у складу са великим друштвеним, политичким, економским и технолошким променама у њој, да се државе у оквиру ње све више уједињују и да бришу све баријере које их раздвајају“ (Даниловић, 2002: 32), сачињен је упоредни преглед поменутих садржаја и њихова анализа, захваљујући којој је могуће унапредити школство у Србији, са посебним освртом на географске садржаје и њихову трансформацију у наставне садржаје предмета који обухватају географске теме. Ово је учињено јер се у земљама ЕУ, више или мање интензивно, реформише образовни систем. Заједничко за све земље је да обавезно образовање (које у многим земљама поред основног обухвата и ниже средње образовање) има општеобразовни карактер.

Наставне планове у Србији и ЕУ је тешко упоредити, јер у компаративној анализи није могућ јединствен приступ, пошто деца не полазе у школу у исто време, обавезно образовање не траје свуда исто, а школски системи су врло разнолики. Земље Европе спроводиле су или спроводе реформе које побољшавају образовање, пре свега оно обавезно, као основни и најзначајнији сегмент сваког система.

Данас су евидентне разлике између националних курикулума у обавезном образовању. Неке земље имају специфично дефинисане курикулуме: стриктно прописане садржаје (са одређеним фондом часова), циљеве и задатке. Друге земље прописују само оквирни курикулум (60-70% садржаја), а школе са локалним просветним властима и родитељима имају слободу да саме дефинишу одређене делове наставних планова и програмских садржаја (школски курикулум).

Током прошлог века наш образовни систем је био веома централизован. Све што се дешавало у образовању било је једнообразно за све ученике. Образовни системи у развијеним европским земљама су у том периоду спроводили реформе у супротном правцу: тражене су могућности да се у школски курикулум укључе локалне заједнице, школе, ученици и њихови родитељи. Модернизацију школе, која је започела у већини земаља ЕУ, карактерише жеља да се темељно промени положај ученика у наставном процесу, да се више уважи његова личност, потребе и могућности, искуства стечена ван школе.

Компаративна анализа обавезног образовања у неким земљама Европске уније - Словенији, Финској, Шведској, Енглеској и Француској - омогућује увид у тренутно стање, као и тенденције развоја које карактеришу европске системе образовања. Она ће допринети даљем унапређивању и усаглашавању система образовања у Републици Србији са образовним системима европских земљама.

Истраживање (анализа је трајала од 2011. до 2012. године и усмерена је на тада важеће курикулуме) обухвата: проучавање географских садржаја, начин на који се у тим земљама дефинишу циљеви наставе географије у млађим разредима основне школе и ученичка постигнућа. Добијени подаци упоређују се са ситуацијом у којој се налази настава географије од I до IV разреда обавезног образовања у Србији, при чему се наглашава важност дефинисања циљева и очекиваних постигнућа у већини анализираних курикулума, насупрот курикулумима у Србији, где се дефинишу обавезне теме и детаљни описи прописаних садржаја и општи стандарди постигнућа - образовни стандарди за крај првог циклуса обавезног образовања за предмет Природа и друштво.

Компаративна анализа је урађена на узорку од 5 земаља, где су евидентне разлике у овом погледу међу европским земљама, што се огледа у броју часова који се одвајају за усвајање географских садржаја и у организацији наставе, али постоје и одређене сличности, нарочито у погледу садржаја наставе.

Табела 28. Компаративна анализа примарног нивоа обавезног образовања, у којој се пореде географски садржаји у Србији и земљама ЕУ

Држава	Србија	Словенија	Финска	Шведска	Енглеска	Француска
Назив наставног предмета или наставне области, примарни ниво обавезног образовања у коме су заступљени географски садржаји	1. Свет око нас 2. Природа и друштво	Упознавање околине (Spoznavanje okolja)	1. Изучавање околине и природе (Environmental and natural studies)	Географија (Geography)	Географија (Geography, Key Stage 2)	1. Откривање света (Découverte du monde) 2. Област Историја – Географија – Грађанско и морално васпитање (Histoire-géographie-instruction civique et morale)
Разред	1. I и II разред 2. III и IV разред	I, II и III разред	Од I до IV разреда	Самосталан и обавезан предмет током целог обавезног образовања	Самосталан и обавезан предмет током целог обавезног образовања	1. I и II разред 2. Од III до V разреда
Интегрисана група предмета, области, наставно подручје	Биологија, физика, хемија, географија и историја	Биологија, физика, хемија, географија, историја и здравство	Биологија, географија, физика, хемија, здравствено образовање и одрживи развој	Подручје друштвених предмета (Social study subjects) са Историјом, Верским образовањем и Грађанским васпитањем	Географија	Циклус основних знања (cycle des apprentissages fondamentaux) и Циклус развоја знања (cycle des approfondissements), где се географски садржаји изучавају у области Историја – Географија – Грађанско и морално васпитање

Осврт на план и програм наставе географије од I до IV разреда основне школе у Србији

Обавезно образовање у земљама ЕУ траје од 9 до 12 година, а састоји се од примарног и нижег средњег образовања. За разлику од анализираних земаља, Србија има осмогодишње обавезно образовање, које не укључује ниже средње образовање. Она се од већине осталих земаља разликује и по трајању примарног образовања, које траје 4 године, док у већини земљама ЕУ траје дуже.

У Србији се географски садржаји у примарном циклусу обавезног образовању реализују кроз интердисциплинарне предмете Свет око нас у I и II разреду основне школе и Природа и друштво у III и IV разреду (обавезни наставни предмети са по 2 часа недељно или 72 часа годишње).

У важећем наставном програму за предмете Свет око нас и Природа и друштво издвајају се: општи циљ и задаци предмета, као и задаци по разредима; садржаји предмета и начин остваривања програма (у коме се налазе и активности ученика). За разлику од Планова и програма основног образовања и васпитања из 1991, у коме су оперативни задаци и садржаји програма (акценат стављамо на географске садржаје које анализирамо) експлицитно наведени, у актуелном програму и задаци и географски садржаји су неодређени.

У садржају наставног предмета Свет око нас у I и II разреду наведене су наставне теме и наставне јединице, за наставне теме дата је расподела фонда часова, задаци и начини остваривања програма.

У III и IV разреду наставни предмети Природа и друштво заступљени су са истим бројем часова као и у предходна два разреда и представљају наставак наставних предмета Свет око нас из I и II разреда. Учитељима се препоручује да, у зависности од предзнања ученика и структуре одељења, могу сами да одреде број часова за усвајање, вежбање, понављање, утврђивање и проверавање програмом предвиђених наставних садржаја. Уз програмске садржаје, наведене су и препоруке о начину остваривања програма, где се посебно наводе активности ученика. Наставни програми су тематски структурисани, а за наставне теме није дата оријентациона расподела фонда часова. Учитељима је дата слобода да самостално планирају и одређују тип часа, наставне методе и дидактичка средства у реализацији наставног процеса.

Географски садржаји у настави природе и друштва су повезани са наставним садржајима низа наука и научних дисциплина који су слични или се међусобно вертикално и хоризонтално допуњавају (биологија, историја, физика, хемија и др.).

У старијим разредима основне школе Географија је самосталан и обавезан предмет, са једним часом у V разреду и са по два часа недељно од VI до VIII разреда.

Словенија

Обавезно школовање у Словенији траје 9 година. „Базичне промене почеле су са реформом претходног осмогодишњег система основног образовања. ЕУ је од Словеније, као кандидата за прикључење, захтевала да изведе неколико реформи школског система, како би свој школски систем приближила осталим европским земљама. Словенија је одлучила да има девет разреда у основном образовању. Реформа је почела 1999. и још увек траје. Географски садржаји су укључени у наставни план од I разреда, док географија као независан предмет почиње у шестом разреду“ (Resnik-Planinc, 2005: 189).

Упоредни преглед указује на то да се географски садржаји изучавају у оквиру више обавезних предмета: Упознавање околине (од I до III разреда), Природа и техника и Друштво (у IV и V разреду), а у оквиру самосталног предмета Географија од VI до IX разреда. Предмет Упознавање околине обухвата садржаје различитих научних подручја: природних, друштвених, техничких, а најсличнији је наставном предмету Природа и друштво (разлог зашто је анализиран).

Анализа је израђена на основу наставног плана и програма предмета - Упознавање околине (Spoznavanje okolja) (http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_obvezni/Spoznavanje_okolja_obvezni.pdf, садржај актуелан 1.12.2011.).

Табела 29. Општи циљеви предмета Упознавање околине у словеначком курикулуму у којима се јављају географски садржаји (од I до III разреда) и Општи циљеви наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво у наставном плану Србије

Словенија		Србија	
Општи циљеви предмета	Општи циљеви предмета који се односе на географске садржаје: ➤ обука за правилно и безбедно понашање у саобраћају; ➤ развијање способности оријентације у природи и изграђеном пејзажу; ➤ развијање позитивног односа према околини која нас окружује; ➤ упознавање основних карактеристика карата као помоћ за оријентацију у окружењу; ➤ упознавање оријентације у простору, кретање Сунца, Месеца и Земље; ➤ сазнајте више о времену; мерење времена (употреба часовника).	Општи циљеви предмета	Циљ наставног предмета Природа и друштво јесте да ученици упознају себе, своје окружење и развију способности за одговоран живот у њему.

Табела 30. Упознавање околине и Свет око нас (I разред) – садржаји програма

Словенија		Србија	
Наставне теме	➤ Ко сам; ➤ Моја школа; ➤ Прослава; ➤ Моја прошлост; ➤ То је некада било; ➤ Ми и природа; ➤ Ми и здравље; ➤ Гледам око себе; ➤ Шта могу да урадим.	Наставне теме	➤ Ја и други; ➤ Жива и нежива природа; ➤ Оријентација у простору и времену; ➤ Култура живљења.

Наводимо примере географских садржаја о временским условима који се налазе у оквиру садржаја програма у наставном плану и програму за предмете Упознавање околине и Свет око нас у првом разреду и у Словенији и у Србији.

Табела 31. Из оперативних циљева предмета Упознавање околине за I разред

Оперативни циљеви	Примери активности	Предложени садржај	Специјалне дидактичке препоруке	Међупредметна повезаност
Шта могу да урадим:				
➤ упознавање временских појава; ➤ описују и доживљавају временске	➤ посматрају и описују временске услове; ➤ обликују једноставни	➤ временски услови: сунчано, облачно, кишовито, ветровито,	➤ посматрање времена у неком временском периоду, записују резултате у једноставне табеле, употребљавају	словеначки

појаве.	временски календар.	магловито, топло, хладно и др. ➤ временске појаве: ветар и облаци.	симболе. ➤ свакодневне активности изводе неколико минута у неком одређеном временском периоду.	
---------	---------------------	---	---	--

Табела 32. Географски садржаји у наставном плану и програму за предмет Свет око нас у првом разреду

I разред
Жива и нежива природа Утицај природних појава на жива бића: смена обданице и ноћи, смена годишњих доба, временске прилике и њихов утицај на биљке, животиње и човека (2 часа)

Табела 33. Минимални стандарди знања за предмет Упознавање околине у I разреду

Садржај	Минимални стандарди знања
Шта могу да урадим	
Временски услови:	
➤ временски услови: сунчано, облачно, кишовито, ветровито, магловито, вруће, хладно;	➤ зна да опише временске услове;
➤ временски услови: ветар и облаци;	
➤ временска ситуација и њен утицај на живот биљака, животиња и људи.	➤ зна да повеже временске услове и активност људи и животиња.

Табела 34. Основни стандарди знања по завршетку проучавања предмета Упознавање околине (од I до III разреда)

Предмет	Основни стандарди знања који се односе на географске садржаје
Упознавање околине	Време: ➤ временске појаве, ветар, облаци и падавине (повезивање појава); ➤ утицај временских услова на наше активности и живот биљака и животиња.

За разлику од Словеније, где искази јасно дефинишу минималне и основне стандарде знања по завршетку проучавања предмета Упознавање околине. Самим тим, искази описују шта ученик зна и уме од онога шта се налази у наставној теми, док у Србији у оквиру Општих стандарда постигнућа за крај првог циклуса обавезног образовања за предмет Природа и друштво (географски садржаји) ни један исказ не описује шта ученик треба да зна и уме на основном, средњем или напредном нивоу који се односи на географске садржаје о временским приликама. Све ово указује на неусаглашеност наставног плана и програма и општих стандарда постигнућа за предмет Природа и друштво.

Образовни циљеви у курикулуму у Словенији јасно су дефинисани и подељени на опште и оперативне (са основним садржајима за сваку тематску целину). За наставне теме нису предложени типови ни број часова, методе, облик

рада нити наставна средства, већ се наставнику препоручује да сам распореди годишњи фонд часова, методе и облик рада, водећи рачуна о интересима и способностима ученика. У „Дидактичким препорукама“ учитељима се предлажу активне методе, истраживачко учење, проблемска и пројектна настава, теренска настава; наглашавају се међупредметне везе са историјом, словеначким језиком итд.

Упознавање околине у Словенији је наставни предмет који је заступљен са 3 часа недељно од I до III разреда, односно 105 часова годишње, са укупним фондом од 315 часова (наведени на стр. 42), док су у Србији наставни предмети Свет око нас и Природа и друштво заступљени са 72 часа годишње, односно, од I до III разреда са укупним фондом од 216 часова, што је 99 часова мање.

У оквиру оперативног циља предмета прецизно су дефинисани: примери активности, предложени садржај (садржаји су хронолошки распоређени и прецизни), специјалне дидактичке препоруке, међупредметна повезаност. У свим анализираним документима су пажљиво и детаљно одређени циљеви учења географије, при чему се могу уочити кључне димензије: знање, вештине и разумевање.

У Словенији се у курикулуму велики значај посвећује одређивању циљева предмета и оперативним циљевима по разредима, на супрот курикулуму у Србији, у коме је дат општи циљ и задаци предмета, а задаци (који се не односе конкретно на географске садржаје) и садржај програма по предметима су недовољно јасно дефинисани.

Словеначки програм садржи Каталог знања, у коме се наводе: основни стандарди знања по завршетку проучавања предмета и минимални стандарди знања по разредима, док у Србији то није прописано Наставним планом и програмом, већ су усвојени Општи стандарди постигнућа - образовни стандарди за крај првог циклуса обавезног образовања за предмет Природа и друштво, који, нажалост, нису усаглашени са садржајем у наставном програму.

Образовни стандарди представљају суштинска знања и вештине које ученици треба да поседују на крају првог циклуса образовања. Њихова примена омогући ће да образовни рад буде квалитетнији, а вредновање резултата објективније, јер ће се добити подаци о постигнућима ученика. Стандарди

географских знања по разредима, као у Словенији, а не само за образовне циклусе, неопходни су, јер ће се тако у потпуности стећи увид у ученичка постигнућа.

По угледу на Словенију, као садржај будућих програма наставног предмета Свет око нас могли бисмо да унесемо наставне теме „Шта могу да урадим“ и „Ми и здравље.“

Финска

Из упоредног прегледа закључујемо да обавезно образовање у Финској (National Core Curriculum for Basic Education 2004, Finish National Board of Education, Helsinki 2004, доступно на web адреси: www.oph.fi, садржај актуелан 28.11.2012.) траје 9 година. Од I до IV разреда географски садржаји се уче у оквиру интегрисане групе предмета Изучавање околине и природе са 9 часова седмично, у V и VI разреду се изучавају у оквиру предмета Биологија и географија са 3 часа, а од VII до IX разреда Географија је самосталан и обавезан наставни предмет који је заступљен у наставном плану основног образовања Финске са 7 часова седмично.

Национални наставни план и програм утврђује фински Национални просветни савет и у њему се наводе садржаји, циљеви предмета и очекивана ученичка постигнућа (три нивоа), међупредметне везе, опште смернице за евалуацију на нивоу целокупног образовања. У оквиру националног наставног програма школе и локалне власти утврђују сопствене прописе, па су наставницима препуштени начини организације наставе и избор наставних метода. У обавезном образовању наставу од I до VI разреда изводе разредни наставници (постоје и предметни наставници, нпр. за Музичку културу и Физичко васпитање), а од VII до IX предметни наставници. Садашњи план и програм за основно образовање уведен је у школе у августу 2006.

Изучавање околине и природе

Наводимо примере наставних географских тема и циљева у наставном плану и програму за предмете Изучавање околине и природе (National Core Curriculum for Basic Education, Finish National Board of Education, Helsinki (2004b), Environmental and natural studies, доступно на web адреси: http://www.oph.fi/download/47672_core_curricula_basic_education_3.pdf, садржај

актуелан 28.11.2012.) у финском курикулуму и Природа и друштво у наставном плану у Србији.

Табела 35. Садржаји програма за предмет Изучавање околине и природе у Финској и Природа и друштво у Србији (IV разред)

Финска		Србија	
Наставне теме	➤ Непосредно окружење, регион и свет као околина за хумани живот; ➤ Организми и окружење; ➤ Природни феномени; ➤ Супстанце око нас; ➤ Здравство; ➤ Сигурност.	Наставне теме	➤ Моја домовина – део Света; ➤ Сусрет са природом; ➤ Истражујемо природне појаве; ➤ Рад, енергија, производња и потрошња; ➤ Осврт уназад – прошлост.

Табела 36. Циљеви предмета Изучавање околине и природе у финском курикулуму у којима се јављају географски садржаји (од I до IV разреда) и Општи циљ наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво у наставном плану у Србији

Финска		Србија	
Циљеви предмета	Ученици ће: ➤ научити да се понашају одговорно како би заштитили себе, своју околину, пратити инструкције које добијају у школи и водити рачуна о понашању у саобраћају; ➤ упознати природу, научити да штите животну средину, да посматрају промене које се дешавају на терену и упознати свој регион као део Финске и Нордијских земаља; ➤ научити да прикупљају информације о природи и животној средини посматрањем, истраживањем и коришћењем различитих извора; ➤ научити да посматрају помоћу једноставних истраживачких алата, да опишу, упореде и класификују своја запажања; ➤ научити да изводе једноставне научне експерименте; ➤ научити да користе мапе и атлас; ➤ научити да представе информацију о околини и њеним феноменима у различитим значењима; ➤ научити да заштите природу и природне изворе; ➤ научити да развијају психолошку и физичку самоспознају, да поштују сами себе као појединце, да поштују друге и да развијају социјалне вештине; ➤ научити појмове, речник и процедуре релевантне за здравље, обољења и промоцију здравог живота и научити да праве изборе који су добри за њихово здравље.	Општи циљеви предмета	Циљ наставног предмета Природа и друштво јесте да ученици упознају себе, своје окружење и развију способности за одговоран живот у њему.

У обликовању курикулума у Финској нагласак је на циљевима предмета и очекиваним постигнућима. Циљеви наставе су јасно издвојени, а они подразумевају да ученици треба да упознају и разумеју природу и околину, себе и друге људе и различитост међу људима, док је циљ наставног предмета Природа и друштво уопштен и не наводи шта ученици треба да науче.

Фински курикулум наглашава истраживачки приступ, у ком ученици кроз експериментална искуства развијају позитиван став према природи и везу са њом и својом околином, а циљ им је да науче да заштите природу и природне изворе. Све државе, па и Финска, у својим курикулумима као један од најважнијих циљева истичу: „[...] стјецање знања те развој свијести о важности заштите природе, рационалном кориштењу извора енергије те важности одрживог развоја и сурадње у заштити околиша у Свијету, упознавање с опасностима непримјереног кориштења технологије на околиш те упознавање посљедица таквих активности“ (Цурић и сар., 2007: 464).

Шведска

Упоредни преглед указује на то да обавезно образовање у Шведској обухвата основно (од I до VI разреда) и ниже средње образовање (од VII до IX разреда). Географија је самосталан предмет током свих 9 година обавезног образовања и налази се у подручју друштвених предмета (Social study subjects) са Историјом, Верским образовањем и Грађанским васпитањем (Curriculum for the compulsory school, preschool class and the leisure-time centre 2011, National Agency for Education, Stockholm (2011), Social study subjects, доступно на web адреси: <http://www.malmo.se/download/18.29c3b78a132728ecb52800034181/pdf2687.pdf>, садржај актуелан 3.12.2012.). Наставни план се утврђује на националном нивоу, али свака школа одлучује о расподели броја сати на предмете и групе предмета.

Табела 37. Географија и Природа и друштво (III разред), садржаји програма

Шведска		Србија	
Наставне теме	➤ Живети заједно; ➤ Живот у крају; ➤ Живети у свету; ➤ Истраживање стварности.	Наставне теме	➤ Природа – човек – друштво; ➤ Кретање у простору и времену; ➤ Наше наслеђе; ➤ Материјали и њихова употреба; ➤ Људска делатност.

Табела 38. Циљеви предмета Географија у шведском курикулуму у којима се јављају географски садржаји (од I до IV разреда) и Општи циљеви наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво у наставном плану у Србији

Шведска		Србија	
Циљеви предмета	Предавања из географије у основи треба да омогући ученицима да: ➤ анализирају како природни процеси и људске активности формирају и мењају животну средину у различитим деловима света; ➤ истражују и анализирају међузависност између људи, друштва и природе у различитим деловима света; ➤ праве географске анализе света који их окружује и испитују резултате тако што користе карте и остале географске изворе, теорије, методе и технике; ➤ приступају решењима различитих проблема околине и развоја, која су заснована на разматрању етичког приступа и одрживог развоја.	Општи циљеви предмета	Циљ наставног предмета Природа и друштво јесте да ученици упознају себе и своје окружење и развију способности за одговоран живот у њему.

У курикулуму у Шведској веома су добро формулисани циљеви, садржај и очекивана знања по нивоима (наведени на стр. 51-54).

У њему је за углед садржај који се односи на коришћење извора сазнања из области географије, што значи да је нагласак стављен на самостално стицање знања о својој ужој и широј средини и њено очување. Многи од ових садржаја могли би наћи место у програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво.

Енглеска

Као што је већ наведено у упоредном прегледу, Националним курикулумом у Енглеској (The school curriculum, Department for Education, London (2011), доступно на web адреси: <http://www.education.gov.uk>, садржај актуелан 3.12.2012.) обавезно образовање је подељено на четири фазе: од 5. до 7. године, од 7. до 11. године, од 11. до 14. и од 14. до 16. године.

Школе саме бирају како ће организовати свој курикулум. Географија је у Енглеској током целокупног обавезног образовања обавезан предмет. Није одређен тачан број сати наставе географије, недељно или годишње, већ је то одлука наставника школе, битно је само да се наставне теме предвиђене курикулумом обраде до краја одређеног ступња, када се процењују ученичка постигнућа.

„Географија поставља и одговара на питања о природи и друштву користећи различите методе истраживања и посматра појаве из различитих перспектива.

Развија сазнања о местима и околини путем разумевања мапа и географских карата, и путем интерактивне наставе у учионици, али и ван ње. Као таква, географија припрема ученике за одрастање и запослење. Учење о околини и одрживом развоју чини важну везу између природних и друштвених наука. Док уче географију, ученици упознају и прихватају различита друштва и културе. Ово им помаже да схвате како се нације допуњују и ослањају једна на другу. То их може инспирисати на дубље размишљање о њиховом месту у свету, вредностима, правима и обавезама, као и осталим људима и околини“ (The National Curriculum for England, Department for Education, London (1999:14), Geography, доступно на web адреси: www.nc.uk.net, садржај актуелан 3.12.2012.).

Наводимо пример географских садржаја о животној средини који се налазе у оквиру садржаја програма у наставном плану и програму за предмете Географија и Свет око нас и у Енглеској и у Србији.

Анализа за други ниво обавезног образовања (<http://www.education.gov.uk/schools/teachingandlearning/curriculum/primary/b00199002/geography/ks2>, садржај актуелан 4.12.2012.) указује на то шта би током наставе (Key Stages 2) из предмета Географија и током развоја географских вештина ученици требали да науче.

Табела 39. Током друге фазе учења географије ученици треба да стекну знање и вештине

Знање и разумевање климатских промена и одрживог развоја	Ученици треба да науче да: ➤ препознају како људи могу да унапреде и побољшају животну средину или да јој нашkode; ➤ препознају како и зашто људи могу управљати одрживим развојем, као и да препознају могућност да се и сами у тај процес укључе.
--	---

Табела 40. Свет око нас (II разред) – садржај програма

Садржај програма	
Други разред	Загађеност воде, ваздуха и земљишта (начини загађивања и њихове последице) и могућност заштите.

Током друге фазе, ученици истражују околину, откривају како људи утичу на своју животну средину и она на њих. Географија игра значајну улогу и у промовисању знања о одрживом развоју. Током наставе, ученици у Енглеској стичу географске вештине користећи изворе као што су карте, атласи, информационе и комуникационе технологије итд. (наведени на стр. 55-57).

Наставни програм у Енглеској има сличности са шведским, чија је битна особина прагматичност и употребљивост знања која се стичу из географије, којима се поклања велика пажња.

Француска

Из упоредног прегледа закључујемо да обавезно образовање у Француској (<http://www.education.gouv.fr/>, садржај актуелан 5.12.2012.) траје од 6. до 16. године и обухвата основно образовање, ниже средње образовање, колеж (collège) и општу и стручну гимназију (lycée). Основно образовање траје пет година (од 6. до 11.) и подељено је на два циклуса. Циклус основних знања траје прве две године основне школе (cycle des apprentissages fondamentaux) и током њега се географски садржаји уче у оквиру предмета Откривање света (Découverte du monde), са 3-3,5 сати седмично и годишњим фондом од 81 сата. Циклус развоја - продубљивања знања - траје три наредне године (cycle des approfondissements) и током овог периода географски садржаји се изучавају у области Историја - географија - грађанско и морално васпитање (Histoire-géographie-instruction civique et morale), а фонд часова је 3-3,5 сати недељно, тј. 78 сати годишње.

Откривање света

Наводимо примере наставних географских тема у наставном плану и програму за предмет Откривање света (<http://www2.cndp.fr/ecole/quapprend/pdf/755a0212.pdf>, Qu'apprend-on à l'école primaire ? Nouveaux programmes, Paris, CNDP/XO Editions, 2002, садржај актуелан 7.12.1012.) у француском курикулуму и Свет око нас у наставном плану у Србији.

Табела 41. Откривање света и Свет око нас, II разред, садржаји програма

Француска		Србија	
Наставне теме	➤ Од познатог ка удаљеном простору; ➤ Време које пролази; ➤ Материја; ➤ Живи свет; ➤ Предмети и материјали; ➤ Информационо - комуникационе технологије.	Наставне теме	➤ Жива и нежива природа; ➤ Где човек живи; ➤ Људска делатност; ➤ Кретање у простору и времену.

По угледу на Француску, као садржај у будуће програме наставног предмета Свет око нас могли бисмо да унесемо наставну тему „Од познатог ка удаљеном простору.“

Табела 42. Програм за географске садржаје у наставном предмету *Откривање света у Француској*

Програм	
Од познатог ка удаљеном простору	У вртићу су деца стекла представу о простору који их окружује. У овом циклусу она уче да представе тај простор цртајући. Ученици откривају и друге, све удаљеније просторе града или околног села, све до необичних пејзажа. На глобусу или карти уз помоћ учитеља уче да се сналазе у региону, Француској, Европи, на другим континентима и у великим географским целинама.
	Исто тако, полазећи од албума, фотографија, филмова и електронских слика, они откривају разноликост средина и начина живота (станиште, храна, одећа, превозна средства, облици вегетације и животинског света) указујући на сличности и разлике. Учитељ им открива утицај рељефа, климе и годишњих доба или стање развоја друштва.
	Читање текстова прилагођених узрасту обогаћује речник и усмено изражавање просторних односа.

На крају првог циклуса наведене су компетенције (наведени на стр. 58 и 61) које ученик треба до достигне: у домену простора (географски садржаји).

Инсистира се на знању, коришћењу и развијању матерњег језика, на стицању основних географских знања датих у програму, тако што учитељ преноси знања деци (нпр. ученици на глобусу или карти уз помоћ учитеља уче да се сналазе у региону, Француској, Европи, на другим континентима и великим географским целинама итд.). „Историја и географија су улажење у хуманистичке науке и прво сналажење у времену и простору. Ово је и први сусрет да културама и одликама грађанског друштва и вредности“ (<http://www.eduscol.education.fr/cid46065/comment-l-histoire-et-la-geographie-sont-elles-enseignees-a-l-ecole-primaire%A0-constat-et-evolution-en-cours.html>, садржај актуелан 7.12.2012.).

3.2. МИШЉЕЊА УЧИТЕЉА О ГЕОГРАФСКИМ САДРЖАЈИМА У НАСТАВИ ПРЕДМЕТА СВЕТ ОКО НАС И ПРИРОДА И ДРУШТВО

3.2.1. Наставни садржаји

Основни циљ истраживања био је свестрано сагледавање ситуације у погледу остваривања географских садржаја од првог до четвртог разреда основне школе Р Србије.

Претпоставља се да дидактичка трансформација научних садржаја географије у садржаје наставног предмета Свет око нас и Природа и друштво није доследно спроведена на начин који, са једне стране, уважава значај и развојне потенцијале науке, а са друге - достигнућа савремене методике наставе географије, њен општекултурни, општеобразовни и васпитни значај.

Истраживањем смо хтели да потврдимо хипотезу да научни садржаји географије који су трансформисани у наставне садржаје нису остварени на задовољавајући начин, што је требало испитати.

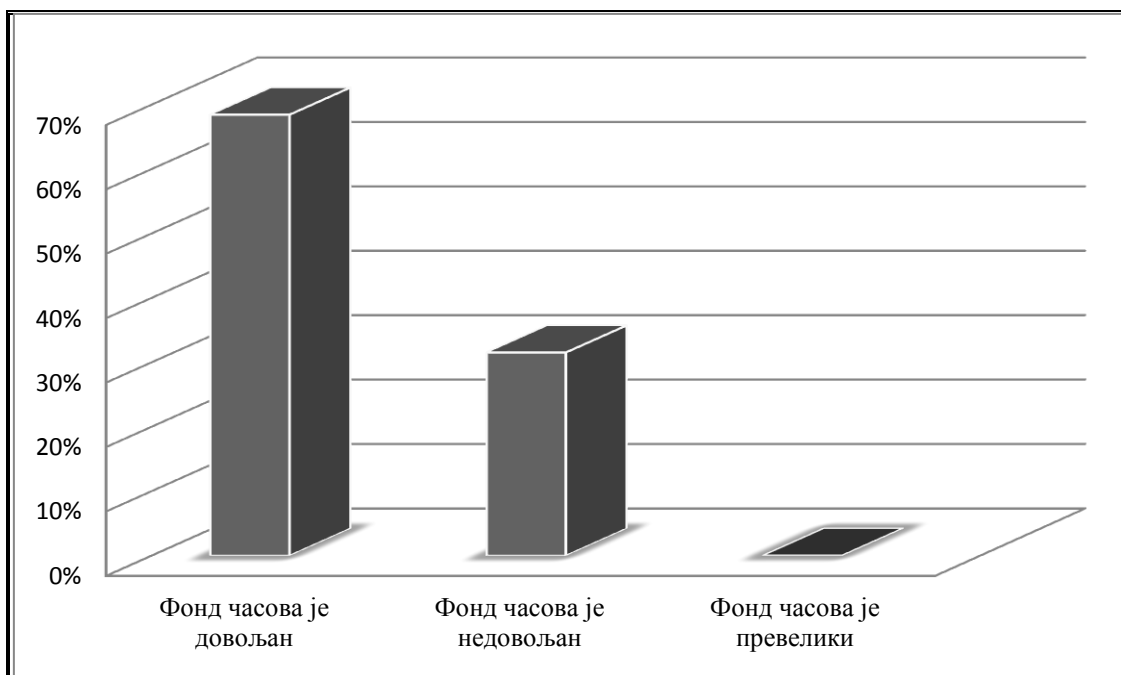
Питањима која се односе на географске садржаје у наставним предмета Свет око нас и Природа и друштво испитали смо мишљење учитеља о фонду часова, заступљености географских садржаја, њиховој комплетности и предлозима како да се исправе недостаци (ако су констатовани), потреби за свим садржајима који се налазе у наставним програмима, прилагођености програма дејем разумевању, заснованости програма на савременим достигнућима географије као науке, степену конкретизације и разрађености програма, општеобразовној вредности географских садржаја, аргументацији за спајање разнородних садржаја и проценту одступања од прописаног програма.

3.2.1.1. Фонд часова

Истраживањем смо желели да утврдимо шта учитељи мисле о укупном фонду часова предвиђеном за наставне предмете Свет око нас и Природа и друштво и томе да ли је он довољан.

Као што показује графикон 5, 68,46% ($f=89$) учитеља мисли да је фонд часова предвиђен за наставне предмете Свет око нас и Природа и друштво довољан за њихову реализацију, док 31,54% ($f=41$) сматра да је фонд часова недовољан. Нико од испитаника се није изјаснио да је фонд часова за наставне предмете Свет око нас и Природа и друштво превелики.

Хи-квадрат је показао да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2=17,72$; $df=1$; $p=0,00$), на основу чега можемо да кажемо да већина учитеља мисли да је предвиђени фонд часова довољан.



Графикон 5. Фонд часова предвиђен за наставне предмете СОН и ПИД (проценат по категоријама)

Анализа је показала да постоји статистички значајна повезаност између дужине стажа у учитељској струци и мишљења учитеља о томе да ли је укупан фонд часова довољан за реализацију предмета Свет око нас и Природа и друштво ($\chi^2=0,67$; $p=0,00$). Из табеле 43 видимо да учитељи са мање стажа (0–19 година) сматрају да је фонд часова довољан, док они са више стажа сматрају да је недовољан.

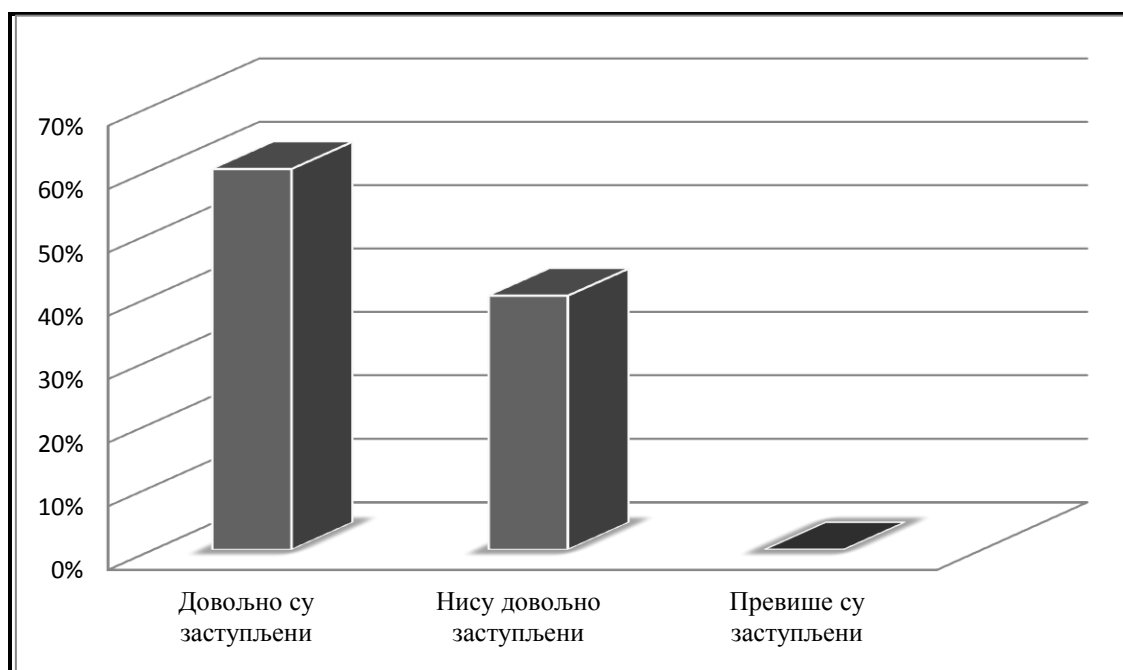
Табела 43. Повезаност између стажа и мишљења учитеља о фонду часова

		Мишљења учитеља о томе да ли је укупан фонд часова предвиђен за наставне предмете СОН и ПИД довољан за њихову реализацију			
		Фонд часова је довољан	Фонд часова је недовољан	Фонд часова је превелики	Укупно
Стаж у учитељској струци	0-9 год.	19	1	0	20
	10-19 год.	70	5	0	75
	20 и више год.	0	35	0	35
	Укупно	89	41	0	130

3.2.1.2. Заступљеност географских садржаја

Такође, истраживањем смо желели да утврдимо мишљења учитеља о заступљености географских садржаја у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво (према предвиђеном фонду часова).

О заступљености географских садржаја у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво (према предвиђеном фонду часова) мишљења су веома слична са заступљености наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво у програмима. Расподела по категоријама слична је претходно приказаној (в. графикон 5). Већина учитеља ($\chi^2=5,20$; $df=1$; $p=0,02$) мисли да су географски садржаји довољно заступљени (60%; $f=78$), док 40% ($f=52$) мисли да нису. Нико од испитаника не сматра да географских садржаја у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво има превише.



Графикон 6. Заступљеност географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД (проценат по категоријама)

На основу коефицијента контингенције, који је израчунат из расподеле приказане у у табели 44 и чија вредност износи 0,60, на нивоу статистичке значајности од $p=0,00$, резултати су показали да постоји повезаност између дужине стажа у учитељској струци и мишљења учитеља о заступљености географских садржаја у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво (према предвиђеном фонду часова). Учитељи са мање радног искуства сматрају да географских садржаја у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво (према предвиђеном фонду часова) има довољно, док учитељи са већим радним искуством сматрају да географских садржаја нема довољно.

Табела 44. Повезаност између стажа и мишљења учитеља о заступљености географских садржаја

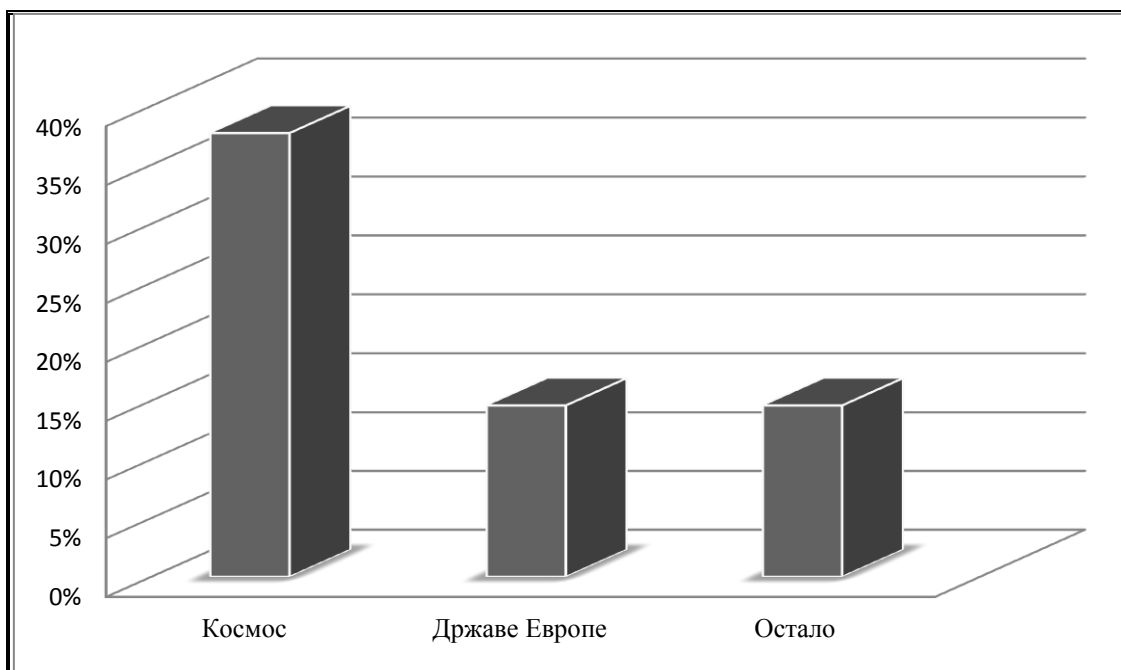
		Мишљења учитеља о заступљености географских садржаја у предметима СОН и ПИД (према предвиђеном фонду часова)			
		Довољно су заступљени	Нису довољно заступљени	Превише су заступљени	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	14	6	0	20
	10–19 год.	64	11	0	75
	20 и више год.	0	35	0	35
	Укупно	78	52	0	130

3.2.1.3. Комплетност географских садржаја и предлози за исправљање недостатака (ако су примећени)

Учитељи ($f=52$; 40%) који сматрају да географских садржаја у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво (према предвиђеном фонду часова у табели 44) нема довољно мисле да програму недостају неки географски садржаји који су потребни (испитаницима је било постављено питање отвореног типа, а одговоре смо сврстали у три категорије), међу њима издвајају следеће (графикон 7):

- космос; наша планета у Свемиру (деци је то био садржај који их је јако мотивисао);
- државе Европе (упознавање са основним карактеристикама и занимљивостима европских земаља);
- остало (између осталог: живот људи на другим континентима, океани итд.);

Уколико погледамо заступљеност предложених тема, видимо да је космос најчешће предлагана тема ($\chi^2=7,88$; $df=1$; $p=0,01$). Чак 37,7% учитеља ($f=49$) сматра да би било важно ову тему укључити у програм предмета Природа и друштво. Поред ове теме, са нижом учесталošћу ($f=19$; 14,6%; $\chi^2=65,11$; $df=1$; $p=0,00$) јавља се и тема „Државе Европе“ (упознавање са основним карактеристикама и занимљивостима европских земаља) и друге теме (живот људи на другим континентима, океани, мора и др).



Графикон 7. Географски садржаји који недостају у наставним предмета СОН и ПИД (предложене наставне теме, проценат по категоријама)

Из табеле 46 може се видети да су коефицијенти контингенције који су израчунати из расподеле приказане у табели 45 позитивно усмерени и износе 0,29, на нивоу статистичке значајности од 0,03 за категорију „Остало“, тј. 0,47 и 0,60, на нивоу статистичке значајности од 0,00 за категорије „Космос“ и „Државе Европе“. Постоји повезаност између дужине стажа и избора тема којима би требало допунити програм, тако да учитељи са 10 и више година искуства наводе космос и државе Европе као географске садржаје којима би требало допунити програм, док учитељи са мање радног искуства сматрају да су географски садржаји довољно заступљени у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво и самим тим немају став о овом питању.

Табела 45. Повезаност између стажа учитеља и тема које, према њиховом мишљењу, треба укључити у наставне предмете СОН и ПИД

		Оцена учитеља о географским садржајима који недостају, а треба их укључити у програме предмета СОН и ПИД (предложене наставне теме)								
		Космос			Државе Европе			Остало		
		Немају став	Позитиван став	Укупно	Немају став	Позитиван став	Укупно	Немају став	Позитиван став	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	16	4	20	20	0	20	17	3	20
	10–19 год.	64	11	75	72	3	75	70	5	75
	20 и више год.	1	34	35	19	16	35	24	11	35
	Укупно	81	49	130	111	19	130	111	19	130

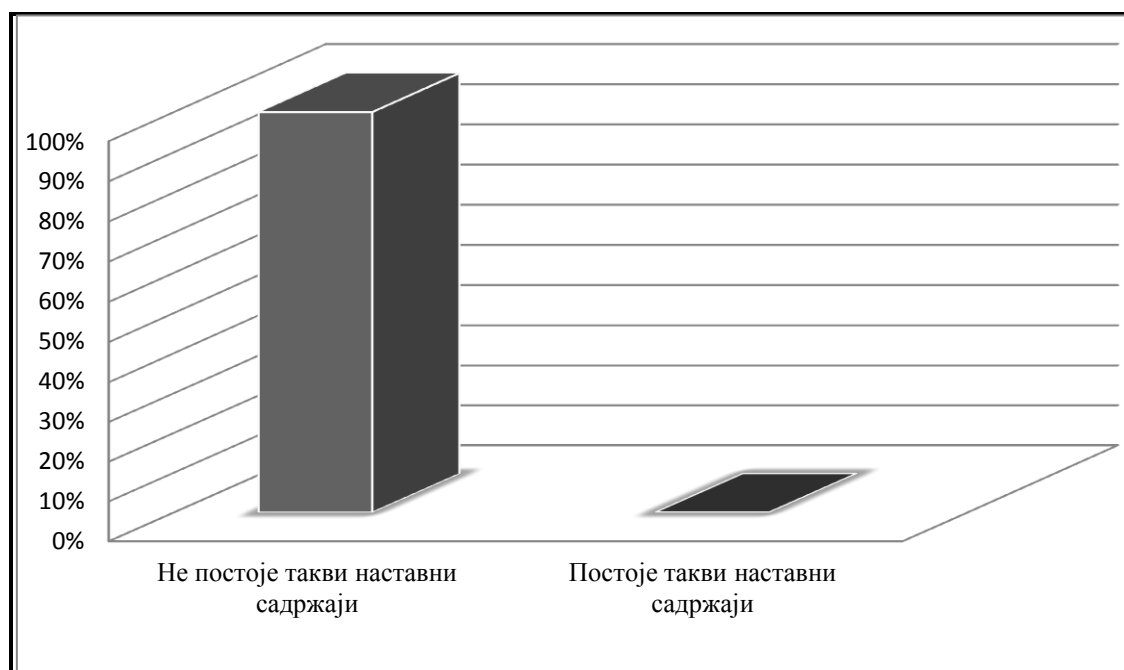
Табела 46. Повезаност између стажа учитеља и тема које, према њиховом мишљењу, треба укључити у наставне предмете СОН и ПИД

	Космос		Државе Европе		Остало	
	коэффициент контингенције	p	коэффициент контингенције	p	коэффициент контингенције	p
Стаж у учитељској струци	0,60	0,00	0,47	0,00	0,29	0,03

3.2.1.4. Потреба за свим садржајима који се налазе у наставним програмима

На питање да ли у предметима Свет око нас и Природа и друштво постоје такви географски садржаји који би се могли искључити да би се настава растеретила без штете по образовни и васпитни учинак (графикон 8), 100% (f=130) испитаника је одговорило да не постоје такви садржаји и самим тим је искључено питање који су то географски садржаји чијим би се искључивањем могла растеретити настава.

Корелацију између стажа у учитељској струци и одговора на ово питање није било могуће израчунати, јер не постоје разлике у одговорима учитеља.



Графикон 8. Географски садржаји који би се могли искључити из наставних предмета СОН и ПИД (према оцени учитеља, проценат по категоријама)

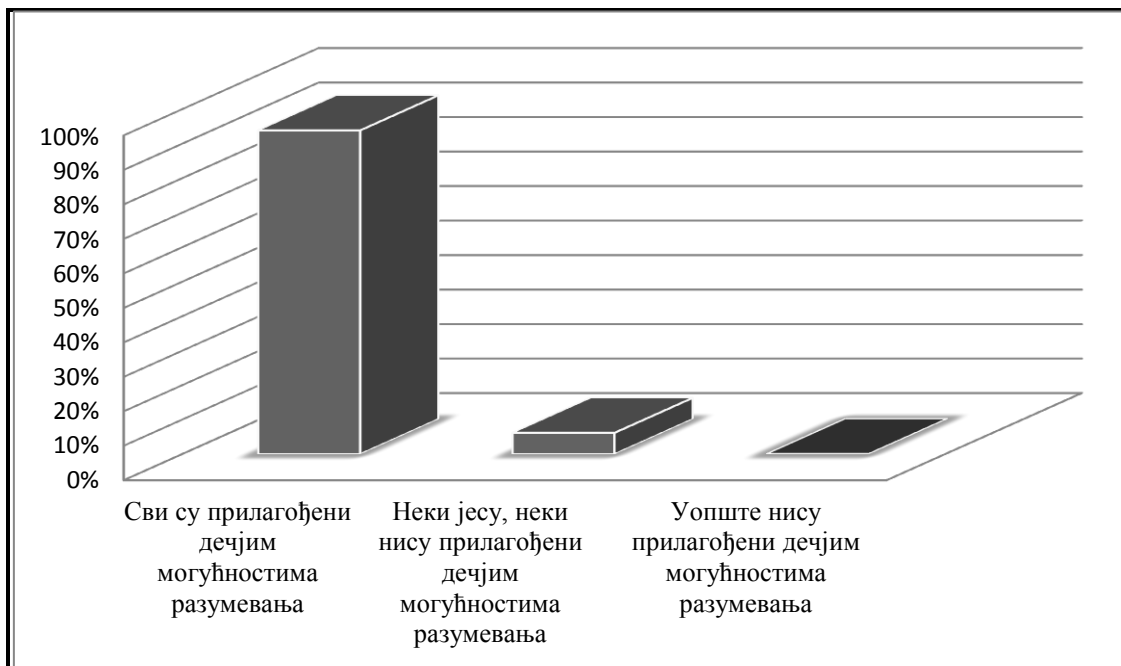
3.2.1.5. Прилагођеност програма децјем разумевању

Један од задатака истраживања био је да се утврди колико су географски садржаји предвиђени програмом наставних предмета Свет око нас и Природа и

друштво, према процени учитеља, прилагођени дејим могућностима разумевања у односу на узраст.

Истраживањем је утврђено да постоји статистички значајна разлика ($\chi^2=99,97$; $df=1$; $p=0,00$) између учесталости одговора - да су сви географски садржаји прилагођени дејим могућностима разумевања, сматра 93,85% учитеља ($f=122$), док 6,15% учитеља ($f=8$) мисли да неки јесу прилагођени, а неки нису. Нико од учитеља не сматра да садржаји уопште нису прилагођени дејим могућностима разумевања (графикон 9).

Учитељи који мисле да географски садржаји наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво нису довољно прилагођени дејим могућностима разумевања наводе: „Све што се односи на оријентацију (деца науче, али им је тешко да примене) итд.“



Графикон 9. Прилагођеност географских садржаја дејим могућностима разумевања наставних предмета СОН и ПИД (проценат по категоријама)

Резултати истраживања показали су да постоји статистички значајна повезаност између дужине стажа у учитељској струци и процене учитеља колико су географски садржаји предвиђени програмом наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво прилагођени дејим могућностима разумевања ($s=0,39$; $p=0,00$). Из табеле 47 видимо да учитељи са мање стажа (0-19 година) сматрају да су сви географски садржаји прилагођени дејим могућностима разумевања, док се

мишљења оних са 20 година и више стажа разликују (од тога да су сви прилагођени до мишљења да неки јесу, а неки нису).

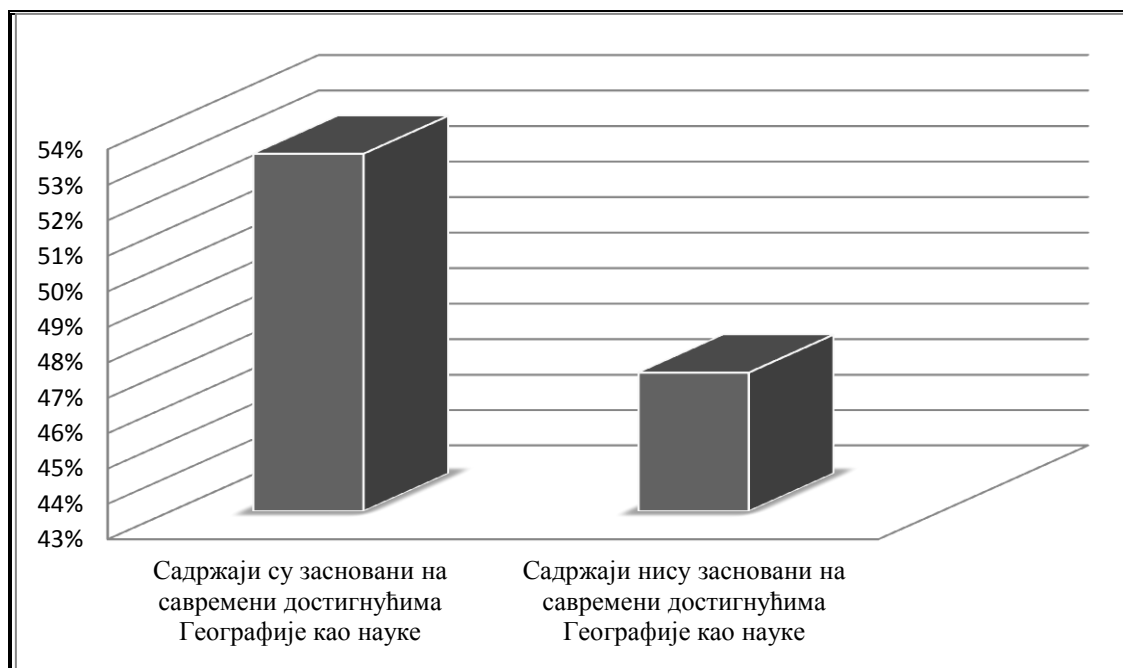
Табела 47. Повезаност између стажа и процене учитеља о прилагођености географских садржаја дејим могућностима разумевања

		Процена учитеља колико су географски садржаји наставних предмета СОН и ПИД прилагођени дејим могућностима разумевања			
		Сви су прилагођени	Неки јесу, неки нису	Уопште нису	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	20	0	0	20
	10–19 год.	75	0	0	75
	20 и више год.	27	8	0	35
	Укупно	122	8	0	130

3.2.1.6. Заснованост програма на савременим достигнућима географије као науке

Истраживањем смо желели да испитамо заснованост географских садржаја на савременим научним достигнућима у програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво са становишта наставника који их реализују, јер наставни садржаји из друштвене географије брзо застаревају, док су промене код физичко - географских садржаја знатно спорије, па учитељи неке садржаје морају стално осавремењивати.

Садржаји су засновани на савременим достигнућима географије као науке за 53,08% (f=69) учитеља. Велики проценат, 46,92% (f=61), сматра да дидактичка трансформација научних садржаја географије у одговарајуће наставне садржаје није заснована на савременим достигнућима. Хи-квадрат је показао да разлика није статистички значајна ($\chi^2=0,49$; df =1; p=0,48) и да не постоје статистички значајне разлике у учесталости одговора учитеља који мисле да географски садржаји јесу засновани на савременим достигнућима географије као науке и оних који мисле да нису.



Графикон 10. Заснованост географских садржаја на савременим научним достигнућима у наставним предметима СОН и ПИД (процент по категоријама)

На основу коефицијента контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 48, чија вредност износи 0,48, на нивоу статистичке значајности од 0,00, резултати су показали да постоји повезаност између дужине стажа у учитељској струци и става учитеља о заснованости географских садржаја на савременим научним достигнућима у програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво. Учитељи са више радног искуства (20 год. и више) мисле да су садржаји засновани, а они са мањим искуством и високом стручном спремом претежно сматрају да садржаји нису довољно засновани на савременим достигнућима географије као науке.

Табела 48. Повезаност између стажа и мишљења учитеља о заснованости географских садржаја на савременим научним достигнућима

		Заснованост географских садржаја на савременим научним достигнућима наставних предмета СОН и ПИД		
		Садржаји су засновани на савременим достигнућима географије као науке	Садржаји нису довољно засновани на савременим достигнућима географије као науке	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	3	17	20
	10–19 год.	33	42	75
	20 и више год.	33	2	35
	Укупно	69	61	130

На основу коефицијента контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 49 ($c=0,44$; $p=0,00$) произлази да постоји асоцијација коришћења савремене компјутерске технологије и мултимедијалних презентација и мишљења учитеља о заснованости географских садржаја на савременим научним достигнућима у програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво. Учитељи који *често* користите савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације сматрају да садржаји нису довољно засновани на научним достигнућима, за разлику од оних који *никада* не користите савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације, који мисле да су садржаји засновани на савременим достигнућима географије као науке.

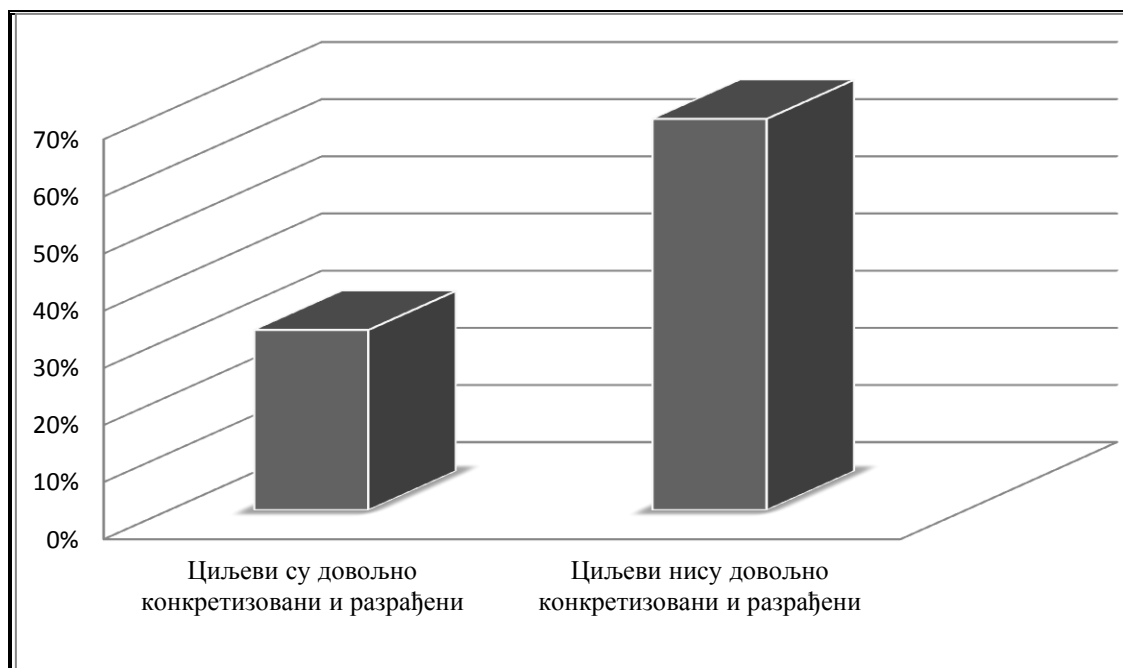
Табела 49. Повезаност између коришћења компјутерске технологије и мишљења учитеља о заснованости географских садржаја на савременим научним достигнућима

		Заснованост географских садржаја на савременим научним достигнућима у наставним предметима СОН и ПИД		
		Садржаји су засновани на савременим достигнућима географије као науке	Садржаји нису довољно засновани на савременим достигнућима географије као науке	Укупно
Коришћење компјутерске технологије у наставним предметима СОН и ПИД	Често	2	23	25
	Повремено	58	38	96
	Никада	9	0	9
	Укупно	69	61	130

3.2.1.7. Степен конкретизације и разрађености програма

Истраживањем смо хтели да дођемо до мишљења учитеља о образовно - васпитним циљевима који се односе на географске садржаје у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво, тј. да испитамо да ли учитељи мисле да су циљеви довољно конкретизовани и разрађени.

Графикон 11 показује да 31,54% ($f=41$) учитеља има мишљење да су образовно - васпитни циљеви довољно конкретизовани и разрађени, а 68,46% ($f=89$) да нису. Хи-квадрат је показао да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2=17,72$; $df = 1$; $p = 0,00$), на основу чега закључујемо да већина учитеља мисли да образовно - васпитни циљеви који се односе на географске садржаје у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво нису довољно конкретизовани и разрађени.



Графикон 11. Конкретизованост и разрађеност образовно - васпитних циљева који се односе на географске садржаје у наставним предметима СОН и ПИД (проценат по категоријама)

Постоји позитивна повезаност између радног стажа и мишљења учитеља о разрађености образовно - васпитних циљева који се односе на географске садржаје у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво ($\varsigma=0,54$; $p=0,00$). Из табеле 50 видимо да учитељи са 10 и више година стажа најчешће сматрају да образовно - васпитни циљеви који се односе на географске садржаје у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво нису довољно конкретизовани и разрађени, а они са мало стажа (до 9 година) сматрају да јесу.

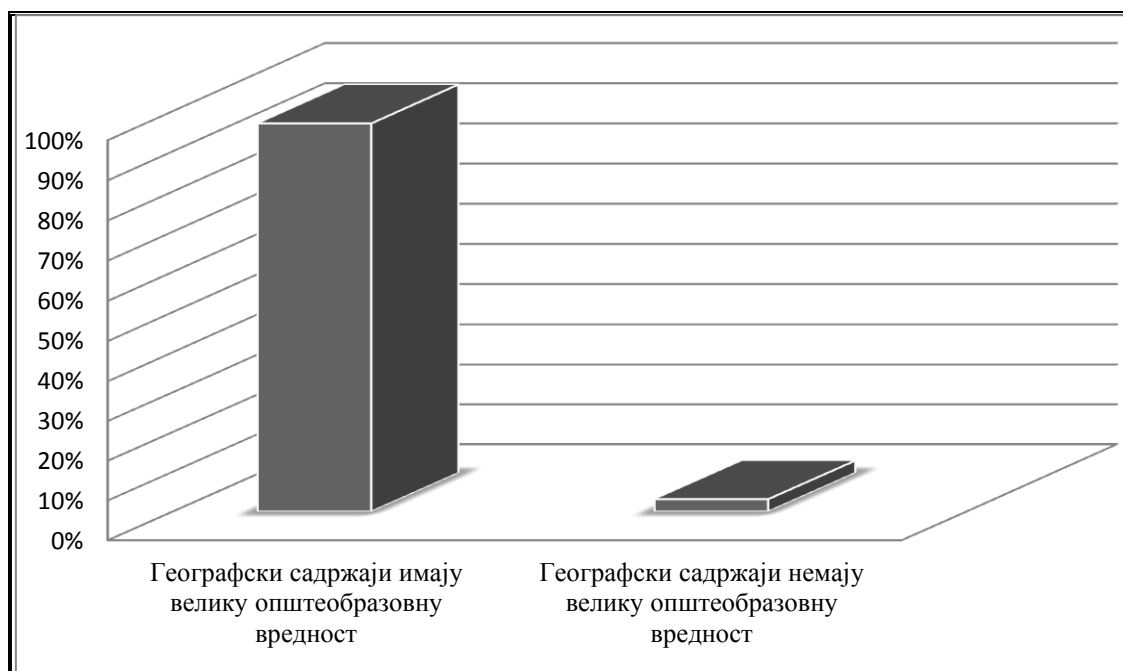
Табела 50. Повезаност између стажа и мишљења учитеља о конкретизованости и разрађености образовно - васпитних циљева који се односе на географске садржаје

		Мишљења учитеља о образовно-васпитним циљевима који се односе на географске садржаје у наставним предметима СОН и ПИД		
		Циљеви су довољно конкретизовани и разрађени	Циљеви нису довољно конкретизовани и разрађени	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	20	0	20
	10–19 год.	18	57	75
	20 и више год.	3	32	35
	Укупно	41	89	130

3.2.1.8. Општеобразовна вредност географских садржаја

Један од задатака истраживања био је и оцена општеобразовне вредности географских садржаја који се уче у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштва.

Већина учитеља ($\chi^2=114,49$; $df =1$; $p=0,00$) оценила је да су географски садржаји веома важни за опште образовање (96,92%; $f=126$).

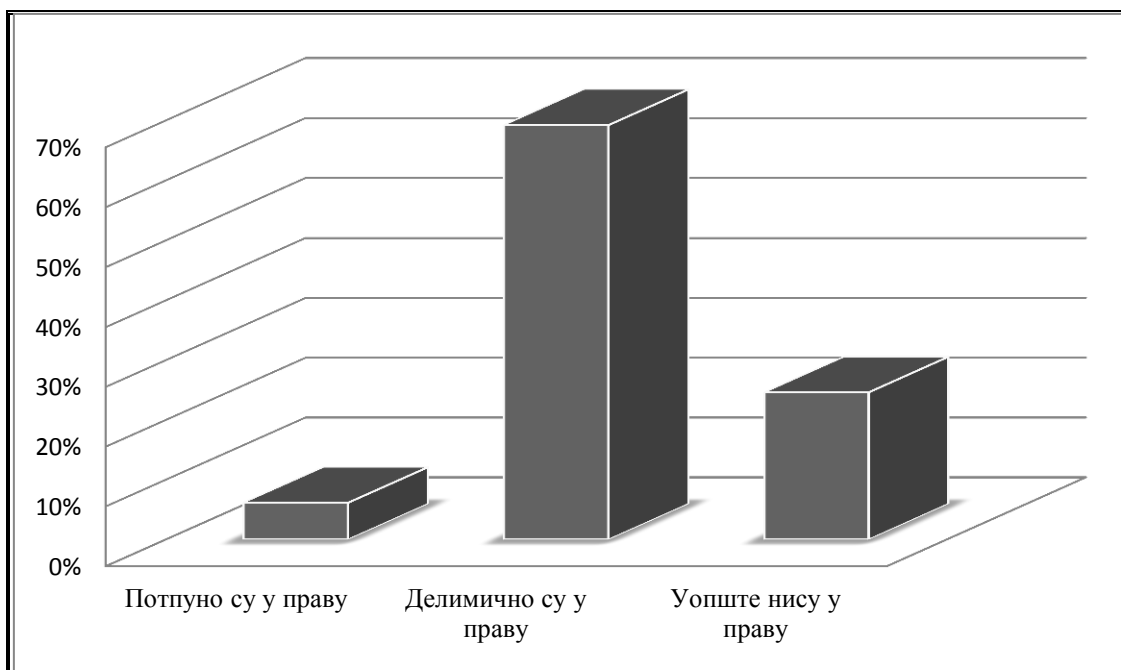


Графикон 12. Оцена општеобразовне вредности географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД (проценат по категоријама)

3.2.1.9. Аргументи за спајање разнородних садржаја

У циљу унапређивања наставе хтели смо видети мишљење учитеља о процени критичара који кажу да „[...] увид у теме садашњег интегрисаног програма Познавање природе и друштва [...] оставља утисак недовољно аргументованог споја разнородних садржаја?“

Хи-квадрат указује да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2 = 82,03$; $df =2$; $p=0,00$) - већина учитеља ($f=90$; 69,23%) мисли да су критичари делимично у праву, док 6,15% ($f=8$) сматра да су потпуно у праву када кажу да „[...] увид у теме садашњег интегрисаног програма Познавање природе и друштва [...] оставља утисак недовољно аргументованог споја разнородних садржаја?“ Једна четвртина, тј. 24,62% ($f = 32$), мисли да критичари уопште нису у праву.



Графикон 13. Колико су у праву критичари када кажу да „[...] увид у теме садашњег интегрисаног програма Познавање природе и друштва [...] оставља утисак недовољно аргументованог споја разнородних садржаја?“ (проценат по категоријама)

На основу коефицијента контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 51, чија вредност износи 0,63, на нивоу статистичке значајности од $p=0,00$, закључујемо да постоји повезаност дужине стажа у учитељској струци и процене учитеља да ли су критичари у праву. Учитељи са мало стажа (0–9 година) сматрају да критичари уопште нису у праву, док највећи део преосталих учитеља сматра да су делимично у праву.

Табела 51. Повезаност између дужине стажа и мишљења учитеља о критикама спајања разнородних садржаја ПИД

		Колико су у праву критичари када кажу да „[...] увид у теме садашњег интегрисаног програма Познавање природе и друштва [...] оставља утисак недовољно аргументованог споја разнородних садржаја?“			
		Потпуно су у праву	Делимично су у праву	Уопште нису у праву	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	0	0	20	20
	10–19 год.	1	65	9	75
	20 и више год.	7	25	3	35
	Укупно	8	90	32	130

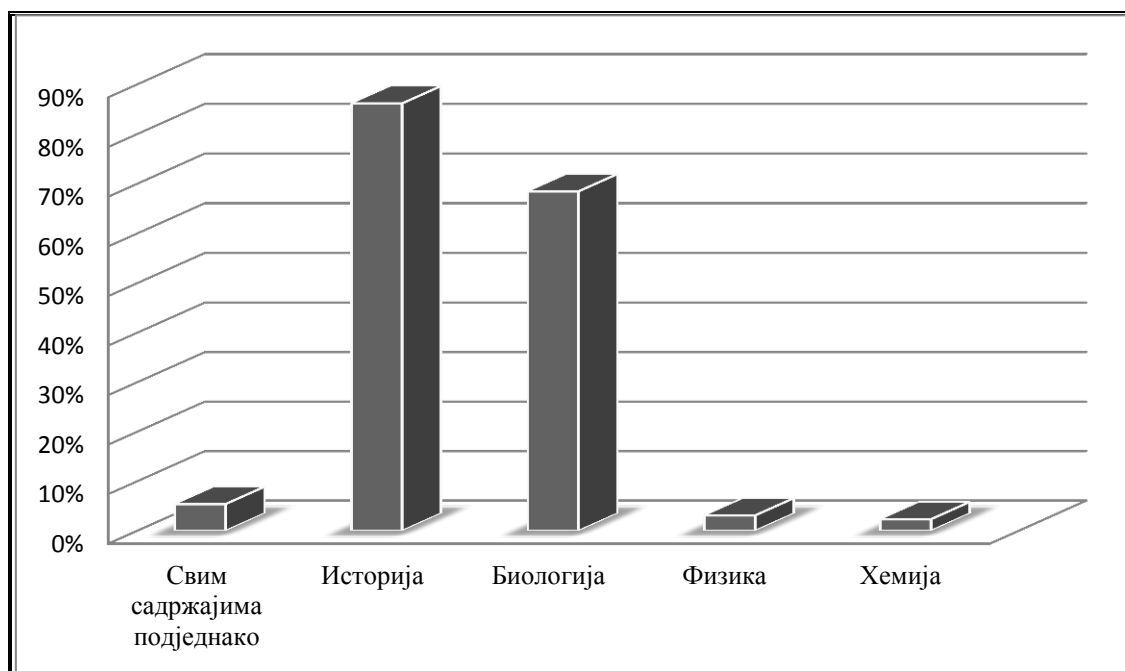
Истраживањем смо желели да проверимо колико су, према мишљењу учитеља, географски садржаји повезани са садржајима других научних дисциплина које чине предмете Свет око нас и Природа и друштво (табела 52 и

графикон 14 (испитаницима је било постављено питање отвореног типа, а одговоре смо сврстали у пет категорија).

Табела 52. Повезаност географских садржаја са садржајима других научних дисциплина

Са којим садржајима су повезани географски садржаји у наставним предметима СОН и ПИД:	фреквенција	проценат
➤ Свим садржајима подједнако	7	5,38
➤ Историјом	112	86,15
➤ Биологијом	89	68,46
➤ Физиком	4	3,08
➤ Хемијом	3	2,31

Већина учитеља, дакле, сматра да су географски садржаји у оквиру предмета Свет око нас и Природа и друштво повезани са областима историје ($\chi^2=67,97$; $df=1$; $p=0,00$) и биологије ($\chi^2=17,72$; $df=1$; $p=0,00$), док је значајно нижи проценат оних који сматрају да су повезани са садржајима из физике ($\chi^2=114,49$; $df=1$; $p=0,00$), хемије ($\chi^2=118,28$; $df=1$; $p=0,00$) или са свим садржајима подједнако ($\chi^2=103$; $df=1$; $p=0,00$).



Графикон 14. Повезаност географских садржаја са садржајима других наука и научних дисциплина који се јављају у СОН и ПИД (проценат по категоријама)

Испитивали смо и повезаност ових мишљења са стручном спремом учитеља. У табели 53 дате су корелације између поменутих варијабли. Учитељи са високом стручном спремом чешће наводе да су географски садржаји предмета Свет око

нас и Природа и друштво повезани са свим садржајима подједнако него учитељи са вишом стручном спремом.

Истовремено, корелација између стручне спреме учитеља и става о повезаности географских и историјских садржаја статистички је значајна и негативна ($s = -0,21$; $p = 0,02$), што значи да учитељи са високом стручном спремом чешће наводе да географски садржаји нису повезани са историјским него учитељи са вишом стручном спремом.

Корелација између стручне спреме учитеља и става о повезаности географских и биолошких садржаја статистички је значајна и позитивна ($s = 0,40$; $p = 0,00$), што указује на то да учитељи са високом стручном спремом чешће наводе да су географски садржаји повезани са биолошким садржајима него учитељи са вишом стручном спремом.

Корелације између стручне спреме учитеља и мишљења о повезаности географских садржаја са садржајима из физике и хемије нису биле статистички значајне.

Табела 53. Корелација стручне спреме и мишљења учитеља о повезаности географских садржаја са садржајима других научних дисциплина

		Стручна спрема
Повезаност географских садржаја са садржајима других научних дисциплина у наставним предметима СОН и ПИД, најчешће са:		
➤ Свим садржајима подједнако	коефицијент корелације	0,21
	p	0,02
➤ Историјом	коефицијент корелације	-0,21
	p	0,02
➤ Биологијом	коефицијент корелације	0,40
	p	0,00
➤ Физиком	коефицијент корелације	0,15
	p	0,08
➤ Хемијом	коефицијент корелације	0,16
	p	0,07

На основу коефицијената контингенције (табела 55) који су израчунати из расподеле приказане у табели 54 и чија вредност износи 0,42, на нивоу статистичке значајности од $p = 0,00$, повезаност између дужине стажа учитеља и њиховог мишљења о повезаности географских са другима садржајима постоји за

све садржаје подједнако, преко 0,53; $p=0,00$ а за историју, до 0,65, уз статистичку значајност од $p=0,03$ за биологију, и то тако да учитељи са дужиим стажем чешће наводе да су географски садржаји повезани са садржајима из историје, биологије или са свим садржајима подједнако.

Учитељи са 10 и више година стажа сматрају да су историјски садржаји највише повезани са географским садржајима, док они са стажем до 19 година сматрају да су географски садржаји програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво највише повезани са биолошким садржајима. Нема повезаности између дужине стажа и мишљења да су повезани географски садржаји и садржаји из физике и хемије. Одсуство корелације није изненађујуће, јер је веома мало учитеља уопште навело да постоји повезаност географских садржаја са овим садржајима (видети графикон 14).

Табела 54. Повезаност између дужине стажа и мишљења учитеља о повезаности географских садржаја са садржајима других научних дисциплина

		Повезаност географских садржаја са садржајима других наука и научних дисциплина који се јављају у наставним предметима СОН и ПИД														
		Свим садржајима подједнако			Историја			Биологија			Физика			Хемија		
		Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	6	14	20	7	13	20	13	7	20	2	18	20	1	19	20
	10–19 год.	1	74	75	71	4	75	74	1	75	2	73	75	2	73	75
	20 и више год.	0	35	35	34	1	35	2	33	35	0	35	35	0	35	35
	Укупно	7	123	130	112	18	130	89	41	130	4	126	130	3	127	130

Табела 55. Коефицијенти контингенције стажа и мишљења учитеља о повезаности географских садржаја са садржајима других научних дисциплина

	Свим садржајима подједнако		Историја		Биологија		Физика		Хемија	
	коефицијент контингенције		коефицијент контингенције		коефицијент контингенције		коефицијент контингенције		коефицијент контингенције	
		p		p		p		p		p
Стаж	0,42	0,00	0,53	0,00	0,65	0,03	0,18	0,11	0,11	0,47

3.2.1.10. Одступања од прописаног програма

Као што је познато, прописи омогућавају да се од програма наставног предмета одступи до 30%. Желели смо да утврдимо колико учитељи одступају од

прописаног наставног програма (за географске садржаје) када прилагођавају програм Света око нас и Природе и друштва.

Видимо да једино у III разреду хи-квадрат (табела 57) за степен одступања од програма није статистички значајан, док су преостали значајни. За разлику од I и II разреда, где највећи број учитеља одступа од програма између 1% и 20% (табела 56), у III разреду одступања се равномерно распоређују по категоријама. Наиме, расте број оних који од програма уопште не одступају (33,08%), с тим да, као и у претходним разредима, нема учитеља који од програма одступају више од 20%. Са друге стране, занимљиво је да у IV разреду један део учитеља (22,31%) одступа више од 20%.

Табела 56. Степен одступања учитеља од прописаног наставног програма за географске садржаје предмета СОН и ПИД (фреквенције и проценати по категоријама)

	I разред		II разред		III разред		IV разред	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Без одступања	15	11,54	30	23,08	43	33,08	43	33,08
Од 1–10%	38	29,23	58	44,62	44	33,85	44	33,85
Од 11–20%	77	59,23	42	32,31	43	33,08	14	10,77
Од 21–30%	0	0	0	0	0	0	29	22,31

Табела 57. Вредности хи-квадрата и значајност разлика између добијених и теоријских (уједначених) расподела за степен одступања учитеља, приликом прилагођавања наставног програма предмета СОН и ПИД од прописаног наставног програма за географске садржаје

	I разред	II разред	III разред	IV разред
χ^2	45,34	9,11	0,02	18,37
df	2	2	2	2
p	0,00	0,01	0,99	0,00

Корелације између стручне спреме учитеља и величине одступања приликом прилагођавања наставног програма значајне су и негативне (табела 58), што значи да учитељи са високом стучном спремом мање одступају од предвиђеног програма него они са вишом стручном спремом.

Табела 58. Корелација стручне спреме и величине одступања учитеља од прописаног наставног програма предмета СОН и ПИД, за географске садржаје

	I разред		II разред		III разред		IV разред	
	Коефицијент корелације	p	Коефицијент корелације	p	Коефицијент корелације	p	Коефицијент корелације	p
Стручна спрема	–0,20	0,02	–0,36	0,00	–0,38	0,00	–0,47	0,00

Из табеле 60 може се видети да су коефицијенти контингенције који су израчунати из расподеле приказане у табели 59 позитивно усмерени и имају вредност од 0,57 до 0,70, на нивоу статистичке значајности од 0,00. Дакле, међу њима постоји асоцијација, што значи да учитељи са стажом у струци већим од 10 година више одступају од предвиђеног програма него они са мањим стажом (0-9 година).

Табела 59. Повезаност између стажа и степена одступања учитеља од наставног програма

		Степен одступања учитеља од прописаног наставног програма за географске садржаје приликом прилагођавања наставног програма предмета СОН и ПИД од I до IV разреда																
		I разред				II разред				III разред				IV разред				
		I	II	III	Укупно	I	II	III	Укупно	I	II	III	Укупно	I	II	III	IV	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	15	2	3	20	14	4	2	20	14	3	3	20	15	3	2	0	20
	10–19 год.	0	33	42	75	8	50	17	75	29	39	7	75	28	41	5	1	75
	20 и више год.	0	3	32	35	8	4	23	35	0	2	33	35	0	0	7	28	35
	Укупно	15	38	77	130	30	58	42	130	43	44	43	130	43	44	14	29	130

I – без одступања; II – од I до 10%; III – од 11 до 20%; IV – од 21 до 30%.

Табела 60. Коефицијенти контингенције стажа и степена одступања учитеља од прописаног наставног програма предмета СОН и ПИД, за географске садржаје

	I разред		II разред		III разред		IV разред	
	коефицијент контингенције	p	коефицијент контингенције	p	коефицијент контингенције	p	коефицијент контингенције	p
Стаж	0,68	0,00	0,57	0,00	0,64	0,00	0,70	0,00

3.2.2. Наставне стратегије

Наставне методе

Наставне методе подразумевају начине стицања знања, вештина и навика ученика, формирање погледа на свет и развој сазнајних способности ученика у настави под руководством учитеља.

„И у науци се користе методе, али између научних и наставних метода, поред оног што је заједничко, постоје знатне разлике. Основна разлика је у томе што научне методе служе као пут откривања нових знања, а наставне су пут за усвајање знања до којих је наука већ дошла (Вилотијевић, 2000б: 209).“

Наставне методе се деле према различитим критеријумима, нпр. према „комуникацијско - информацијском критерију“ (Де Зан, 2001: 259). „Полазећи од

теоријске основе, не губећи из вида природу и карактер садржаја наставе природе и друштва, можемо рећи да најприкладнију и најфреквентнију примену у овој наставној области има следећи систем наставних метода:

- метода усменог излагања (монолошка метода);
- метода разговора (дијалошка метода);
- метода демонстрације (показивања);
- метода рада на тексту;
- метода практичних радова;
- метода писаних и графичких радова“ (Банђур и Лазаревић, 2001: 121).

Наставне методе представљају систем методичких поступака помоћу кога се реализују географски садржаји у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво, које се допуњују, а чији избор зависи од више фактора:

- наставног географског садржаја;
- васпитно - образовних циљева и задатака;
- узраста ученика;
- индивидуалних разлика међу ученицима;
- степена предзнања који ученици поседују;
- од опремљености школа наставним средствима;
- стручне, педагошке, психолошке и методичке оспособљености учитеља итд.

Емпиријско истраживање указује на наставне методе које се најчешће користе за реализацију географских садржаја у предметима Свет око нас и Природа и друштво:

- монолошка метода (метода усменог излагања);
- дијалошка метода (метода разговора);
- метода демонстрације (показивања).

Као што видимо (табела 61), сви испитани учитељи користе дијалошку и демонстративну методу 100% (f=130), а већина њих 72,3% (f=94) наводи да користи и монолошку (на шта указује хи-квадрат тест: $\chi^2=25,88$; df =1; p=0,00). Готово сви учитељи наводе да користе и остале наставне методе ($\chi^2=114,49$; df =1; p=0,00).

Табела 61. Наставне методе

Наставне методе које се најчешће користе за реализацију географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД:	фреквенција	проценат
➤ Монолошка метода	94	72,3
➤ Дијалогска метода	130	100
➤ Метода демонстрације (показивања)	130	100
➤ Остале методе	126	96,9

Корелацију између укупног стажа у учитељској струци и одговора на питање које наставне методе највише користе није било могуће израчунати за дијалогску и демонстративну методу (показивање), јер нема разлика у одговорима учитеља на ово питање (сви испитаници су навели да користе ове методе).

Коефицијент контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 62 ($\kappa=0,57$, на нивоу статистичке значајности од 0,00) указује на то да постоји позитивна повезаност укупног стажа у учитељској струци и коришћења монолошке методе. Учитељи са 10 и више година стажа чешће користе монолошку методу од учитеља са мање радног искуства.

За разлику од тога, повезаност дужине стажа и коришћења осталих метода је ниска, што такође закључујемо на основу коефицијента контингенције ($\kappa=0,28$, на нивоу значајности $p=0,004$).

Табела 62. Повезаност између дужине стажа и тога које се наставне методе користе

		Наставне методе које се најчешће користите за реализацију географских садржаја у предметима СОН и ПИД: <i>Монолошка метода</i>		
		Да	Не	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	0	20	20
	10–19 год.	63	12	75
	20 и више год.	31	4	35
	Укупно	94	36	130

Коришћење групног облика рада и других савремених облика

Облици наставног рада су значајни јер се активизацијом ученика успешније остварују циљеви и задаци наставе. На избор облика рада утичу многи чиниоци: наставни програм, циљеви, узраст ученика, методичка оспособљеност учитеља итд.

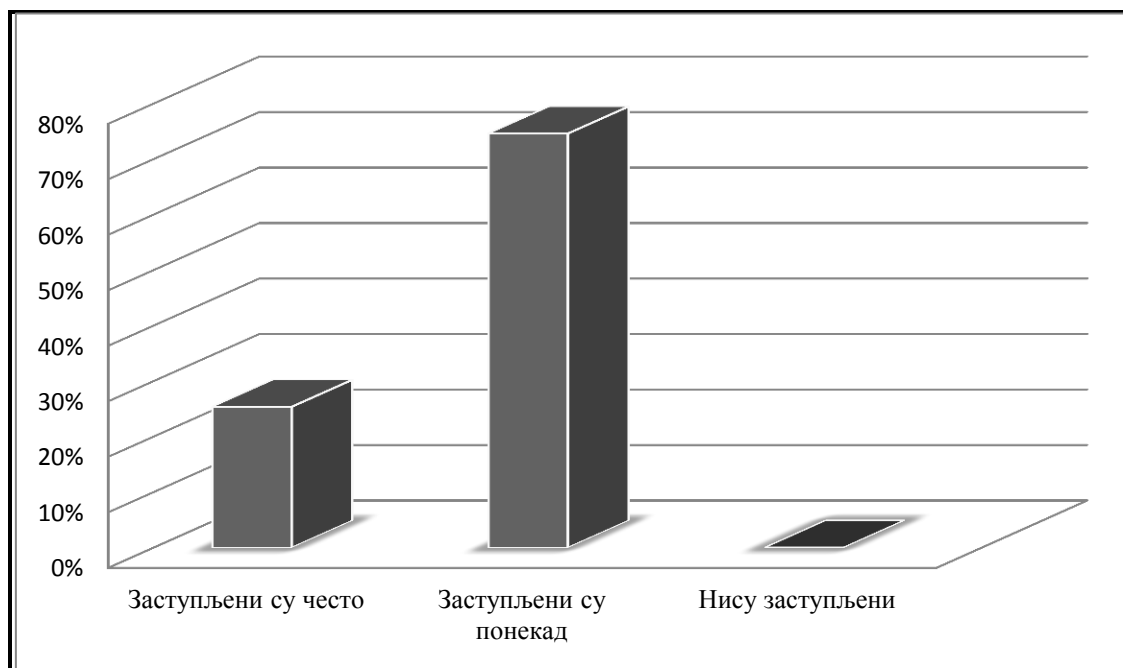
Сваки од наведених облика наставног рада има своје предности али и недостатке у односу на друге облике, које треба познавати да би се изабрали

најпогоднији међу њима, како приликом планирања, тако и током примене на часовима.

Један од задатака истраживања био је да се утврди колико се у настави Света око нас и Природе и друштва користе групни рад и други савремени облици (проблемска настава, пројектна настава, непосредно посматрање појава).

Као што показује графикон 15, 74,62% ($f=97$) учитеља групни рад, проблемску наставу, пројектну наставу и непосредно посматрање појава примењује повремено, док 25,38% ($f=33$) учитеља то чини често.

Хи-квадрат је показао да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2 = 31,51$; $df = 1$; $p=0,00$), на основу чега можемо да кажемо да већина учитеља ове облике рада примењује повремено.



Графикон 15. Колико учитељи у настави СОН и ПИД примењују савремене облике рада у вези са географским садржајима (проценат по категоријама)

Корелација стручне спреме и коришћења групног рада и других савремених облика рада (табела 63) значајна је и негативна ($s=-0,17$), на нивоу статистичке значајности $p=0,00$, што значи да учитељи са вишом стручном спремом чешће наводе да понекад примењују групни рад, проблемску наставу, пројектну наставу, непосредно посматрање појава итд. него учитељи са високом стручном спремом.

Табела 63. Корелација стручне спреме и коришћења савремених облика рада

		Стручна спрема
Заступљеност групног рада, проблемске наставе, пројектне наставе, непосредног посматрања појава приликом реализације географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД	коефицијент корелације	-0,17
	p	0,05

Коефицијент контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 64, чија вредност износи $s=0,45$, на нивоу статистичке значајности од $p=0,00$, указује на повезаност укупног стажа у учитељској струци и коришћења групног облика рада и других савремених облика. Учитељи са стажом мањим од 10 година често примењују ове облике рада, за разлику од оних са 10 и више година, који то чине понекад.

Табела 64. Повезаност између стажа и коришћења савремених облика рада

		Колико су приликом реализације географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД заступљени групни рад, проблемска настава, пројектна настава, непосредно посматрање појава:			
		Заступљени су често	Заступљени су понекад	Нису заступљени	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	15	5	0	20
	10–19 год.	15	60	0	75
	20 и више год.	3	32	0	35
	Укупно	33	97	0	130

3.2.3. Наставна средства

Опремљеност и коришћење наставних средстава

Наставна средства су „предмети, модели, макете, слике, цртежи итд. који су одабрани, подешени или произведени за потребе наставе“ (Баковљев, 1992: 96). Могу се поделити на очигледна средства и наставна помагала.

„Очигледна средства или учила обухватају објекте који се показују ученицима а да при том њих ученици изучавају. С друге стране, наставна помагала се користе да би ученици упознавали одређене географске објекте, појаве и процесе, а да они при томе нису предмет проучавања“ (Ромелић, 2004: 126).

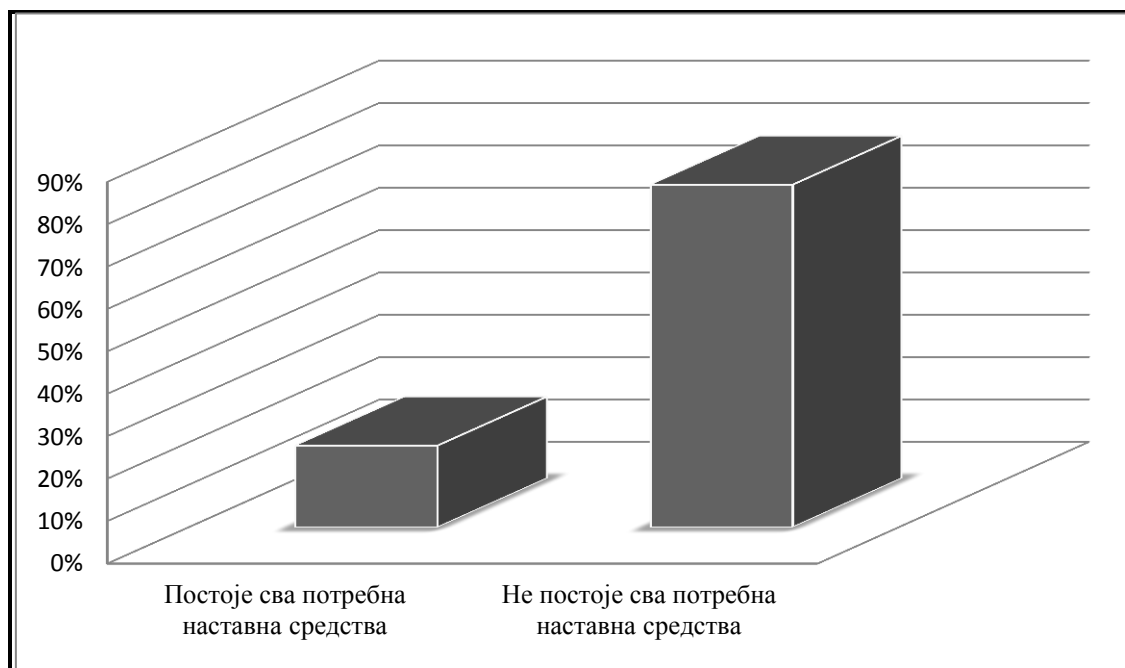
Табела 65. Наставна средства која се користите у наставни СОН и ПИД кад је реч о географским садржајима

Очигледна средства:	Наставна помагала:
➤ уџбеник;	➤ рачунари;
➤ радна свеска;	➤ графоскоп;
➤ општегеографске карте;	➤ интерактивне табле итд.
➤ тематске карте;	
➤ географски атлас;	
➤ модели (најчешће рељефни, глобуси и др.).	

„Успешну реализацију диференцијалних географских садржаја, наставник организује уз помоћ одговарајућих наставних средстава и помагала“ (Мићановић, 2005б: 51). Карта је најзначајније наставно средство и без њега се настава географије не може замислити (користи се на свим часовима приликом реализације географских садржаја наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво без обзира о ком типу часа се ради).

Један од задатака истраживања био је да се утврди колико су школе опремљене наставним средствима за обраду географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво (графикон 16).

Хи-квадрат је показао да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2 = 49,23$; $df = 1$; $p = 0,00$), на основу чега можемо да кажемо да већина учитеља (80,76%, $f = 105$) нема сва потребна наставна средства.



Графикон 16. Колико су школе опремљене наставним средствима за обраду географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД (проценат по категоријама)

На основу коефицијента контингенције ($c=0,22$; $p=0,01$) (расподела је приказана у табели 66), можемо да кажемо да постоји позитивна повезаност између врсте насеља у коме се школа налази и процене учитеља о опремљености школа наставним средствима за обраду географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво. Учитељи из осталих насеља чешће наводе да не постоје ($f=50$) него да постоје ($f=5$) сва потребна наставна средства за обраду географских садржаја. Иако већина учитеља у градским насељима каже да не постоје наставна средства за обраду географских садржаја ($f=55$), број оних који мисле да постоје нешто је виши ($f=20$) него у осталим насељима.

Табела 66. Повезаност између врсте насеља и опремљености школе наставним средствима

		Опремљеност школа наставним средствима за обраду географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД		
		Постоје сва потребна наставна средства	Не постоје сва потребна наставна средства	Укупно
Врста насеља	Градско насеље	20	55	75
	Остала насеља	5	50	55
	Укупно	25	105	130

На основу коефицијента контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 67, чија вредност износи 0,58, на нивоу статистичке значајности од 0,00, резултати показују да постоји повезаност између дужине стажа у учитељској струци и процене учитеља о опремљености школа наставним средствима за обраду географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво. Најчешће мишљење учитеља са мање радног искуства (0-9 год.) јесте да постоје сва потребна наставна средства, док они са више искуства у наставном раду наводе да не постоје сва потребна наставна средства за обраду географских садржаја.

Табела 67. Повезаност између стажа и опремљености школе наставним средствима

		Опремљеност школа наставним средствима за обраду географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД		
		Постоје сва потребна наставна средства	Не постоје сва потребна наставна средства	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	17	3	20
	10–19 год.	7	68	75
	20 и више год.	1	34	35
	Укупно	25	105	130

Уџбеници

Значајан документ на основу кога је могуће стећи увид у дидактичку трансформацију научних географских садржаја у наставне су уџбеници Света око нас и Природе и друштва. Њих чине садржаји природних и друштвено - хуманистичких наука, међу којима су и географски садржаји, које у овој анализи разматрамо.

Анализирани су уџбеници које учитељи најчешће користе (аутор, назив публикације, издавач и година издања уџбеника и радних листова наведени су у литератури), а њихови издавачи су Едука, Завод за уџбенике и наставна средства и Креативни центар. Ови уџбеници конципирани су као радни уџбеници, „[...] што претпоставља активирање ученика помоћу различитих налога у процесу учења. [...] Уџбеник би требао да буде основна школска књига из које се и уз помоћ које се учи, а радне свеске треба да буду добра основа за даље бављење одређеним садржајима [...]“ (Лазаревић, 2007: 209–210). ЗУНС је издао уџбеничке комплете, тако да уз уџбеник за први разред постоји и радна свеска: Размишљанка и Проверанка, за други Истраживанка и Проверанка, за трећи Завичајница и Проверанка и за четврти Истраживанка и Проверанка.

У табели 68 дата је расподела коришћења уџбеника по издавачима. Хи-квадрат тест је показао да постоји статистички значајна разлика у погледу учесталости коришћења уџбеника наведених издавача ($\chi^2=16,31$; $df=4$; $p=0,00$), што значи да се уџбеници Едуке, Креативног центра и ЗУНС-а користе чешће од осталих.

Табела 68. Уџбеници (класификација према издавачима)

Уџбеници из наставних предмета СОН и ПИД које користе учитељи:	фреквенција	проценат
➤ Едука	37	28,46
➤ Креативни центар	32	24,62
➤ ЗУНС	31	23,84
➤ Клет	15	11,54
➤ Остало	15	11,54
➤ Укупно	130	100

Коефицијенти контингенције (табела 70) који су израчунати из расподеле приказане у табели 69, чија вредност износи 0,22, на нивоу статистичке значајности од 0,04 за Креативни центар, и 0,53, на нивоу статистичке значајности

од 0,00 за ЗУНС, указују на повезаност између укупног стажа у учитељској струци и избора уџбеника из наставних предмета Света око нас и Природе и друштва које користе. Учитељи са 20 и више година стажа чешће користе уџбенике ЗУНС-а од осталих. Није добијена значајна повезаност између дужине стажа и коришћења осталих уџбеника.

Табела 69. Повезаност између стажа и уџбеника које користе учитељи

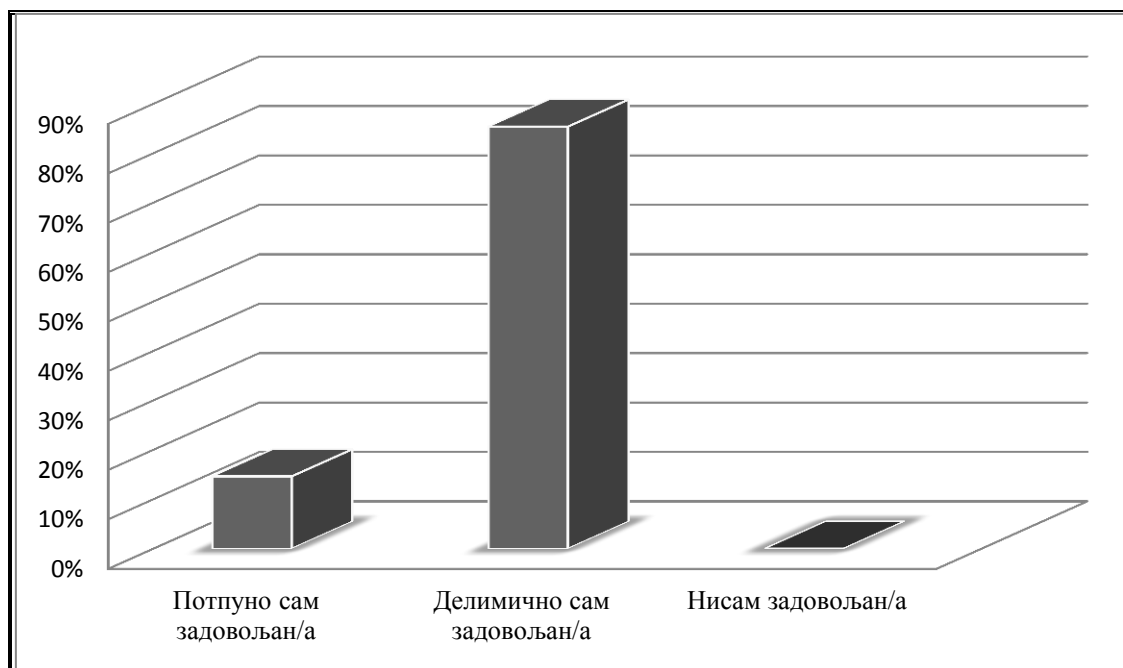
		Уџбеници из наставних предмета СОН и ПИД које користе учитељи														
		Едука			Креативни центар			ЗУНС			Клет			Остало		
		Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	6	14	20	4	16	20	1	19	20	5	15	20	4	16	20
	10–19 год.	26	49	75	24	51	75	5	70	75	9	66	75	10	65	75
	20 и више год.	5	30	35	4	31	35	25	10	35	1	34	35	1	34	35
	Укупно	37	93	130	32	98	130	31	99	130	15	115	130	15	115	130

Табела 70. Коефицијенти контингенције стажа и избора уџбеника из наставних предмета СОН и ПИД које користе учитељи

	Едука		Креативни центар		ЗУНС		Клет		Остало	
	коефицијент контингенције	р	коефицијент контингенције	р	коефицијент контингенције	р	коефицијент контингенције	р	коефицијент контингенције	р
Стаж	0,19	0,09	0,22	0,04	0,56	0,00	0,21	0,06	0,18	0,12

Један од задатака био је утврдити колико су учитеља задовољни методичким приручницима које користе у настави света око нас и природе и друштва.

Према резултатима истраживања (графикон 17), добијена је статистички значајна разлика ($\chi^2=65,11$; $df=1$; $p=0,00$) између учесталости одговора („потпуно сам задовољан“ - 14,62%, $f=19$ и „делимично сам задовољан“ - 85,38%, $f=111$). Ниједан учитељ није одговорио да је незадовољан методичким приручницима.



Графикон 17. Колико су учитељи задовољни методичким приручницима који се користе у настави предмета СОН и ПИД (проценат по категоријама)

Истраживање је показало да постоји статистички значајна повезаност између дужине стажа у учитељској струци и тога колико су учитељи задовољни методичким приручницима које користе у настави света око нас и природе и друштва ($s=0,65$; $p=0,00$). Из табеле 71 видимо да су учитељи са мање стажа (0-9 година) најчешће потпуно задовољни, док су они са више радног искуства делимично задовољни методичким приручницима које користе у настави света око нас и природе и друштва.

Табела 71. Повезаност дужине стажа и тога колико су учитељи задовољни методичким приручницима

		Задовољство учитеља методичким приручницима које користе у настави предмета СОН и ПИД			
		Потпуно сам задовољан/а	Делимично сам задовољан/а	Нисам задовољан/а (зашто?)	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	17	3	0	20
	10–19 год.	0	75	0	75
	20 и више год.	2	33	0	35
	Укупно	19	111	0	130

Коришћење компјутерске технологије

Коришћење компјутерске технологије у настави је важан елемент унапређивања квалитета наставе, пре свега зато што се сматра важним

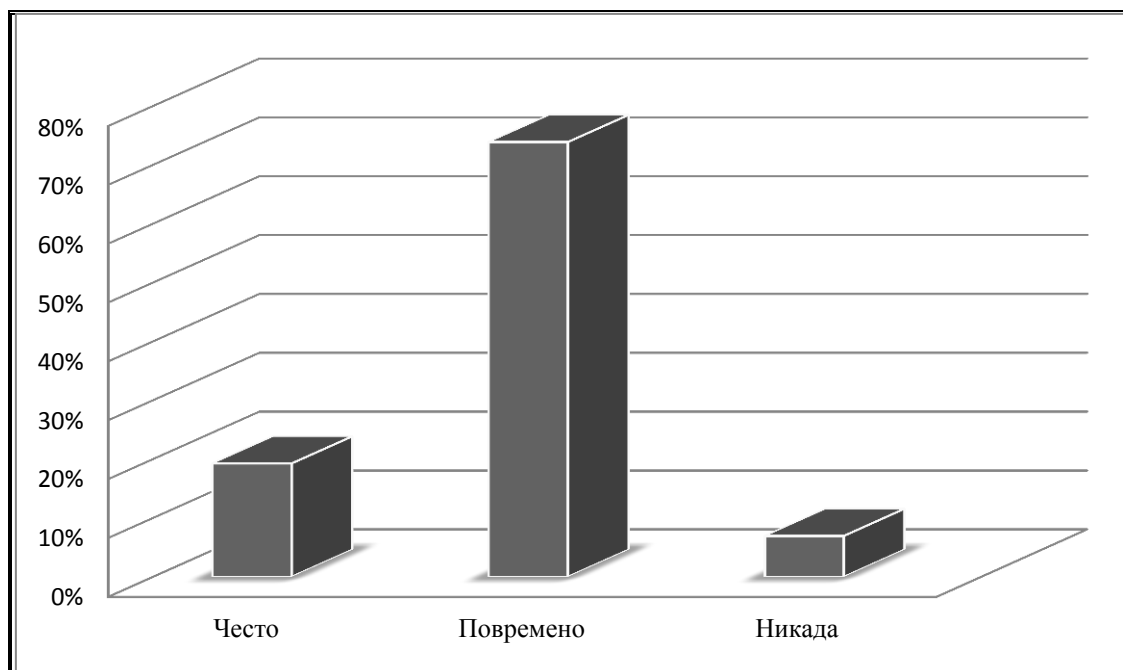
мотивационим фактором за увођење новина у наставни процес и зато што ово мултифункционално наставно средство може да обезбеди услове за увођење нових метода у наставу. Предмет многих актуелних истраживања у свету су сценарији примене рачунара и интернета у настави географије (Bracko, 2012; Van der Westhuizen, Nel and Richter, 2012; Yeung, 2010; Dubelova, 2010; Georghiades, 2000; Delen and Bolut, 2011; Yazici and Demirkaya, 2010; UNESCO, 2011). И у домаћој литератури је препознат значај рачунарских технологија у обради географских садржаја: „Највећи значај рачунара као наставног средства је у томе што се помоћу њега могу обрадити и најсложенији географски садржаји на занимљив и реалистичан начин, што ће ученицима омогућити лакше схватање и брже савлађивање градива“ (Џигурски-Ивков и сар., 2009: 150).

Компјутеризација наставе предмета Свет око нас и Природе и друштва условљена је на свом базичном нивоу:

- обученошћу учитеља за коришћење компјутера;
- опремљеношћу школа компјутерском технологијом;
- њиховом снабдевеностју специјализованим програмима и доступношћу репозиторијума дигиталних образовних садржаја који су намењени настави географије, тј. изучавању географских садржаја на млађем основношколском узрасту чији су садржаји усклађени са садржајима наставних програма предмета Свет око нас и Природа и друштво.

У истраживачком делу рада желели смо да утврдимо да ли се у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво користи савремена компјутерска технологија за приказ мултимедијалних презентација.

Хи-квадрат указује да је статистички значајна ($\chi^2=98,97$; $df=2$; $p=0,00$) разлика у учесталости одговора између испитаника који су се изјаснили да у школи постоје сва потребна наставна средства за обраду географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво (19,23%, $f=25$) (графикон 16) и да често користе савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације (графикон 18) и оних који повремено (73,85%, $f=96$) или никада их не користе (6,92%, $f=9$).



Графикон 18. Да ли се у настави предмета СОН и ПИД користе савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације (проценат по категоријама)?

Коефицијент контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 72, чија вредност износи $c=-0,64$, на нивоу статистичке значајности од 0,00, указује на то да постоји повезаност између дужине стажа у учитељској струци и коришћења компјутерске технологије и мултимедијалне презентације у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво. Учитељи са мање радног искуства (0-9 год.) чешће користе савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво него учитељи са 20 и више година радног стажа.

Табела 72. Повезаност између дужине стажа и коришћења компјутерске технологије и мултимедијалних презентација

		Да ли се у настави предмета СОН и ПИД користите савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације?			
		Често	Повремено	Никада	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	17	3	0	20
	10–19 год.	7	68	0	75
	20 и више год.	1	25	9	35
	Укупно	25	96	9	130

Један од задатака био је да се утврди зашто учитељи повремено или никада не користе савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације, а

одговори су били (испитаницима је било постављено питање отвореног типа, а одговоре смо сврстали у три категорије):

- У школи не постоји компјутерска технологија: 6,92% (f=9);
- Неопходна компјутерска технологија није ми увек доступна: 73,85% (f=96);
- Нема довољно софтверских пакета који подржавају обраду географских садржаја у настави (усклађених са садржајима наставних програма предмета Свет око нас и Природа и друштво): 71,54% (f=93).

Учитељи који повремено или никада не користе рачунар у настави ових предмета не наводе ниједан разлог који указује на недостатак мотивације наставника или на неки други узрок за ретко коришћење ИКТ у настави осим наведених.

Хи-квадрат показује (табела 73) да је разлика у учесталости одговора статистички значајна између добијене и теоријске (уједначене) расподеле код оцене учитеља зашто се у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво „повремено“ или „никада“ не користе савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације. Кад је реч о разлозима, за 73,85% (f=96) учитеља неопходна компјутерска технологија није увек доступна ($\chi^2=31,51$; df =1; p=0,00); а 71,54% (f=93) учитеља нема довољно софтверских пакета који подржавају обраду географских садржаја у настави (усклађених са садржајима наставних програма предмета Свет око нас и Природа и друштво) ($\chi^2=24,12$; df =1; p =0,00), а да у школи не постоји компјутерска технологија, рекло је 6,92% (f=9) учитеља ($\chi^2=96,49$; df =1; p=0,00).

Табела 73. Вредности хи-квадрата и значајност између добијене и теоријске (уједначене) расподела за оцену учитеља зашто се у настави предмета СОН и ПИД, повремено или никада не користе компјутерска технологија и мултимедијалне презентације

	У школи не постоји компјутерска технологија	Неопходна компјутерска технологија није ми увек доступна	Нема довољно софтверских пакета који подржавају обраду географских садржаја у настави (усклађених са садржајима наставних програма предмета СОН и ПИД)
χ^2	96,49	31,51	24,12
df	1	1	1
p	,00	,00	,00

Из табеле 75 могу се видети коефицијенти контингенције (израчунати из расподеле приказане у табели 74) између дужине стажа и разлога због којих неки

учитељи не користе савремену компјутерску технологију при обради географских садржаја. Учитељи са више стажа (преко 20 година) чешће од својих мање искусних колега наводе да компјутерска технологија не постоји ($c=0,41$; $p=0,00$), није им увек доступна ($c=0,49$; $p=0,00$) или нема довољно софтверских пакета који подржавају обраду географских садржаја у настави (усклађених са садржајима наставних програма предмета Свет око нас и Природа и друштво) ($c=0,57$; $p=0,00$).

Табела 74. Повезаност дужине стажа и оцене учитеља зашто се повремено или никада не користе компјутерска технологија и мултимедијалне презентације

		Оцена учитеља зашто се у настави предмета СОН и ПИД повремено или никада не користе савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације								
		У школи не постоји компјутерска технологија			Неопходна компјутерска технологија није ми увек доступна			Нема довољно софтверских пакета који подржавају обраду географских садржаја		
		Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно	Да	Не	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	0	20	20	4	16	20	0	20	20
	10–19 год.	0	75	75	68	7	75	68	7	75
	20 и више год.	9	26	35	25	10	35	25	10	35
	Укупно	9	121	130	97	33	130	93	37	130

Табела 75. Коефицијенти контингенције стажа и оцене учитеља зашто се у настави предмета СОН и ПИД повремено или никада не користе савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације.

	У школи не постоји компјутерска технологија		Неопходна компјутерска технологија није ми увек доступна		Нема довољно софтверских пакета који подржавају обраду географских садржаја у настави	
	коефицијент контингенције	p	коефицијент контингенције	p	коефицијент контингенције	p
Стаж	0,41	0,00	0,49	0,00	0,57	0,00

Учитељи са високом стручном спремом наводе да у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво чешће користите савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације него учитељи више стручне спреме. Добијена вредност коефицијента корелације ($c=0,38$) статистички је значајна. Из представљених резултата истраживања (табела 76) видимо да је стручна спрема повезана са коришћењем савремене компјутерске технологије и мултимедијалних презентација.

Табела 76. Корелација стручне спреме и коришћења компјутерске технологије и мултимедијалних презентација

		Стручна спрема
Коришћење компјутерске технологијеи мултимедијалних презентација у наставним предмета СОН и ПИД	коефицијент корелације	0,38
	p	0,00

Табела 77. Корелација врсте насеља и коришћења компјутерске технологије и мултимедијалних презентација

		Врста насеља
Да ли се у настави предмета СОН и ПИД користи савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације	коефицијент корелације	0,27
	p	0,00
Ако у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво повремено или никада не користите савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације, наведите разлоге за то:		
У школи не постоји компјутерска технологија	коефицијент корелације	-0,20
	p	0,03
Неопходна компјутерска технологија није ми увек доступна	коефицијент корелације	0,07
	p	0,43
Нема довољно софтверских пакета који подржавају обраду географских садржаја у настави (усклађених са садржајима наставних програма предмета СОН и ПИД)	коефицијент корелације	0,06
	p	0,52

На основу коефицијента контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 78, чија вредност износи 0,71, на нивоу статистичке значајности од $p=0,00$, можемо рећи да постоји повезаност између опремљености школа наставним средствима за обраду географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво и коришћења савремене компјутерске технологије и мултимедијалне презентације. У школама у којима постоје сва потребна наставна средства често се у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво користите савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације.

Табела 78. Повезаност између опремљености школа наставним средствима и коришћења компјутерске технологије и мултимедијалне презентације

		Да ли се у настави предмета СОН и ПИД користите савремена компјутерска технологија и мултимедијалне презентације?			
		Често	Повремено	Никада	Укупно
Опремљеност школа наставним средствима за обраду географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД	Постоје сва потребна наставна средства	25	0	0	25
	Не постоје сва потребна наставна средства	0	96	9	105
	Укупно	25	96	9	130

Од наставника који су рачунарски писмени прикупљени су подаци о коришћењу савремених наставних средстава при обради географских садржаја и утврђено је да се рачунарске технологије у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво користе повремено или ретко, а главни разлог за то је што су школе сразмерно слабо опремљене овим средствима. Резултати овог истраживања релевантни су за наставу првог циклуса основног образовања ученика, који се надовезује на предшколско образовање, па сматрамо да је важно да напоменемо да су добијени резултати врло слични резултатима истраживања о условима за коришћење рачунарске опреме у васпитно - образовном раду са децом предшколског узраста, при чему је у истраживању о примени ИКТ средстава у предшколској настави наведено да „резултати истраживања указују да постоји велика диспропорција између жеља које млади школовани васпитачи имају за унапређивање метода рада у предшколским установама и лоше хардверске опремљености ових установа, која онемогућава да компетентни и мотивисани васпитачи на овај начин модернизују свој рад“ (Џинових и Милановић, 2010: 35).

Минимални потребни услови хардверског опремања школа за примену базичних (или напредних) сценарија коришћења рачунарских технологија у настави предмета које покрива истраживање подразумевали би да постоји покретна школска опрема (нпр. покретни комплети које чине лаптоп и пројектор), коју учитељ може да донесе у учионицу за неки од часова или, још боље, да свака учионица буде компјутерски опремљена (да има рачунар са пројектором или електронску таблу).

За напредније сценарије наставе уз подршку ИКТ неопходно је обезбедити доступност интернет везе у учионици (UNESCO & ITU, 2013: 34), а још

напреднији сценарији опремања школа као што је сценарио „1 рачунар: 1 ученик“ отворили би могућности за нове сценарије наставе као што је нпр. сценарио „изврнуте учионице“ (Bebell & O'Dwyer, 2010; Tucker, 2012).

Корелација између врсте насеља у коме се школа налази и повременог коришћења или некоришћења савремене компјутерске технологије и мултимедијалних презентација статистички је значајна - учитељи из градских насеља чешће наводе да више користе савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације него учитељи из осталих насеља. Овај закључак не изненађује, јер су градске школе често боље опремљене од осталих, али забрињава, јер може да буде индикатор слабијег квалитета наставе и препрека постизању једног од најважнијих циљева нашег образовног система - једнакоправности образовања.

Овим истраживањем утврђено је да и они учитељи којима је компјутерска технологија доступна као препреку за њено коришћење у настави виде недостатак одговарајућих софтверских пакета и готових мултимедијалних материјала који приказују географске садржаје, применљивих или циљно израђених за наставу. Учитељима у Србији Министарство просвете не обезбеђује репозиторијуме дигиталних образовних материјала какве имају нпр. мађарски наставници кроз репозиторијум „Шулинет“ (Sulinet Digital Knowledge Base (SDT), Arhiva informacija Ministarstva za nacionalne resurse Mađarske (2004): доступно на web адреси: <http://www.nefmi.gov.hu/english/ict-in-the-hungarian/sulinet-digital>, садржај актуелан 1.03.2013.). С друге стране, не постоји ни тржиште оваквих садржаја на којем школа може да набави потребне софтвере и материјале. Тако су учитељи принуђени да сами израђују овакве материјале, или да прилагођавају материјале које су израдили други учитељи (нпр. са јединог репозиторијума дигиталних садржаја који је доступан учитељима у Србији на српском језику - портала *Креативна школа*, доступног на веб адреси <http://www.kreativnaskola.rs>, који не нуди дигиталне садржаје који могу да покрију комплетан план и програм из овог предмета, нити садржаје који су уједначеног квалитета).

Овим испитивањем није обухваћено испитивање рачунарске описмењености учитеља који предају предмете Свет око нас и Природа и друштво, нити мотивација наставног кадра да примењује неке напредније сценарије примене

рачунара и интернет технологија у настави. Мислимо да је, за потребе припреме за професионално усавршавање наставника у овој области, потребно појачати истраживања о примени ИКТ у настави код ученика млађег школског узраста у оним школама које јесу задовољавајуће опремљене (иако малобројне) и са оним наставницима који већ имају неког искуства у процесу наставе уз подршку ИКТ, поготово зато што овим истраживањем нису испитивани напредни сценарији коришћења ИКТ у настави, већ пре свега да ли се компјутерска технологија примењује макар и на базичном нивоу.

3.2.4. Теренске вежбе и наставне екскурзије

Наставне екскурзије морају бити у складу са дидактичко - методичким нормама: да имају јасно одређен наставни циљ, осмишљену дидактичку обраду садржаја и, на крају, вредновање резултата рада.

Задатак наставних екскурзија је да ученици:

- географске објекте, процесе посматрају, уочавају и разумеју њихове међусобне везе;
- развију способност оријентације у простору;
- упознају своју земљу;
- развију смисао за лепо, за дружење итд.

Преко наставних екскурзија и теренских вежби ученици млађег школског узраста се уводе у научно - истраживачки рад. Стручно припремљене и добро организоване наставне екскурзије имају велики образовни и васпитни значај (естетско и морално васпитање) и не смеју представљати туристичка путовања забавно - рекреативног карактера.

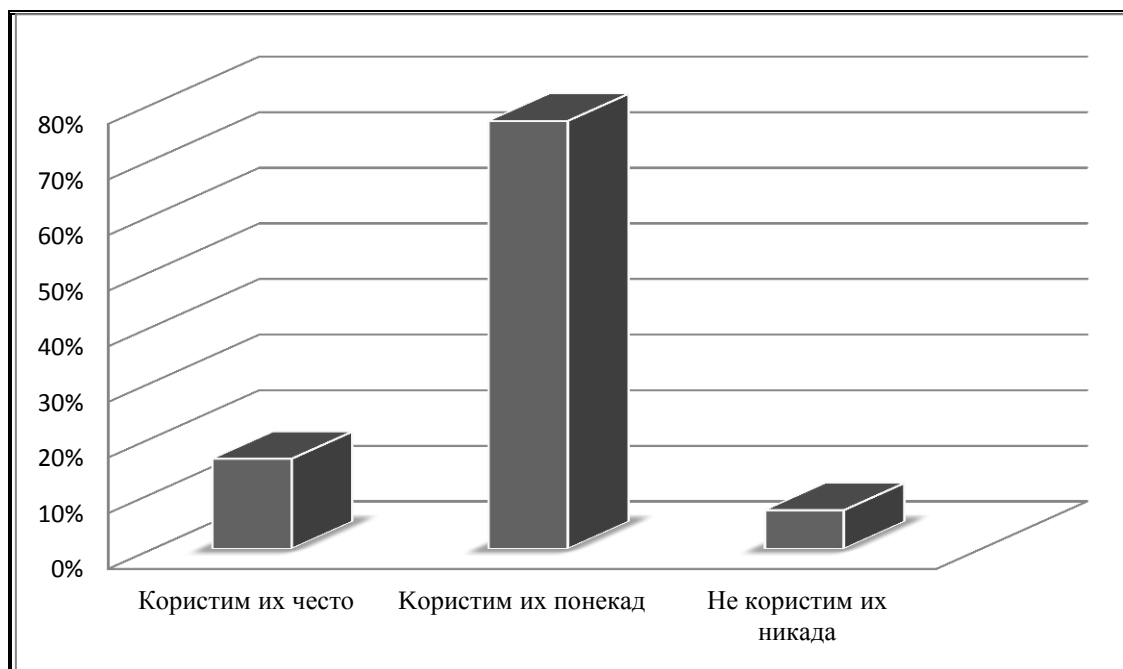
Поставља се питање зашто се наставне екскурзије и теренски рад не примењују чешће. Многобројни разлози се могу поделити на објективне (недостатак новца) и субјективне (међу којим су и недовољно интересовање и необученост учитеља за теренски рад).

Коришћење теренских вежби и наставних екскурзија

Настава којом се ученици упознају са географским садржајима незамислива је без рада на терену и наставних екскурзија, макар у њиховом најелементарнијем виду. Колико су екскурзије и теренски рад чести, истовремено показује колико је ова настава савремена, функционална и дидактички заснована.

Испитивали смо колико се приликом реализације географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво користе теренске вежбе, наставне екскурзије и други облици емпиријског сазнавања.

Графикон 19 показује да 76,92% (f=100) учитеља понекад користи теренске вежбе, наставне екскурзије и друге облике емпиријског сазнавања, 16,16% (f=21) учитеља користи их често, док их 6,92% (f=9) учитеља никада не користи, при чему као основни разлог наводе да су ученици углавном из социјално угрожених породица. Хи-квадрат показује да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2 = 112,82$; df =2; p=0,00), на основу чега можемо рећи да већина учитеља понекад користи теренске вежбе, наставне екскурзије и друге облике емпиријског сазнавања приликом реализације географских садржаја.



Графикон 19. Колико се приликом реализације географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД користе теренске вежбе екскурзије и други облици емпиријског сазнавања (проценат по категоријама)?

Корелација између врсте насеља у коме се школа налази и коришћења теренских вежби и наставних екскурзија и других облика емпиријског сазнавања није била статистички значајна (табела 79). Истовремено, корелација између врсте насеља у коме се школа налази и некоришћења теренских вежби и наставних екскурзија и других облика емпиријског сазнавања из финансијских разлога статистички је значајна и притом негативна ($s = -0,23$; $p = 0,01$), што значи да учитељи из осталих насеља чешће него учитељи из градова наводе да никада не

користе теренске вежбе и наставне екскурзије, објашњавајући то новцем (део ученика је из социјално угрожених породица).

Табела 79. Корелација врсте насеља и коришћења теренских вежби, наставних екскурзија и других облика емпиријског сазнавања

		Врста насеља
Коришћење теренских вежби, наставних екскурзија и других облика емпиријског сазнавања приликом реализације географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД	коэффициент корелације	0,13
	р	0,16
Ако приликом реализације географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД, никада не користе теренске вежбе, екскурзије и друге облике емпиријског сазнавања, учитељи наводе следеће разлоге за то:		
Финансијски разлози	коэффициент корелације	-0,23
	р	0,01

Коефицијент контингенције који је израчунат из расподеле приказане у табели 80 ($c=0,51$; $p=0,00$) између укупног стажа у учитељској струци и коришћења теренских вежби и наставних екскурзија и других облика емпиријског сазнавања, приликом реализације географских садржаја је значајан, што значи да постоји међу њима асоцијација, где учитељи са више стажа у учитељској струци (20 година и више) у мањој мери користе него они са мањим стажом који користе често или понекад.

Табела 80. Повезаност између стажа и коришћења теренских вежби, наставних екскурзија и других облика емпиријског сазнавања

		Колико учитељи, приликом реализације географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД, користите теренске вежбе, наставне екскурзије и друге облике емпиријског сазнавања			
		Користим их често	Користим их понекад	Не користим их никада	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	10	10	0	20
	10–19 год.	8	67	0	75
	20 и више год.	3	23	9	35
	Укупно	21	100	9	130

3.2.5. Мотивација ученика

Напредовање ученика у процесу учења зависи од:

- способности;
- мотивисаности;
- радних навика;

- истрајности;
- амбиције;
- потреба;
- времена;
- врсте материје која се учи;
- начина учења итд.

Мотиви за учење могу бити *спољашњи* (да се буде похваљен, избегне казна и др.) и *унутрашњи* (лични ставови, интересовања, емоције, одређени систем вредности итд.).

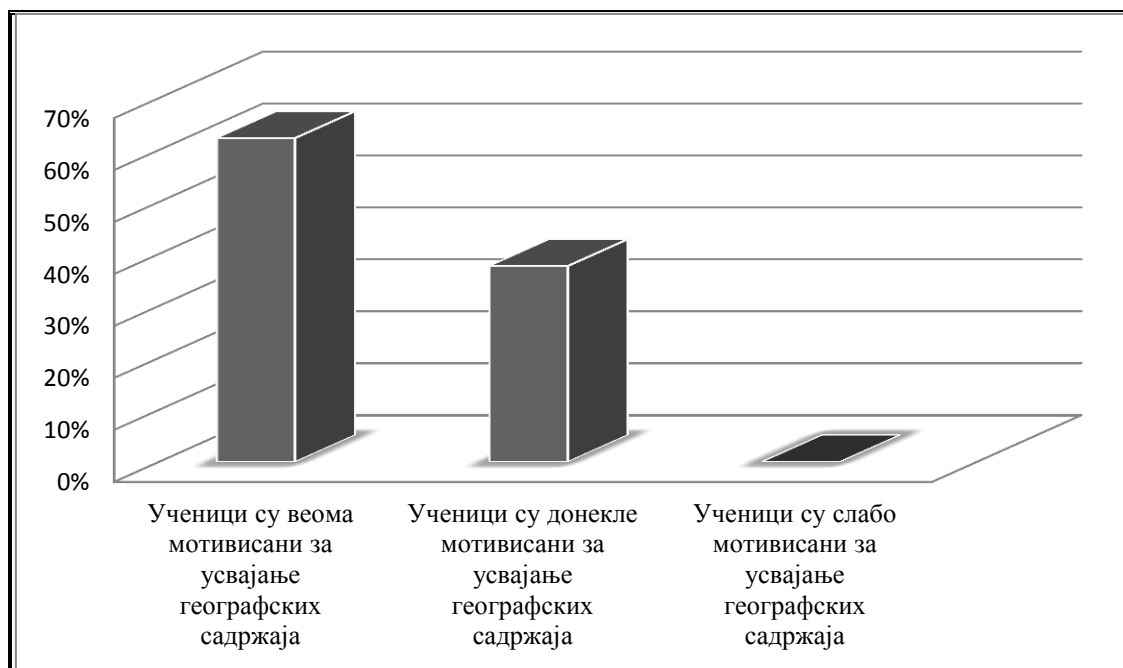
Интересовање за географске садржаје је најбоља гаранција да ће се јавити позитиван однос према учењу, тј. да ће наставни садржаји из Света око нас и Природе и друштва бити лакше научени и да ће се дуже памтити. Оно може имати корене у породици, али најзначајнију улогу има учитељ. Он својим педагошким усмеравањем у наставном процесу подстиче и развија мотивацију за усвајање наставних садржаја, међу којима су и географски. „Развој унутрашње мотивације својих ученика ће подстицати наставник који наглашава значај знања, учења са разумевањем и усавршавања сопствених капацитета и који стварно настоји да ученицима помогне у овладавању знањем и у развоју способности и вештина [...]“ (Требјешанин, 2009: 79).

Мотивисаност ученика за усвајање географских садржаја

Успешност наставе света око нас и природе и друштва, поред низа других чинилаца, о којима је већ било речи, пресудно зависи и од мотивисаности ученика да усвајају географске садржаје.

Графикон 20 показује да 62,31% ($f=81$) учитеља мисли да су ученици веома мотивисани за усвајање географских садржаја, а 37,69% ($f=49$) учитеља да су донекле мотивисани; нико се није изјаснио да су ученици слабо мотивисани.

Хи-квадрат је показао да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2=7,88$; $df=1$; $p=0,05$), на основу чега можемо да кажемо да већина учитеља сматра да су ученици веома мотивисани за усвајање географских садржаја.



Графикон 20. Мишљење учитеља о мотивисаности ученика за усвајање географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД (процент по категоријама)

Из табеле 81 уочава се позитивна вредност коефицијента корелације ($s=0,40$; $p = 0,00$) између стручне спреме и мишљења учитеља о мотивисаности ученика за усвајање географских садржаја, па учитељи са високом стручном спремом чешће него учитељи са вишом стручном спремом наводе да су ученици мотивисани за усвајање географских садржаја.

Табела 81. Корелација стручне спреме и мотивисаности ученика за усвајање географских садржаја

		Стручна спрема
Мишљење учитеља о мотивисаности ученика за усвајање географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД	коефицијент корелације	0,40
	p	0,00

Коефицијент контингенције ($s=0,56$; $p=0,00$) који је израчунат из расподеле приказане у табели 82 показује да је корелација значајна, на основу чега можемо да кажемо да међу њима постоји повезаност, што значи да учитељи са мање стажа у учитељској струци (0-19 година) чешће наводе да су ученици мотивисани за усвајање географских садржаја.

Табела 82. Повезаност између дужине стажа и мотивисаности ученика за усвајање географских садржаја

		Мишљење учитеља о мотивисаности ученика за усвајање географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД			
		Ученици су веома мотивисани	Ученици су донекле мотивисани	Ученици су слабо мотивисани	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	18	2	0	20
	10–19 год.	60	15	0	75
	20 и више год.	3	32	0	35
	Укупно	81	49	0	130

3.2.6. Евалуација у настави

Вредновање или евалуација рада ученика саставни је део наставе и укључује: праћење (подразумева перманентан увид у наставни рад на усвајању географских садржаја у настави света око нас и природе и друштва), проверавање и мерење (чиме се утврђује квалитет и квантитет постигнутих резултата; у зависности од времена, проверавање може бити редовно и завршно, а у зависности од облика – усмено, писано и практично, а најобјективнији инструмент вредновања географских знања, умења и навика јесу тестови; резултати мерења ученичких постигнућа могу се анализирати и даље и статистичком обрадом поредити са резултатима других ученика) и оцењивање (оцењивање ученика заснива се на праћењу и проверавању ученичких постигнућа у настави свет око нас и природе и друштво и почива на утврђивању тога да ли је и колико ученик постигао предвиђене стандарде; оцењивање мора бити континуирано, објективно и јавно). Евалуацијом рада омогућује се увид у постигнућа ученика.

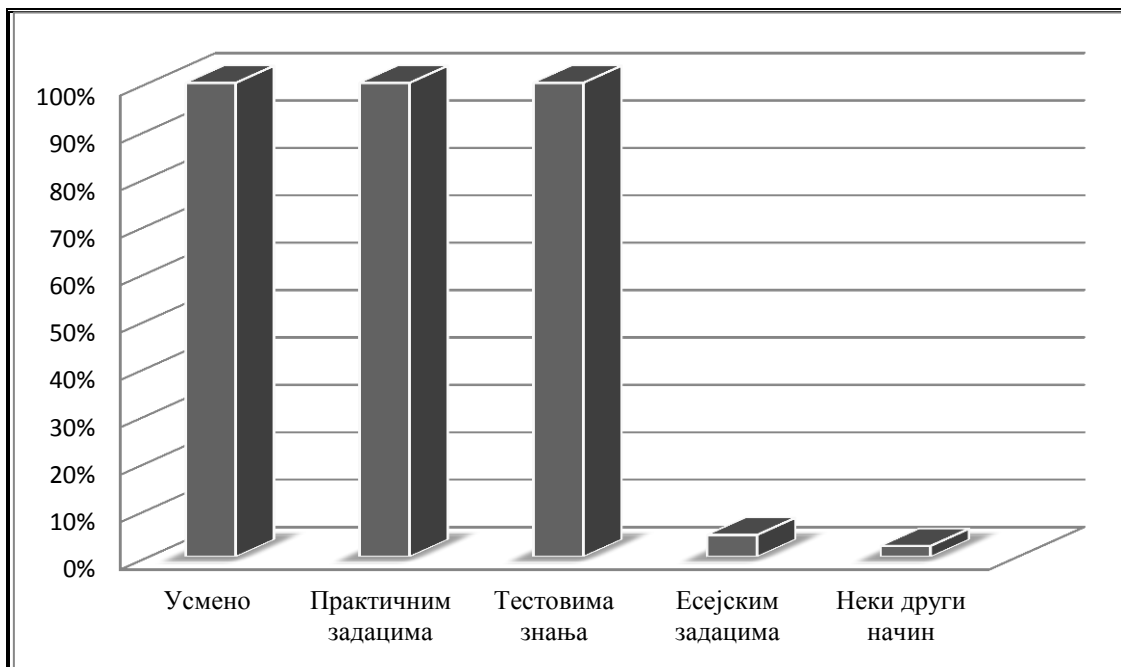
Начини вредновања усвојености географских садржаја

Целовиту слику о резултатима наставе географских садржаја није могуће стећи без увида у начине евалуације ових резултата који стоје на располагању учитељима. То је учињено уз помоћ питања затвореног типа.

На питање *Које врсте евалуације вршите приликом оцењивања да ли су ученици усвојили географске наставне садржаје у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво?* (графикон 21), учитељи су навели следеће одговоре:

- усмено (f=130; 100%);
- тестовима знања (f=130; 100%);

- практичним задацима (f=130; 100%);
- есејским задацима (f=6; 6,46%);
- неки други начин (f=3; 2,31%).



Графикон 21. Начини на које учитељи проверавају степен усвојености знања географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД (проценат по категоријама)

На основу истраживања може се закључити да постоји статистички значајна повезаност између дужине стажа у учитељској струци и избора есејских задатака као начина оцењивања ($s=0,34$; $p=0,00$). Учитељи са више од 20 година радног стажа у учитељској струци поред наведених врста евалуације: усменог оцењивања; тестова знања; практичних задатака; неких других начина; користе и есејске задатке (f=6; 6,46%) (табела 83).

Табела 83. Повезаност између дужине стажа и начина на које учитељи проверавају степен усвојености знања географских садржаја.

		Начини на које учитељи проверавају степен усвојености знања географских садржаја у наставним предметима СОН и ПИД		
		Есејским задацима		
		Не	Да	Укупно
Стаж у учитељској струци	0–9 год.	20	0	20
	10–19 год.	75	0	75
	20 и више год.	29	6	35
	Укупно	124	6	130

Корелацију није било могуће израчунати између укупног стажа у учитељској струци и одговора испитаника када су наводили: усмено оцењивање ($f=130$; 100%); тестовима знања ($f=130$; 100%) и практичним задацима ($f=130$; 100%), јер разлике у одговорима, као што се види, не постоје.

3.3. МИШЉЕЊА УЧЕНИКА О ГЕОГРАФСКИМ САДРЖАЈИМА У НАСТАВИ ПРИРОДЕ И ДРУШТВА

С обзиром на захтев да настава географских садржаја, између осталог, треба да изађе у сусрет интересовањима ученика, сачињен је упитник којим треба да се утврде ова интересовања.

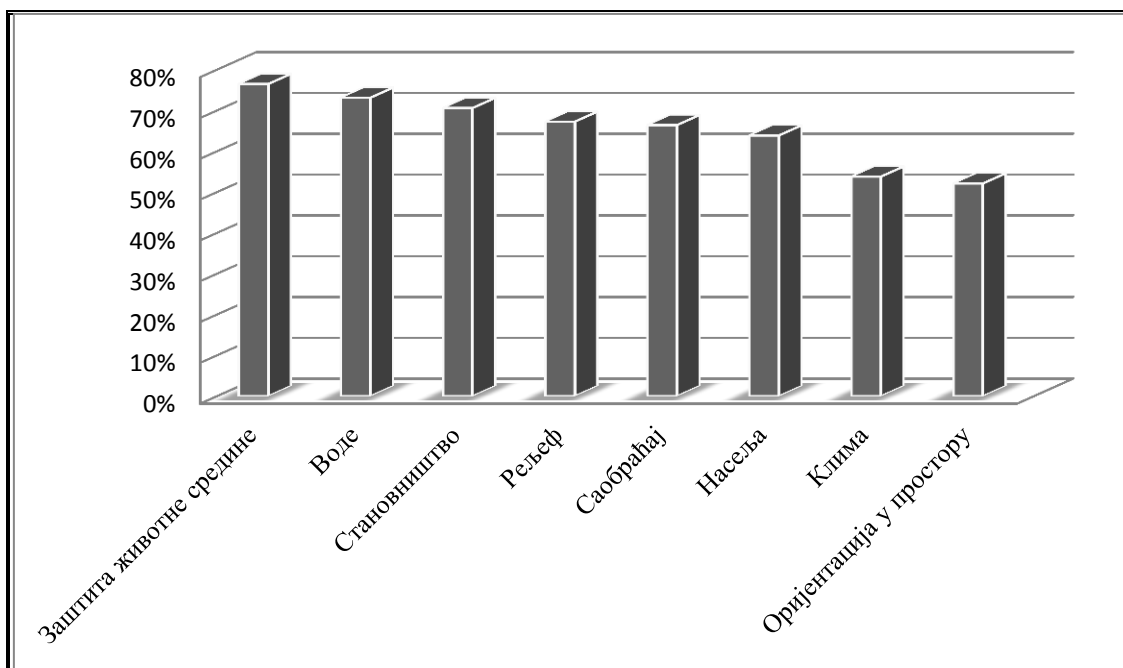
Интересовање ученика за географске садржаје зависи, пре свега, од самих наставних садржаја, али и од методичког приступа учитеља тим садржајима. Географски садржаји побуђују интересовања деце још од предшколског периода (Каменов, 2007), али се поставља питање који су то географски садржаји интересантни за млађи школски узраст.

I део упитника за ученике

Истраживањем смо желели да испитамо мишљења ученика о географским темама које су им најинтересантније у наставном предмету Природа и друштво. На основу података (табела 84 и графикон 22) можемо закључити да ученици имају позитивно мишљење о учењу географских садржаја, да су им интересантне географске теме од 52,10% до 76,43% (проценат ученика који бирају одређену тему као интересантну), што представља добру основу за даље учење географије у старијим разредима основне школе.

Табела 84. Мишљења ученика о географским темама које су им најинтересантније у наставном предмету Природа и друштво (фреквенције и проценти по темама)

Садржаји		фреквенција	проценат
Оријентација у простору	одабрали	62	52,10
	нису одабрали	57	47,90
Рељеф	одабрали	80	67,23
	нису одабрали	39	32,77
Воде	одабрали	87	73,11
	нису одабрали	32	26,89
Клима	одабрали	64	53,78
	нису одабрали	55	46,22
Заштита животне средине	одабрали	91	76,47
	нису одабрали	28	23,53
Становништво	одабрали	84	70,59
	нису одабрали	35	29,41
Насеља	одабрали	76	63,86
	нису одабрали	43	36,13
Саобраћај	одабрали	79	66,39
	нису одабрали	40	33,61



Графикон 22. Које су географске теме у наставном предмету Природа и друштво ученицима најинтересантније (проценат по темама)

Како бисмо проверили да ли се међу овим темама неке издвајају с обзиром на учесталост са којом су биле биране као интересантне, применили смо хи - квадрат тест. У табели 85 приказане су емпиријске и очекиване фреквенце за понуђене теме, а у табели 86 вредности хи - квадрата, уз податке о броју степени слободе и значајности разлика.

Табела 85. Добијена расподела учесталости одабира сваке од понуђених географских тема које су ученицима највише интересантне у наставном предмету Природа и друштво

Садржаји	Добијена расподела	Очекивана расподела	Разлика између очекиване и добијене фреквенције
Оријентација у простору	62	59,5	2,5
Рељеф	80	59,5	20,5
Воде	87	59,5	27,5
Клима	64	59,5	4,5
Заштита животне средине	91	59,5	31,5
Становништво	84	59,5	24,5
Насеља	76	59,5	16,5
Саобраћај	79	59,5	19,5

Табела 86. Вредности хи-квадрата и значајност разлика између емпиријских и очекиваних фреквенци по географским темама које су ученицима највише интересантне у наставном предмету Природа и друштво

	Оријентација у простору	Рељеф	Воде	Клима	Заштита животне средине	Становништво	Насеља	Саобраћај
χ^2	0,21	14,13	25,42	0,68	33,35	20,18	9,15	12,78
df	1	1	1	1	1	1	1	1
p	0,65	0,00	0,00	0,41	0,00	0,00	0,002	0,00

Као што видимо из табеле 86, једино се код тема „Оријентација у простору“ и „Клима“ број ученика који су их одабрали и оних који их нису одабрали не разликује, док је за сваку од преосталих тема значајно више ученика рекло да им се свиђа него што је било оних који то нису рекли.

На основу анкетног упитника дошло се до следећих закључака:

- ученици су највише бирали следеће наставне географске теме:
 - воде;
 - заштита животне средине.
- ученици су најмање бирали ове наставне географске теме:

- клима;
- оријентација у простору.

За 73,11% ученика наставна тема „Воде“ и „Заштита животне средине“ за 76,47% ученика су теме које се њима највише свиђају.

Претпоставља се да велико интересовање ученика на млађем школском узрасту за наставну тему о животној средини представља последицу утицаја предшколског еколошког образовања, као и свакодневно сусретање ученика са променама у природи.

Могло би се претпоставити да наставне географске теме које су најређе биране - „Оријентација у простору“ и „Клима“ - представљају географске садржаје за које према процени и самих учитеља (за 6,15% испитаника) нису довољно прилагођене децјим могућностима, јер учитељи често истичу да „све што се односи на оријентацију деца науче, али им је тешко да примене“ (податак је добијен у овом истраживању, као одговор учитеља на питање у анкети: „Ако сте заокружили алтернативу, која оцењује да географски садржаји наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво нису довољно прилагођени децјим могућностима разумевања, наведите који су то садржаји?“).

II део упитника за ученике

Један од задатака истраживања био је да се утврде мишљења ученика о географским темама које им се свиђају, а не налазе се у програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво (табела 87 и графикон 23). У будућим наставним програмима могли би се наћи неки од њих, јер је наставне садржаје географије у млађим разредима основне школе неопходно, поред осталог, прилагодити потребама и интересовањима ученика.

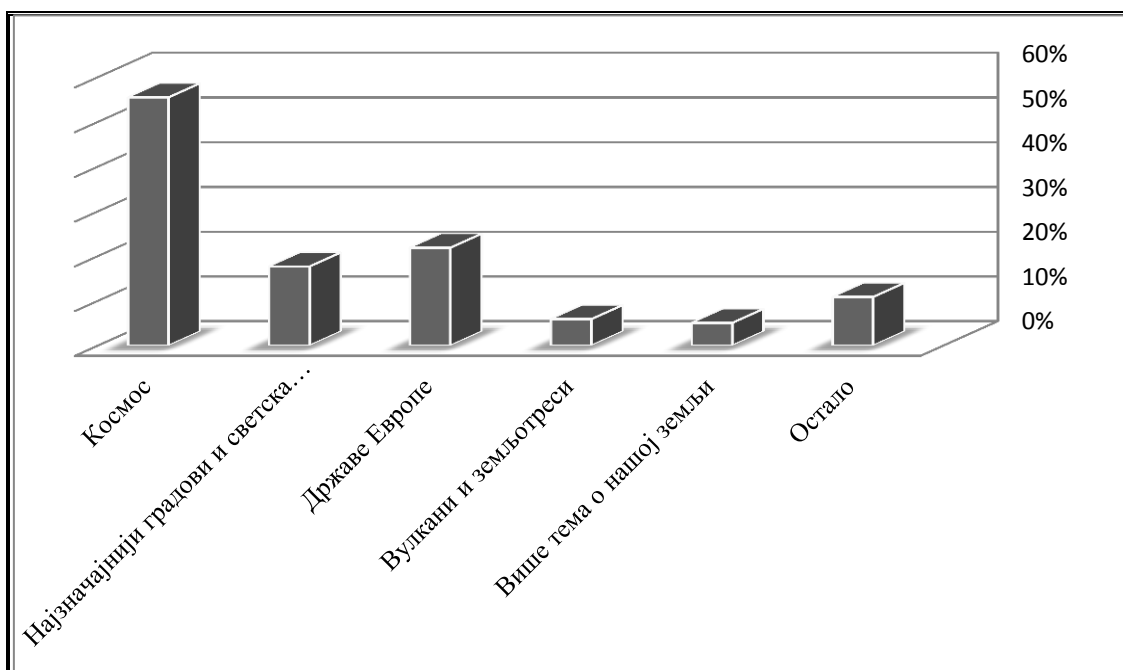
На захтев *Уколико осим наведених постоји још нека тема из географије која ти се посебно свиђа, наведи је* ученици су одговорили са више тема, међу којима су најчешће:

- космос;
- најзначајнији градови, светска чуда;
- државе Европе;
- вулкани и земљотреси;
- више тема о нашој земљи;

➤ остало (океани, мора и др.).

Табела 87. Мишљења ученика о географским темама које су им најинтересантније, а не налазе се у програму наставних предмета СОН и ПИД (фреквенције и проценти по темама)

Садржаји		фреквенција	проценат
Космос	предложили	66	55,46
	нису предложили	53	44,54
Најзначајнији градови и светска чуда	предложили	21	17,65
	нису предложили	98	82,35
Државе Европе	предложили	26	21,85
	нису предложили	93	78,15
Вулкани и земљотреси	предложили	7	5,88
	нису предложили	112	94,12
Више тема о нашој земљи	предложили	6	5,04
	нису предложили	113	94,96
Остало	предложили	12	10,84
	нису предложили	107	89,16



Графикон 23. Мишљења ученика о географским темама које су им најинтересантније, а не налазе се у програму наставних предмета СОН и ПИД (проценат по темама)

Како бисмо проверили да ли се међу овим темама неке издвајају по учесталости, применили смо хи - квадрат тест. У табели 88 приказане су емпиријске и очекиване фреквенце за понуђене теме, а у табели 89 вредности хи - квадрата, уз податке о броју степени слободе и значајност разлика.

Уколико погледамо заступљеност предложених тема, видимо да је космос најчешће предлагана тема (55,46%; $f=66$) ($\chi^2=1,42$; $df=1$; $p=0,23$), док су све остале предлагане далеко ређе.

Табела 88. Добијена расподела учесталости предложених географских тема које су им најинтересантније, а не налазе се у програму наставних предмета СОН и ПИД

Садржаји	Добијена расподела	Очекивана расподела	Разлика између очекиване и добијене фреквенције
Космос	66	59,5	6,5
Најзначајнији градови и светска чуда	21	59,5	-38,5
Државе Европе	26	59,5	-33,5
Вулкани и земљотреси	7	59,5	-52,5
Више тема о нашој земљи	6	59,5	-53,5
Остало	12	59,5	-7,5

Табела 89. Вредности хи-квадрата и значајност разлика између емпиријских и очекиваних фреквенци по географским темама које су им најинтересантније, а не налазе се у програму наставних предмета СОН и ПИД

	Космос	Најзначајнији градови, светска чуда итд.	Државе Европе	Вулкани и земљотреси	Више тема о нашој земљи	Остало
χ^2	1,42	49,82	37,72	92,65	96,21	75,84
df	1	1	1	1	1	1
p	0,23	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

На основу резултата истраживања долази се до следећих закључака:

- ученици млађих разреда основне школе (100%) имају позитивно мишљење о учењу географских садржаја;
- ни у једном од анализираних уџбеника нема наставне јединице „Оријентација у простору у односу на карактеристичне објекте у непосредном окружењу.“ Ова наставна јединица је пример неодређености географских садржаја, па се зато не обрађује у уџбенику, те се ученици за такав садржај не интересују - не зато што је незанимљив, већ зато што је превише уопштен у Наставном плану и програму;
- За 40% учитеља географски садржаји нису довољно заступљени у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво;

учитељи, као и ученици, мисле да програму недостају неки географски садржаји, међу којима издвајају:

- наша планета у Свемиру;
- упознавање са основним карактеристикама и занимљивостима европских земаља;
- светска чуда.

Наведене закључке треба разматрати при састављању будућих Наставних програма за предмете Свет око нас и Природа и друштво.

3.4. ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА У НАСТАВНОМ ПРОГРАМУ И УЏБЕНИЦИМА ЗА ПРЕДМЕТЕ СВЕТ ОКО НАС И ПРИРОДА И ДРУШТВО

3.4.1. Увод

Географско образовање почиње у предшколским установама. Упознавањем околине постављају се темељи географске писмености. Нова научна открића у географији и развој информационих технологија подразумевају нове приступе у избору и структурирању програмских садржаја, као и у одређивању њихове улоге у осавремењавању географске наставе у основном образовању.

Наставни садржаји представљају посебно одабрана, дидактички обрађена и педагошки вредна сазнања о природи и друштву. Без њиховог систематског проучавања у основном и обавезном образовању не може се замислити савремено образовање и васпитање ученика.

На садржајима наставе темељи се и одвија целокупни наставни процес. Садржаји учења у великој мери одређују избор наставних метода, облика и средстава рада. Они су један од непосредних и кључних фактора сложене интеракције у настави.

При конципирању наставног програма предмета Свет око нас и Природа и друштво, поред начина распоређивања географског садржаја, важно питање је димензионирање садржаја: екстензитет, интензитет и редослед садржаја. Избором наставних тема потребно је остварити вертикалну и хоризонталну корелацију и интеграцију наставних садржаја, како би ученици стекли целовито знање и вештине корисне за живот.

Наставни програми у традиционалној школи су застарели, јер је у њој доминантна парадигма учења меморисање. Уместо механичког запамћивања чињеница, неопходно је да ученици не само свесно усвајају знања већ и стичу вештине. Промена стања може се догодити на више нивоа, а неки од њих су:

- редефинисање циљева васпитања и образовања, редефинисање циљева наставе и учења, а тиме и редефинисање циљева наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво;
- географске садржаје учења треба приближити потребама времена и интересима ученика.

Међу многобројним задацима методике наставе природе и друштва истиче се потреба за генерализацијом научних географских садржаја, при чему се мора водити рачуна да се одаберу они садржаји који имају највеће образовно - васпитне вредности.

Ученике у млађим разредима основне школе треба уводити у правилно географско посматрање и уочавање природних објеката, појава и процеса у локалној средини, чиме се подстиче радозналост деце и развија истраживачки дух.

Учитељи од ученика не треба да захтевају меморисање чињеница и бројки. Сечена знања треба да буду применљива, а ученици оспособљени да сами истражују и анализирају одређене географске објекте, појаве и процесе. Поред правилног објашњења појмова ученицима, важно је водити рачуна и о њиховом продубљивању, проширивању и повезивању сродних појмова у логичан систем.

3.4.2. Географски садржаји у важећим програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво

Географски садржаји се у Србији од школске 2006/07. године, када је уведено и обавезно предшколско образовање деце од шест година, које се у Закону (Закон о основама система образовања и васпитања, 2004) назива саставним делом обавезног образовања у трајању од девет година, налазе у оквиру Упознавања околине, а у млађим разредима основне школе у оквиру интердисциплинарних предмета Свет око нас и Природа и друштво. У старијим разредима основне школе Географија је самосталан и обавезан предмет.

Садржаји програма

У табелама 90, 91, 92 и 93 приказани су садржаји програма од I до IV разреда основне школе за предмете Свет око нас и Природа и друштво.

Табела 90. Свет око нас – садржаји програма¹ у I разреду

Наставне теме	Укупан број часова за наставне теме
Ја и други	9
Жива и нежива природа	42
Оријентација у простору и времену	10
Култура живљења	11

¹Правилник о изменама и допунама правилника о наставном плану и програму за први разред основног образовања и васпитања, 2010.

Табела 91. Свет око нас – садржаји програма² у II разреду

Наставне теме	Укупан број часова за наставне теме
Жива и нежива природа	27
Где човек живи	15
Људска делатност	18
Кретање у простору и времену	12

²Правилник о изменама и допунама правилника о наставном плану и програму за други разред основног образовања и васпитања, 2010.

Табела 92. Природа и друштво – садржаји програма³ у III разреду

Наставне теме	Укупан број часова за наставне теме
Природа–човек–друштво	-
Кретање у простору и времену	-
Наше наслеђе	-
Материјали и њихова употреба	-
Људска делатност	-

³Правилник о изменама и допунама правилника о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања, 2010.

Табела 93. Природа и друштво – садржаји програма 4 у IV разреду

Наставне теме	Укупан број часова за наставне теме
Моја домовина део Света	-
Сусрет са природом	-
Истражујемо природне појаве	-
Рад, енергија, производња и потрошња	-
Осврт уназад-прошлост	-

⁴Правилник о наставном плану и програму за четврти разред основног образовања и васпитања, 2006.

Географски садржаји у I разреду односе се на непосредно окружење – „Моја околина“, у II разреду – „Моје место, насеље и околина“, у III разреду – „Мој завичај“, а у IV разреду – „Моја домовина“. На овај начин је заступљена концепција завичајног принципа. Основношколски наставни програм конципиран је према моделу спиралних кругова.

Истраживањем смо желели да утврдимо (табела 94) заступљеност географских садржаја од I до IV разреда основне школе у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво (наведене су: наставне теме, јединице и број часова који су предвиђени за географске садржаје из Правилника о наставном плану и програму^{1,2,3 и 4} напред наведених).

Табела 94. Географски садржаји у програмима наставних предмета СОН у I и II и ПИД у III и IV разреду

I разред	II разред	III разред	IV разред
<i>Ја и други Амбијент у коме живим: [...] насеље (1 час)</i> <i>Жива и нежива природа</i> Шта чини природу – разликовање живе од неживе природе. (1 час) Облици појављивања воде у природи: извори, реке, потоци, баре, језера [...] (1 час) Струјање ваздуха. (1 час) Облици рељефа локалне средине: брдо, равница [...] (1 час) Утицај природних појава на жива бића: смена обданице и ноћи, смена годишњих доба, временске прилике и њихов утицај на биљке, животиње и човека. (2 часа)	<i>Жива и нежива природа</i> Где све има воде (облици појављивања и основна својства воде). (1 час) Променљивост облика и слободна површина воде, услови тока. (1 час) Како препознати ваздух (кроз сопствено кретање и покретање тела). (1 час) Промене које настају при загревању и хлађењу воде и ваздуха (промена температуре, испаравање и замрзавање воде, настајање облака, магла, падавине, ветар [...]). (2 часа) Промене у природи и активности људи у зависности од годишњих доба. (1 час) Загађеност воде, ваздуха и земљишта (начини загађивања и њихове последице) и могућност заштите. (1 час)	<i>Природа-човек-друштво</i> Облици рељефа у окружењу: низије, котлине и планине (подножје, стране, обронци, врх планине). Облици појављивања воде у окружењу (река и њене притоке, бара, језеро [...]). Кружење воде у природи. Временске прилике и њихов значај за живот у окружењу.	<i>Рад, енергија, производња и потрошња</i> Ресурси: воде, горива, руде и минерали, земљиште, шуме, биљни и животињски свет. Сунце, ваздух, вода – обновљиви извори енергије. Угаљ, нафта, гас – необновљиви извори енергије, заштита животне средине. Недовољно искоришћени и еколошки извори енергије. Делатности људи у различитим крајевима Србије (равничарским, котлинским, брдско-планинским; селу и граду).
<i>Оријентација у простору и времену</i> Оријентација у простору у односу на	<i>Кретање у простору и времену</i> Дан, одређивање доба дана	<i>Кретање у простору и времену</i> Оријентација према Сунцу и	

карактеристичне објекте у непосредном окружењу. (1 час) Сналажење у времену – када је шта било: сада, пре после; дан, јуче, данас, сутра; седмица; препознавање временских категорија месец и годишња доба. (1 час) Пратим, мерим и бележим растојање и време. (1 час)	према положају Сунца, трајање дана. (1 час) Мерење времена (појам сата и коришћење часовника). (1 час) Временске одреднице: дан, седмица, месец, година. (1 час) Делови године –годишња доба (трајање). (1 час)	одређивање главних страна света. Оријентација помоћу плана насеља. Оријентација на географској карти Републике Србије (уочавање облика рељефа, вода, насеља, саобраћајнице, границе [...] завичај на карти Србије).	
<i>Култура живљења</i> Саобраћај и правила безбедног понашања. (3 часа)	<i>Где човек живи</i> Рељеф и површинске воде у месту и околини. (1 час) Насеља (појам и врсте насеља некад и сад). (1 час) Саобраћај као вид комуникације [...] врсте саобраћаја и саобраћајна средства, основна правила безбедног понашања и култура понашања у саобраћају [...] (4 часа)	<i>Људска делатност</i> Становништво нашег краја (сличности, разлике, суживот). Село и град, њихова повезаност, зависност и међуусловљеност. Саобраћајнице у окружењу (понашање на саобраћајницама: прелазак преко улице – пута, кретање дуж пута, истрчавање на коловоз, коришћење јавног превоза, вожња бициклом, игра поред саобраћајница; именовање и препознавање на географској карти). Међусобни утицај човека и окружења (начин на који човек мења окружење), утицај на здравље и живот кроз правила понашања која доприносе одрживом развоју.	<i>Моја домовина део света</i> Основне одреднице државе (територија, становништво, симболи [...]). Основне одреднице државе Србије (територија, границе, становништво, главни град, симболи). Стратешки положај Србије – физичко - географски и саобраћајно - географски (у државној заједници СЦГ, на Балканском полуострву, Европи и свету). Природно - географске одлике Србије: рељеф, воде и клима наше домовине. <i>Рељеф</i> (Панонска низија, низије у долинама река и котлина, брдско-планински предели, највеће планине) <i>воде</i> (најдуже реке, сливови, природна и вештачка језера, бање) <i>клима</i> (одлике умерене климе). Угрожена и заштићена подручја у Србији (национални паркови, резервати споменици природе).

			Становништво Србије: природно кретање становништва (број, густина насељености, миграције); структуре становништва (старосна, образовна; национална, верска, језичка и др.).
--	--	--	--

Од укупног броја часова предвиђених за предмет Свет око нас у току године (72), за географске садржаје је у I разреду предвиђено 13 часова (18,06%), а у другом 17 (23,61%).

Програм предмета Свет око нас подељен је на четири тематске целине у I разреду: „Ја и други“, „Жива и нежива природа“, „Оријентација у простору и времену“ и „Култура живљења“, и на четири тематске целине у II разреду: „Жива и нежива природа“, „Где човек живи“, „Људска делатност“ и „Кретање у простору и времену“, од чега су географски садржаји заступљени у три целине (све осим целине „Људска делатност“).

Од укупног броја наставних јединица у важећем Наставном плану и програму за предмет Природа и друштво, за географске садржаје је предвиђено 11 наставних јединица од укупно 50 (22%) у III разреду, и 11 од 56 у IV разреду (19,64%).

У III разреду садржај је подељен на пет тематских целина: „Природа – човек - друштво“, „Кретање у простору и времену“, „Наше наслеђе“, „Материјали и њихова употреба“ и „Људска делатност“, а географски садржаји заступљени су у три: „Природа – човек - друштво“, „Кретање у простору и времену“ и „Људска делатност“. У IV разреду садржај је подељен на пет тематских целина: „Моја домовина део света“, „Сусрет са природом“, „Истражујемо природне појаве“, „Рад, енергија, производња и потрошња“ и „Осврт уназад - прошлост“, географски садржаји заступљени су само у два: „Моја домовина део света“ и „Рад, енергија, производња и потрошња.“

Историјски гледано, било је више географских садржаја у ранијим плановима и програмима него сада. Као пример наводимо програм из 1991. године (План и програм основног образовања и васпитања за трећи разред, 1991):

„Картографска писменост (8+6):

- Оријентација у простору: главне и споредне стране света; одређивање страна света према Сунцу и компасом;
- Оријентација у околини: оријентација према цркви, гробљу, маховини, годинама дрвета, оријентација објеката према страни света, оријентација листа за скицирање;
- Умањено представљање објеката од ока, скица школске зграде и школског дворишта;
- Скица околине: одређивање објеката у односу на стојиште (планине, брда, брежуљка, реке, пута, места, насеља, фабрике), обележавање објеката на скици (вода, узвишење, насеље, зграда, пут, железничка пруга и др.);
- Рељеф околине: израда модела рељефа околине према скици;
- Картографски знакови: знакови за географске објекте, насеља, привредне објекте, саобраћајне објекте, границе и др.;
- Географска карта: оријентација на карти, читање карте, картографски знакови;
- Завичај на карти Србије: оријентација на карти Србије, уочавање важнијих објеката из завичаја на карти Србије.“

Географски садржаји у важећем програму наставног предмета Природа и друштво за трећи разред:

„Кретање у простору и времену:

- Оријентација према Сунцу и одређивање главних страна света;
- Оријентација помоћу плана насеља;
- Оријентација на географској карти Републике Србије (уочавање облика рељефа, вода, насеља, саобраћајнице, границе [...] завичај на карти Србије)”

Из наведеног можемо закључити да су географски садржаји у садашњем Наставном плану и програму сажети, а многи су, нажалост, и искључени, јер су замењени садржајима других наука.

Искључена је из важећег програма наставног предмета Природа и друштво за четврти разред тема „Небеска тела“. Као пример наводимо програм из 1991.

године, по коме се ова наставна тема обрађивала (План и програм основног образовања и васпитања за четврти разред, 1991):

„Небеска тела: звезде, планете, сателити, појам космоса;

- Сунце: усијано небеско тело, звезда, извор светлости и топлоте [...] помрачење Сунца, значај Сунца за живот на Земљи;
- Земља - планета Сунчевог система: Земља и друге планете, облик Земље, кретање Земље око осе - смена дана и ноћи, кретање Земље око Сунца - смена годишњих доба;
- Месец - природни пратилац Земље, кретање Месеца око земље, помрачење Месеца, комете, метеори, метеорити;
- Освајање космоса: истраживања космоса, први летови у космос, човекова проучавања Месеца, значај летова у космос.”

3.4.3. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима различитих издавача са Наставним планом и програмом од I до IV разреда основне школе за предмете Свет око нас и Природа и друштво

Уџбеник је дидактички обликована примарна школска књига, намењена пре свега ученику, и користи се према упутствима учитеља, карактеристикама самог уџбеника и по сопственој иницијативи. Међутим, иако је као књига у настави природе и друштва незаменљив, он никако није довољан, већ служи као веза са осталим средствима која се користе у настави географије. Уџбеник „може да утиче на жељу детета да овлада његовим садржајем, тако што ће га посредством одговарајућих питања, задатака и захтева стављати у ситуацију да неизоставно буде мисаоно активно“ (Требјешанин, 2001: 126).

Уџбеник својим обликовањем, структуром, језиком којим је писан и илустрацијама треба да буде разумљив и близак деци млађег школског узраста и да их подстиче на активности које доводе до усвајања географских садржаја.

Сви уџбеници, да би их министарство просвете одобрило за издавање и употребу, морају добити позитивну стручну оцену квалитета рукописа уџбеника, тј. оцену да је рукопис усклађен са стандардима квалитета уџбеника (упутство о њиховој употреби из члана 1 примењује се од школске 2010/2011. године). „Уџбеник треба да садржи оптималну количину информација за остваривање циљева и задатака предмета и по обиму одговара узрасту, годишњем фонду

часова и природи предмета“ (Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутство о њиховој употреби, 2010), са Наставним планом и програмом и да је усклађен са Законом о уџбеницима (Закон о уџбеницима и другим наставним средствима, 2009).

Географски садржаји уџбеника морају бити у сагласности са Општим стандардима постигнућа - образовним стандардима за крај првог циклуса обавезног образовања, за наставни предмет Природа и друштво.

Уџбеник би требао да обезбеђује вертикалну повезаност географских садржаја из претходних разреда са онима у следећем разреду, као и хоризонталну повезаност са сродним предметима (нпр. Чуvari природе).

Садржај уџбеника мора да садржи тачна знања, знања која су заснована на савременим достигнућима Географије као науке.

Садржај у уџбенику мора бити тако изложен да се поштују дидактички принципи у настави географије.

„Сви вредносни садржаји, било да су експлицитно или имплицитно исказани, требало би да буду у складу са природом и циљевима предмета за одређени разред. Вредносне поруке тих садржаја требало би да буду кохерентне и да граде систем вредности [...]” (Ивић и сар., 2008: 84).

Усклађеност географских садржаја уџбеника различитих издавача са Наставним планом и програмом од I до IV разреда основне школе за предмете Свет око нас и Природа и друштво анализирана је у табелама 95, 97, 99 и 101.

Табела 95. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима СОН са Наставним планом и програмом у I разреду

Географски садржаји у Наставном плану и програму (наставне теме и јединице са бројем часова)	Географски садржаји у уџбенику за наставни предмет Свет око нас у I разреду (наставне теме и јединице са бројем страна)		
	Издавач: Едука	Издавач: Креативни центар	Издавач: ЗУНС
Ја и други Амбијент у коме живим: [...] насеље. (1 час) (укупно за тему – 1 час)	Ја и други Моје насеље. (укупно за тему – 2 стране)	Ја и други Врсте насеља. (укупно за тему – 2 стране)	Ја и други Како изгледају насеља? Шта смо једни другима у насељу? Како у насељу делимо послове? Како се понашамо у насељу? Како се обавештавамо у насељу? Како се крећемо кроз

			насеље? Како безбедно прелазимо улицу? (укупно за тему – 12 страна)
Жива и нежива природа Шта чини природу – разликовање живе од неживе природе. (1 час) Облици појављивања воде у природи: извори, реке, потоци, баре, језера [...] (1 час) Струјање ваздуха. (1 час) Облици рељефа локалне средине: брдо, равница [...] (1 час) Утицај природних појава на жива бића: смена обданице и ноћи, смена годишњих доба, временске прилике и њихов утицај на биљке, животиње и човека. (2 часа) (укупно за тему – 6 часова)	Жива и нежива природа. Жива и нежива природа. Вода – течност без које се не може (Где се вода налази у природи?). Ваздух (Ваздух се креће). Изглед земљишта. Сунце је извор живота. Дан, обданица и ноћ. Жива бића у различитим годишњим добима. (укупно за тему – 20 страна)	Жива и нежива природа. Шта чини природу? Шта је жива, шта нежива природа, шта је направио човек? Где се вода налази у природи? Особине ваздуха. Облици рељефа. Како се Сунце креће? Какво је време? Пратим промене у природи – зима у шуми. (укупно за тему – 18 страна)	Природа око нас Шта чини природу? Ваздух. Вода. Сунчева светлост и топлота. Како се понашамо према природи? Јесен. Зима. Пролеће. Лето. Јесен, зима, пролеће, лето, па поново све то. (укупно за тему – 20 страна)
Оријентација у простору и времену Оријентација у простору у односу на карактеристичне објекте у непосредном окружењу. (1 час) Сналажење у времену – када је шта било: дан, јуче, данас, сутра; седмица; препознавање временских категорија месец и годишња доба (1 час) Пратим, мерим и бележим растојање и време. (1 час) (укупно за тему – 3 часа)	Оријентација у простору и времену Дани у низу. Нижу се месеци и годишња доба. Лето (Посматрам и бележим). (укупно за тему – 7 страна)	Оријентација у простору и времену Дани у недељи. Један мој дан. Мој календар. Мој план парка. Пратим промене у природи – пролеће у шуми. (укупно за тему – 7 страна)	Сналажење у времену Које делове има дан? Шта је седмица? Када је шта било? (укупно за тему – 6 страна)
Култура живљења Саобраћај и правила безбедног понашања. (3 часа) (укупно за тему – 3 часа)	Култура живљења Путујемо... (Саобраћај; Раскрсница; Опрез у саобраћају) И поруке путују. (укупно за тему – 10 страна)	Култура живљења Саобраћајни знаци. Саобраћај. Како прелазим улицу? Саобраћај некад и сад. Шаљемо и примамо поруке. (7 страна)	

Од укупног броја часова за предмет Свет око нас у I разреду (72), за географске садржаје је предвиђено 13 часова (18,06%).

Анализом усклађености географских садржаја у уџбеницима са захтевима из Наставног плана и програма за наставни предмет Свет око нас установили смо да у уџбеницима неких издавача нема неких наставних тема (у уџбенику ЗУНС-а нема теме „Оријентација у простору и времену“, већ постоји само наставна јединица „Сналажење у времену“) или наставних јединица (нпр. ни код једног издавача нема наставне јединице „Оријентација у простору у односу на карактеристичне објекте у непосредном окружењу“), при чему неких других садржаја, из других наука, има више.

За прву наставну тему – „Ја и други“ – важећим наставним програмом предвиђено је 9 часова, од чега 1 час за географске садржаје („Насеље“). У уџбенику Креативног центра поштује се програм (једна наставна јединица – две стране); исто је и у Едукином уџбенику. ЗУНС насеља обрађује у оквиру 5 наставних јединице, на 12 страна, јер се са њом интегрише наставна јединица „Саобраћај и правила безбедног понашања“, што је била једна од препорука учитеља у овом истраживању.

У другој теми – „Жива и нежива природа“ (42 часа) – за географске садржаје је предвиђено 6 часова. ЗУНС географске садржаје обрађује на 20 страна, али нема следеће наставне јединице: „Облици рељефа локалне средине: брдо, равница [...]“. Географски садржаји у уџбенику Креативног центра и Едуке усклађени су са наставним планом и програмом и обрађени на 18, односно 20 страна.

У трећој теми – „Оријентација у простору и времену“ (10 часова) – за географске садржаје предвиђена су 3 часа. У уџбенику чији је издавач ЗУНС обрађена је наставна јединица „Сналажење у времену“ на 6 страна, али недостају наставне јединице „Оријентација у простору у односу на карактеристичне објекте у непосредном окружењу“ и „Пратим, мерим и бележим растојање и време“. Креативни центар је, такође, детаљно обрадио наставну јединицу из програма – „Сналажење у природи“ – и то на 7 страна, као и Едука, а „Оријентација у простору у односу на карактеристичне објекте у непосредном окружењу“ пример је неодређености у садржају, а последица тога је да се ова наставна јединица не

обрађује ни у једном од анализираних уџбеника, док се у Општим стандардима постигнућа у области „Кретање и оријентација у простору и времену“, описују шта ученик/ученица зна и уме на основном нивоу: „зна помоћу чега се људи оријентишу у простору: лева и десна страна, стране света, адреса, карактеристични објекти у непосредном окружењу“ (Правилник о образовним стандардима за крај првог циклуса обавезног образовања за предмете српски језик, математика и природа и друштво, 2011).

„Култура живљења“ је четврта тема, за коју је предвиђено 11 часова, од чега 3 за географске садржаје. Наставна јединица „Саобраћај и правила безбедног понашања“ обрађена је у оквиру наставне теме „Ја и други“ и повезана је са наставном јединицом „Насеље“ у уџбенику ЗУНС-а. Креативни центар обрађује предвиђене географске садржај – „Саобраћај и правила безбедног понашања“ – на 7 страна, а Едука на 10.

У табели 96 приказани су подаци о процентуалном уделу страница које су посвећене географским садржајима у уџбеницима Света око нас за I разред. Простор који је намењен географским садржајима у уџбеницима је нешто већи од процентуалног удела географских садржаја у укупном броју часова за Свет око нас, с тим што је ЗУНС одвојио чак 37,25% уџбеника за географске садржаје, а да при томе нису обрађене две наставне јединице предвиђене наставним програмом. Велика тема – „Оријентација у простору и времену“ – уопште није обрађена, између осталог и због неодређености у програму. Насупрот томе, тема „Саобраћај и правила безбедног понашања“ опширно је обрађена у уџбенику. Неке теме су преопширне, док су неке необрађене, нпр. наставна јединица „Облици рељефа локалне средине: брдо, равница итд.“.

Оно што је заједничко код сва три издавача, а што би требало побољшати у наредним издањима уџбеника јесте што нису обрађени или су само делимично обрађени садржаји из теме „Оријентација у простору и времену“, за коју 6,15% анкетираних учитеља сматра да „све што се односи на оријентацију деца науче, али им је тешко да примене“, а ученици су у овом истраживању рекли да им се ова тема најмање свиђа.

Табела 96. Усклађеност географских садржаја уџбеника са Наставним планом и програмом у I разреду основне школе за наставни предмет СОН (проценат по категоријама)

Издавач	Број страница посвећених географским садржајима у уџбенику I разреда у односу на укупан број страна	Број часова у наставном програму Света око нас за I разред у односу на укупан број часова
Едука	24,68% (39 од 158)	18,06%
Креативни центар	24,11% (34 од 141)	18,06%
ЗУНС	37,25% (38 од 102)	18,06%

Табела 97. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима СОН са Наставним планом и програмом у II разреду

Географски садржаји у Наставном плану и програму (наставне теме и јединице са бројем часова)	Географски садржаји у уџбенику за наставни предмет Свет око нас у II разреду (наставне теме и јединице са бројем страна)		
	Издавач: Едука	Издавач: Креативни центар	Издавач: ЗУНС
Жива и нежива природа Где све има воде (облици појављивања и основна својства воде). (1 час) Променљивост облика и слободна површина воде, услови тока. (1 час) Како препознати ваздух (кроз сопствено кретање и покретање тела). (1 час) Промене које настају при загревању и хлађењу воде и ваздуха (промена температуре, испаравање и замрзавање воде, настајање облака, магла, падавине, ветар [...]). (2 часа) Промене у природи и активности људи у зависности од годишњих доба. (1 час) Загађеност воде, ваздуха и земљишта (начини загађивања и њихове последице) и могућност заштите. (1 час) (укупно за тему – 7 часова)	Жива и нежива природа Без воде нема живота. Вода у природи кружи. Како настају киша, снег, магла. Сунце – извор светлости и топлоте. Услови живота. Ветар. Земљиште. Човекова околина. Пролеће, лето. (укупно за тему – 19 страна)	Жива и нежива природа Пратим промене у природи – јесен. Календар временских прилика. Вода – услов за живот. Киша. Када пада киша – огледи Вода је важна – чувајмо је. Ваздух – услов за живот. Сунчева светлост и топлота – услови за живот. Земљиште – услов за живот. Различита годишња доба – различити послови. (укупно за тему – 13 страна)	Природа око нас Како настају облаци, киша, снег [...] Како настаје ветар. (укупно за тему – 3 стране)
Где човек живи Рљеф и површинске воде у месту и околини. (1 час) Насеља (појам и врсте насеља [...]) (1 час)	Где човек живи Неко живи у селу, а неко у граду. Град. Село. Зашто људи живе	Где човек живи Насеља су различита. Живот у граду. Моја околина. Воде у насељу и околини.	Заједно са другима Која насеља разликујемо? Где се налазе села и градови? Које воде

Саобраћај као вид комуникације ([...] врсте саобраћаја и саобраћајна средства, основна правила безбедног понашања и култура понашања у саобраћају [...]). (4 часа) (укупно за тему – 6 часова)	заједно у насељима? Саобраћај. Саобраћај у насељу. Саобраћајни знаци. Како да се снађемо у насељу? Како да одређујемо стране света? Облици рељефа. Воде око нас. Од извора до ушћа. (укупно за тему – 38 страна)	Карта наше околине. Сналажење у околини. Сналажење у насељу. Саобраћајне приче. Како путујемо? (укупно за тему – 16 страна)	разликујемо у насељу? Шта и како превозимо? Како се понашамо док се возимо? Саобраћајна средства некада. Шта нас повезује у насељу? Шта су празници насеља? Каква су некада била насеља? (укупно за тему – 14 страна)
Кретање у простору и времену Дан, одређивање доба дана према положају Сунца, трајање дана. (1 час) Мерење времена (појам сата и коришћење часовника). (1 час) Временске одреднице: дан, седмица, месец, година. (1 час) Делови године – годишња доба. (трајање) (1 час) (укупно за тему – 4 часа)	Кретање у простору и времену Дан. Сунце нам помаже да одредимо доба дана. Меримо време. Часовници некада. Од месеца до године. Годишња доба. Јесен. Зима. (укупно за тему – 18 страна)	Кретање у простору и времену Колико је сати? Мој календар. Годишња доба. Промене у природи – по годишњим добима (укупно за тему – 6 страна)	Сналажење у простору и времену Како да препознам пут? Како да пронађемо нечији стан? Колико траје дан? Колико је сати? Колико траје месец дана? Колико траје година дана? Које делове године разликујемо? Како одређујемо време? Како су се људи некада сналазили у времену и простору? (укупно за тему – 16 страна)

Од укупног броја часова Света око нас у II разреду (72), за географске садржаје је предвиђено 17 часова (23,61%).

У првој наставној теми – „Жива и нежива природа“ (27 часова) – за географске садржаје је предвиђено 7 часова. Едука географске садржаје обрађује на 19 страна, а Креативни центарна 13. ЗУНС географске садржаје обрађује на три стране, у оквиру две наставне јединице. Наставна јединица „Загађеност воде, ваздуха и земљишта (начини загађивања и њихове последице) и могућност заштите“ није обрађена код два издавача (ЗУНС и Креативни центар), док се у Едукином уџбенику налази под насловом „Човекова околина“, у оквиру наставне јединице „Земљиште“.

У другој наставној теми – „Где човек живи“ – важећим наставним програмом предвиђено је 15 часова, од чега за географске садржаје 6. У уџбенику Креативног центра се у потпуности поштује програм за ову тему. У Едукином уџбенику су обрађени сви географски садржаји предвиђени наставним програмом, али веома опширно, чак на 38 страна. ЗУНС ову тему обрађује на 14 страна, али недостаје рељеф, који се неодређено наводи у наставној јединици „Где се налазе села и градови“.

„Кретање у простору и времену“ је трећа наставна тема, за коју је предвиђено 12 часова, од чега 4 за географске садржаје. Географски садржаји у уџбенику Креативног центра усклађени су са наставним планом и програмом и обрађени на 6 страна, у оквиру 4 наставне јединице. У уџбенику ЗУНС-а наставна јединица „Сналажење у простору и времену“ обрађена је на 16 страна, у 9 наставних јединица. У Едукином уџбенику наставна тема „Кретање у простору и времену“ обрађена је на 18 страна, у оквиру 8 наставних јединица. Географски садржаји из ове наставне теме у уџбеницима ЗУНС-а и Едуке су преопширно обрађени.

Географски садржаји у анализираним уџбеницима за II разред основне школе нису сасвим усклађени са географским садржајима у наставном програму. Овде се првенствено мисли на наставну јединицу веома значајну за развој еколошке свести ученика млађег школског узраста – „Загађеност воде, ваздуха и земљишта (начини загађивања и њихове последице) и могућност заштите“.

Табела 98. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима СОН за II разред са Наставним планом и програмом (проценат по категоријама)

Издавач	Број страница посвећених географским садржајима у уџбенику II разреда у односу на укупан број страна	Број часова у наставном програму предмета СОН за II разред у односу на укупан број часова
Едука	47,47% (75 од 158)	23,61%
Креативни центар	24,82% (35 од 141)	23,61%
ЗУНС	32,35% (33 од 102)	23,61%

Табела 99. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима ПИД за III разред са Наставним планом и програмом

Географски садржаји у Наставном плану и (наставне теме и јединице са бројем часова)	Географски садржаји у уџбенику за наставни предмет Природа и друштво у III разреду (наставне јединице са бројем страна)		
	Издавач: Едука	Издавач: Креативни центар	Издавач: ЗУНС
Природа–човек–друштво Мој завичај. Облици рељефа у окружењу: низије, котлине и планине (подножје, стране, обронци, врх планине). Облици појављивања воде у окружењу (река и њене притоке, бара, језеро [...]). Кружење воде у природи. Временске прилике и њихов значај за живот у окружењу.	Природа–човек–друштво Мој крај. Рељеф краја. Воде у крају. Језеро и бара. Својства воде и ваздуха (Вода у природи кружи [...]). Временске прилике и њихово значење за живот у окружењу. (укупно за тему – 19 страна)	Природа–човек–друштво Мој завичај и ја. Ово је мој завичај. Подаци о мом завичају. Рељеф. Правим облике рељефа. Из лексикона. Мој лексикон. Текуће воде. Стајаће воде. Воде мог завичаја. Из лексикона. Кружење воде у природи. Време се мења. Направи своју метеоролошку станицу. Пратим временску прогнозу. (укупно за тему – 19 страна)	Природа–човек–друштво Назив и изглед краја. Где живимо с другим људима? Из којег си краја? Различит рељеф–различит изглед краја. Воде у различитим крајевима. Који су делови воденог тока? Различити крајеви–различите временске прилике. Нежива природа. Кружење воде у природи. (укупно за тему – 14 страна)
Кретање у простору и времену Оријентација према Сунцу и одређивање главних страна света. Оријентација помоћу плана насеља. Оријентација на географској карти Републике Србије (уочавање облика рељефа, вода, насеља, саобраћајнице, границе [...]) завичај на карти Србије).	Кретање у простору и времену Стране света. Од плана учионице до плана града. План града. Географска карта. Географски објекти у природи и на карти. Оријентација на карти. (укупно за тему – 15 страна)	Оријентација у простору Сналажење у простору. Оријентација помоћу компаса. План учионице. План насеља. Мој план насеља. План града. Објашњења плана. Географска карта. Цртамо карте. Географска карта Србије. (укупно за тему – 14 страна)	Кретање и оријентација Кретање и оријентација у простору и времену. Како одређујемо стране света? Шта је географска карта? Путокази на путу. План града. (укупно за тему – 10 страна)
Људска делатност Становништво нашег краја (сличности, разлике, суживот). Производне и непроизводне делатности људи и њихова међузависност. Село и град,	Људска делатност Становништво нашег краја. Производне и непроизводне делатности људи. Повезаност производних и непроизводних	Људска делатност Становништво нашег краја. Људске делатности у селу и у граду. Саобраћај. Саобраћајна правила. Брига за околину. Провери колико	Становништво Становништво краја. Ко су становници истог краја. Којим делатностима се људи баве. Шта повезује становнике села и града.

њихова повезаност, зависност и међуусловљеност. Саобраћајнице у окружењу (понашање на саобраћајницама: прелазак преко улице-пута, кретање дуж пута, истрчавање на коловоз, коришћење јавног превоза, вожња бициклом, игра поред саобраћајница; именовање и препознавање на географској карти). Међусобни утицај човека и окружења (начин на који човек мења окружење), утицај на здравље и живот кроз правила понашања која доприносе одрживом развоју.	делатности. Насеља. Насеља у нашем крају. Саобраћајне везе наших крајева (Опасне ситуације у саобраћају, Путовања јавним превозом). Међусобни утицаји човека и окружења (Утицај на здравље и живот). (укупно за тему – 20 страна)	бринеш о својој околини. Водич кроз мој завичај. (укупно за тему – 14 страна)	Како се понашамо на саобраћајницама. Жива природа. Утицај човека на окружење. (укупно за тему – 12 страна)
---	--	---	---

Од укупног броја наставних јединица за предмет Природа и друштво у III разреду (50), за географске садржаје је предвиђено 12 наставних јединица (24%).

Ако упоредимо географске садржаје у важећем наставном програму и географске садржаје у уџбеницима издавача које смо анализирали, можемо закључити да су они када је реч о првој наставној теми – „Природа–човек–друштво“ – потпуно усклађени.

Када је реч о другој наставној теми – „Кретање у простору и времену“ – географски садржаји у уџбеницима Едуке и Креативног центра усклађени су са наставним планом и програмом, док у уџбенику ЗУНС-а недостаје наставна јединица „Оријентација на географској карти Републике Србије“ (уочавање облика рељефа, вода, насеља, саобраћајнице, границе [...] завичај на карти Србије), док је обрађена наставна јединица „Путокази на путу“, која у наставном програму није експлицитно наведена.

У трећој наставној теми – „Људска делатност“ – налази се наставна јединица „Међусобни утицај човека и окружења (начин на који човек мења окружење), утицај на здравље и живот кроз правила понашања која доприносе одрживом развоју“ која је у уџбенику ЗУНС-а обрађена у оквиру наставне теме „Природа у крају“ и наставне јединице „Утицај човека на окружење“. Код осталих издавача,

географски садржаји за ову наставну тему представљени су у складу са наставним програмом.

Табела 100. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима ПИД са Наставним планом и програмом за III разред основне школе (проценат по категоријама)

Издавач	Број страница у уџбенику III разреда посвећених географским садржајима у односу на укупан број страна	Број наставних јединица у наставном програму предмета ПИД за III разред у односу на укупан број наставних јединица
Едука	34,18% (54 од 158)	24%
Креативни центар	33,33% (47 од 141)	24%
ЗУНС	35,29% (36 од 102)	24%

Табела 101. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима ПИД са Наставним планом и програмом за IV разред основне школе

Географски садржаји у Наставном плану и програму (наставне теме и јединице са бројем часова)	Географски садржаји у уџбенику за наставни предмет Природа и друштво у IV разреду (наставне јединице са бројем страна)		
	Издавач: Едука	Издавач: Креативни центар	Издавач: ЗУНС
Моја домовина део света Основне одреднице државе (територија, становништво, симболи [...]). Основне одреднице државе Србије (територија, границе, становништво, главни град, симболи). Стратешки положај Србије – физичко-географски и саобраћајно-географски (у Државној заједници СЦГ, на Балканском полуострву, Европи и свету). Природно-географске одлике Србије: рељеф, воде и клима наше домовине. Рељеф (Панонска низија, низије у долинама река и котлина, брдско-планински предели, највеће планине); воде (најдуже реке, сливови, природна и вештачка језера, бање); клима (одлике умерене климе).	Моја домовина део света Држава – шта је то? Обележја државе у којој живиш. Где се налази Србија? Рељеф Србије (Карактеристике рељефа панонске области Србије; Карактеристике рељефа брдско-планинске области Србије). Воде – природно богатство Србије (реке, језера Србије, бање). Какве су климатске прилике у Србији? Становништво Србије. Сусрет са природом. Заштита живог света у Србији. (укупно за тему – 32 стране)	Моја домовина део света Моја домовина је део света Држава Србија. Становништво Србије. Симболи државе Србије. Основни подаци о Србији. Географски положај Србије. Саобраћајно-географски положај Србије. Главни град Србије – Београд. Калемегдан. Природне одлике и богатства Србије. Рељеф Србије. Клима Србије. Воде Србије. Реке и речни сливови. Језера и термоминерални извори. Земљиште Србије. Из лексикона: Панчићева оморица. Низијска и брдско-планинска област Србије. Рељеф низијске области Србије.	Друштво Увод Шта свака држава има? Србија данас Где се налази Србија? Београд – главни град Србије. Градови у Србији. Какав је рељеф Србије? Којих вода има у Србији? Природна богатства Србије. Биљни и животињски свет Србије. Национални паркови Србије. Каква је клима у Србији? Услови за гајење биљака и животиња у Србији. Делатности људи у Србији. Становништво Србије. Природне реткости у Србији. (укупно за тему – 28 страна)

Угрожена и заштићена подручја у Србији (национални паркови, резервати споменици природе). Становништво Србије: природно кретање становништва (број, густина насељености, миграције); структуре становништва (старосна, образовна; национална, верска, језичка [...]).		Клима низијске области. Воде у низијама. Биљни свет низијске области. Животињски свет низијске области. Пољопривреда. Привреда. Рељеф брдско-планинске области Србије. Клима брдско-планинске области Србије. Воде у брдско-планинској области. Земљиште и биљни свет. Животињски свет. Пољопривреда. Привреда. (укупно за тему – 42 стране)	
Рад, енергија, производња и потрошња. Ресурси: воде, горива, руде и минерали, земљиште, шуме, биљни и животињски свет. Сунце, ваздух, вода – обновљиви извори енергије. Угаљ, нафта, гас – необновљиви извори енергије, заштита животне средине. Недовољно искоришћени и еколошки извори енергије. Делатности људи у различитим крајевима Србије (равничарским, котлинским, брдско-планинским; селу и граду).	Људи раде, користе енергију, производе, троше [...] природна богатства (Руде, још нека природна богатства). Извори енергије (Обновљиви извори енергије. Необновљиви извори енергије. Недовољно коришћени извори енергије. Рециклажа). Делатности људи у различитим крајевима Србије (Делатности људи у равничарским крајевима Србије. Делатности људи у брдско-планинским крајевима Србије. Још неке делатности људи.) (укупно за тему – 16 страна)	Човек и природа Човек и енергија. Необновљиви извори енергије Обновљиви извори енергије. Човек и природна богатства. Човек и живи свет. Из лексикона: Национални паркови Србије. (укупно за тему – 14 страна)	Рад, енергија, производња и потрошња. Шта је човеку потребно за живот и рад? Које изворе енергије човек користи? Како се треба односити према природи? (укупно за тему – 6 страна)

Од укупног броја наставних јединица у важећем Наставном плану и програму за предмет Природа и друштвоу IV разреду (56), за географске садржаје је предвиђено 11 наставних јединица (19,64%).

У наставној теми „Моја домовина део света“ налази се наставна јединица „Становништво Србије: природно кретање становништва (број, густина насељености, миграције); структуре становништва (старосна, образовна; национална, верска, језичка [...])“. Ова наставна јединица је у уџбеницима Креативног центра и ЗУНС-а обрађена под насловом „Становништво Србије“, али географски садржаји се не односе на природно кретање и структуру становништва, већ се, највећим делом, говори о народима и националним мањинама.

Наставна јединица „Делатности људи у различитим крајевима Србије (равничарским, котлинским, брдско - планинским; селу и граду)“ обрађена је код два од три анализирана издавача – Креативног центра и ЗУНС-а – у оквиру теме „Моја домовина део света“, где јој је, по нашем мишљењу, и место, иако у наставном програму Природе и друштва за IV разред ова наставна јединица припада теми „Рад, енергија, производња и потрошња“.

Географски садржаји у Едукином уџбенику за IV разред усаглашени су са географским садржајима у наставном програму.

Табела 102. Усклађеност географских садржаја у уџбеницима ПИД са Наставним планом и програмом за IV разред основне школе (проценат по категоријама)

Издавач	Број страница у уџбенику IV разреда посвећених географским садржајима у односу на укупан број страна	Број наставних јединица у наставном програму предмета ПИД за IV разред у односу на укупан број наставних јединица
Едука	30,38% (48 од 158)	19,64%
Креативни центар	39,72% (56 од 141)	19,64%
ЗУНС	33,33% (34 од 102)	19,64%

Анализа показује да аутори сва три уџбеника имају проблема са обрадом уско стручних географских садржаја, јер се дешава да заобилазе теме које су у програму неодређене.

У млађим разредима основне школе укорењена је предрасуда да су наставни садржаји преопширни због преопширности наставних програма.

„Углавном се сви слажемо да су за ту преопширност најодговорнији наставни програми“ тврди Баковљев (1987) и доказује, са чиме се у потпуности

слажемо, „да наставни програми узрокују преопширност наставног градива не због своје тобожње преопширности, већ стога што су, најчешће, крајње неодређени“.

У наставним програмима за предмете Свет око нас и Природа и друштво географски садржаји програма су недовољно одређено подељени на наставне теме и наставне јединице које треба обрадити, за разлику од наставног програма у земљама ЕУ, нпр. у Словенији, где су уз наставне садржаје дати и: оперативни циљеви, примери активности, специјалне дидактичке препоруке, међупредметна повезаност. Географски садржаји у оквиру предмета „Упознавање околине“, које смо анализирали, повезани су са стандардима знања.

Ово истраживање указује на то да наставни програми предмета Свет око нас и Природа и друштво нису преопширни, већ неодређени. Највећи број уџбеника су пропширни, самим тим, често су преопширни и наставни географски садржаји које наставници, ослањајући се на уџбенике, обрађују са ученицима. Дешава се, да се садржаји уџбеника поистовећују са садржајима програма, тако да обим и дубина садржаја који ће се обрађивати, наставник не одређује наставним програмом, већ уџбеником.

„Неки су у заблуди да што ученицима саопшти више информација – више ће их усвојити и запамтити (таквима је непознато да је тачно управо обрнуто: највише знања, и то збиља употребљивих, стиче се код наставника који настоје да наставно градиво сведу на најосновнија одговарајућа сазнања – како би сваком ученику омогућили да их усваја властитом мисаоном активношћу). Други су неоспособљени за осавремењењу, активну наставу, или, пак, неће да се одрекну далеко лакшег традиционалног система, па им преопширност наставног градива служи као оправдање за избегавање активне наставе. Трећи се, ко зна зашто, сматрају обавезним да ученицима о теми која се обрађује саопште апсолутно све што сами знају. Четвртима је изнад свега стало до тога да ученике импресионирају својом енциклопедијском образованошћу. И томе слично“ (Баковљев, 1987: 232).

Шта предузети?

У истом раду, Баковљев предлаже решења:

„1. Није прихватљиво да искључиво писци уџбеника и наставници одлучују о томе шта све ученици треба да сазнају и науче у оквиру предвиђених тема. Основне смернице о томе морају садржавати програми. Одлучивање о томе шта у настави треба обрађивати толико је значајно да се не сме сасвим препустити појединцима (јер нема гаранције да су апсолутно сви они оспособљени и спремни да то довољно стручно и одговорно реализују). Тим најкомпететнијих експерата свакако би успешније одредио шта ученици одређеног разреда одређене школе могу и треба да науче у оквиру неког наставног предмета чак и од изузетно квалификованог појединца.

Потребно је, дакле, постојеће, неодређене, претерано уопштене наставне програме заменити таквима који одлучивање о томе шта све да се обухвати одговарајућим програмским темама и подтемама не би у потпуности препустили ауторима уџбеника и наставницима, већ би сами садржавали прецизне основне смернице за избор наставног градива. Они би били знатно одређенији од садашњих програма, па би наставницима, а и писцима уџбеника, могли бити од веће помоћи у опредељивању за разуман обим наставног градива.

2. [...] да преопширни уџбеници уступе место сажетијим уџбеницима [...]“ тј. поштовање Стандарда квалитета уџбеника који важе од школске 2010/2011. године.

Да ли ће и колико одређенији наставни програми и сажетији уџбеници допринети растерећености ученика, зависи и од самих наставника.

На основу анализе, закључујемо да географски садржаји у анализираним уџбеницима нису довољно усклађени са стандардима квалитета уџбеника, Наставним планом и програмом (анализа је урађена за школску 2011/2012. годину), а самим тим и са стандардима образовања и васпитања (садржај уџбеника треба да омогућава остваривање циљева и задатака предмета Свет око нас и доприноси испуњавању образовних стандарда за географске садржаје на сва три нивоа).

На основу Закона о основама система образовања и васпитања, Центар за развој програма и уџбеника, као организациона јединица Завода за унапређивање

образовања и васпитања, обавља стручне послове из делокруга рада Завода који се односе на припрему програма образовања и квалитет и поступак одобравања уџбеника и наставних средстава. Дефинисањем стандарда квалитета уџбеника и акредитацијом издавача требало би да се подигне квалитет уџбеника Свет око нас и Природа и друштво. Стандарди квалитета уџбеника не обезбеђују сами по себи квалитет, јер квалитет зависи и од оних који га процењују. Зато је у процесу праћења и евалуације квалитета неопходно ангажовати стручњаке за географске садржаје.

3.4.4. Улога наставника у остваривању општих стандарда постигнућа у наставном програму предмета Природа и друштво (географски садржаји)

Да би неко био добар учитељ, треба да га красе личне особине као што су: добронамерност, поштење, осећајност, скромност, стрпљење, праведност, доследност, отвореност, поверљивост, тачност, уредност, самокритичност, свестрано образовање, креативност, систематичност, принципијелност, љубав према ученицима, као и према свом послу и др. Личност учитеља је од пресудног значаја за успех наставе уопште, па самим тим и за успех наставе природе и друштва. Учитељ мора бити и добар педагог, јер од познавања методике као научне дисциплине и оспособљености учитеља да своја научна знања примени у пракси у великој мери зависи да ли ће знања која ученици стекну бити трајна и применљива у свакодневном животу.

Учитељ је координатор образовног процеса, његова основна улога је да планира садржаје, тј. оно што ученици треба да сазнају (у складу са наставним програмом предмета Свет око нас и Природа и друштво) и које способности да развију, планира тип часа, припрема наставна средства, помаже ученицима да што самосталније организују активности кроз које се учи, да прати и вреднује резултате наставе итд. „Садржаји наставе географије представљају спону између наставника и ученика и део су неживих елемената у дидактичком троуглу али то не значи да су они обично техничко средство. Од њих зависе стил рада и наставника и ученика, они одређује суштину наставе. Колики ће се обим покрити и колико ће се сложеност материје разрадити до које ће се дубине ићи у тој обради, све се то одређује на основу садржаја” (Живковић и сар., 2010: 251).

Компјутерска технологија и друга савремена наставна средства нису и неће потиснути учитеља, јер ништа не може да потпуно замени живу реч и дискусију у коју се укључују ученици. Савремена наставна технологија мења улогу како ученика, тако и учитеља у обради географских садржаја, тако што се повећавају захтеви за информатичку оспособљеност учитеља, како би се наставни програм савлађивао ефикасније. Пажњу ученика млађег школског узраста треба усмерити на образовне програме који су усклађени са географским садржајима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво и оспособити их за њихово коришћење. Улога учитеља коришћењем савремених наставних средстава неће ослабити. Напротив, она ће му помоћи да унапреди наставни процес, само ако буде добро знао да их користи.

Успешност наставе највише зависи од припремљености учитеља (да би био успешан, он мора бити висококвалификован наставник, познавалац своје струке, али и методике предмета који предаје), од добро постављених циљева и одабраних садржаја, примењених наставних метода, наставних средстава, уџбеника итд.

Учитељи у основној школи морају имати универзитетско образовање. Од 1993. године професори разредне наставе, односно учитељи, стичу универзитетско образовање на учитељским факултетима. Сви наставници, изузев универзитетских, полажу државни испит, који се састоји из три дела: методичког приступа наставном предмету, педагогије и психологије, и школског законодавства.

Избор и распоред научних у наставне географске садржаје није решен само избором и распоредом у наставном програму, неопходно је да учитељ не буде само интерпретатор, него и креатор наставних географских садржаја, и да одабере и обради оне садржаје који су примерени узрасним, психофизичким и васпитно - образовним могућностима ученика, при чему се у обради градива прати завичајност. Географски садржаји се у млађим разредима основне школе односе на „Моју околину“, „Моје место, насеље и околина“, „Мој завичај“ од I до III разреда, и они су различити од школе до школе, па зато учитељ има одлучујућу улогу у одабирању, распореду и обради географских садржаја, водећи рачуна о

интегрисаности са садржајима осталих наука (биологија, историја итд.) и садржајима других наставних предмета.

У наставним плановима и програмима „[...] задаци су недовољно прецизно и нејасно формулисани, а програмски садржаји дати доста уопштено. Непрецизност и неодређеност наставних програма географије има за последицу њихово слободно интерпретирање од стране сваког наставника понаособ, зависно од његове стручне и методске спреме, као и материјално - техничких услова рада, што се негативно одражава на модернизацију наставе. Тако се иста програмска грађа веома различито интерпретира у појединим школама, па и у истој школи од стране различитих наставника. С друге стране, наставник, према свом субјективном нахођењу даје приоритет појединим деловима наставне грађе [...]” (Ђуричковић, 1990: 165).

Да би се избегли недостаци наставних планова и програма за предмет Природа и друштво и Географија „пришло се стандардизацији програмских захтева и садржаја са становишта савремене дидактичке таксономије, тј. изradi и примени одређених програмских стандарда“ (Ђуричковић, 1990: 165).

Примена образовних стандарда ће омогућити да образовни рад буде квалитетнији, а вредновање резултата објективније. Образовни стандарди постављају јасне образовне исходе. Ученици те исходе треба да остваре, а наставници да омогуће њихово остваривање.

Која су то географска знања и вештине која ће ученици понети из млађих разреда у пети која су неопходна за даље усвајање географских садржаја; шта је то што им је потребно у свакодневном животу? Одговоре на ова и многа друга питања, налазимо у Општим стандардима постигнућа - образовним стандардима за крај првог циклуса обавезног образовања за предмет Природа и друштво.

Задаци објашњавају начин постизања знања и умења, док исходи представљају дефинисана знања и умења која ученици треба да развију после првог циклуса образовања. У оквиру сваке области описани су захтеви на три нивоа: на основном, средњем или напредном. „Исходи омогућавају систематско праћење и проверу остварености дефинисаних постигнућа. Исходи су специфично и конкретно дефинисани, како би помогли наставнику да обликује образовни процес. Они су јасно формулисани како би се смањила могућност различитог

тумачења и приписивања различитих значења исходима“ (Грдинић и Бранковић, 2005: 25).

У Закону о основама система образовања и васпитања (број 72/2009 и 52/2011; члан 76, тачка 4) дефинише се да школски програм, између осталог, садржи „начин остваривања принципа и циљева образовања и стандарда постигнућа, начин и поступак остваривања прописаних наставних планова и програма [...]“.

„С обзиром на то да се школски програм доноси на период од четири године, а увођење образовних стандарда у праксу је значајна новина у раду школе, препорука је да се у анексу школског програма опише начин остваривања стандарда постигнућа на нивоу школе, а за сваки предмет посебно у годишњим и месечним плановима рада наставника. Садржај анекса, тј. описа начина на које се остварују стандарди може бити различит. Ту може бити описана веза стандарда и програма по разредима. Могу се описати и промене које увођење стандарда доноси у односу на методе, облике рада, средства, услове, временску динамику, сарадњу у већима, припрему и коришћење иницијалног теста заснованог на стандардима, анализу резултата завршног испита на нивоу школе и сл.“ (<http://www.zuov.gov.rs/>, садржај актуелан 15.03.2012.).

Општи стандарди постигнућа (Правилник о образовним стандардима за крај првог циклуса обавезног образовања за предмете српски језик, математика и природа и друштво, 2011) садрже следеће области: „Жива и нежива природа“, „Екологија“, „Материјали“, „Кретање и оријентација у простору и времену“, „Друштво“ и „Држава Србија и њена прошлост“. У оквиру сваке области описани су захтеви на три нивоа.

Анализирамо области које укључују географске садржаје: „Екологија“, „Кретање и оријентација у простору и времену“ и „Држава Србија и њена прошлост“.

Табела 103. Општи стандарди постигнућа – образовни стандарди за крај првог циклуса обавезног образовања за предмет Природа и друштво (географски садржаји)

Област	Основни ниво	Средњи ниво	Напредни ниво
Екологија	Ученик/ученица: ➤ препознаје и именује природне ресурсе; ➤ зна употребну вредност природних ресурса; ➤ разликује повољно и неповољно деловање човека по очување природе.	Ученик/ученица: ➤ разликује обновљиве и необновљиве природне ресурсе; ➤ разуме еколошку оправданост употребе обновљивих ресурса и рационалног коришћења необновљивих ресурса.	
Кретање и оријентација у простору	Ученик/ученица: ➤ зна помоћу чега се људи оријентишу у простору: лева и десна страна, стране света, адреса, карактеристични објекти; ➤ уме да одреди стране света помоћу Сунца; ➤ зна јединице за мерење времена: дан, недеља, месец, година, деценија и век; ➤ уме да прочита тражене информације са часовника и календара.	Ученик/ученица: ➤ уме да пронађе тражене улице и објекте на плану насеља; ➤ уме да пронађе основне информације на географској карти Србије: највећа и најважнија насеља, облике рељефа и површинских вода.	Ученик/ученица: ➤ уме да чита географску карту примењујући знања о странама света и значењу картографских знакова.
Држава Србија и њена прошлост	Ученик/ученица: ➤ зна основне облике рељефа и површинских вода; ➤ зна основне типове насеља и њихове карактеристике; ➤ зна географски положај и основне одреднице државе Србије: територија, границе, главни град, симболи, становништво.	Ученик/ученица: ➤ препознаје и именује облике рељефа и површинских вода у свом месту и у околини; ➤ зна основне одлике рељефа и вода у држави Србији; ➤ разуме повезаност природно-географских фактора – рељефа, вода, климе и делатности људи.	

„Како наставници треба да користе стандарде у праћењу и вредновању постигнућа ученика?

Као што су стандарди смерница наставницима за планирање наставе, тако су и смерница за оцењивање ученика. Не постоји директна веза између одређеног

нивоа описа стандарда и одређене оцене. Нивои описани у стандардима служе наставнику као оријентир ка квалитету постигнућа које треба да остваре сви ученици, а које само неки. Стандарди помажу да се индивидуализује наставни рад, бар на три нивоа, а то значи да се садржаји и захтеви прилагоде ученицима. При томе је важно водити рачуна да се не ограничи могући напредак сваког ученика тако што ћемо му постављати захтеве само са једног нивоа, већ, напротив, мотивишући га да достигне напредни ниво. Нивои су корисни наставнику да добро одмери захтеве за проверу постигнућа ученика јер га подсећају на то која су суштинска, најбитнија знања, умења и вештине ученика и омогућавају му да постави захтеве тако да сваки ученик може да оствари успех“ (<http://www.zuov.gov.rs/>, садржај актуелан 15.03.2012.).

Неопходно је да постоје стандарди географских знања по разредима, као, на пример, у Словенији, а не само за образовне циклусе. „Стручни тим за предмет Географија верује да ће стандарди, уколико буду прихваћени у наставној пракси, бити схваћени као алат који треба да помогне:

- ученицима у напредовању,
- наставницима у објективнијем оцењивању и побољшању начина и организације наставе,
- родитељима у праћењу постигнућа њихове деце,
- да знања која се стичу у школи буду трајна и од велике употребне вредности“ (Ромелић и сар., 2010:15).

IV ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Дидактичка трансформација научних географских садржаја у наставне

Корени географије, као темељног садржаја људског сазнања о свом окружењу, сежу у далеку прошлост и стално се развијају. Стога су они и утемељени садржаји сваког школског система, под условом да су на одговарајући начин трансформисани - прилагођени циљевима и задацима наставе.

Док је педагогија, чији су предмет васпитање и образовање, етички и вредносно ангажована, то се не може рећи за науке као што је географија, која свој предмет проучава онакав какав је, а не какав треба да буде. Веза међу њима успоставља се трансформацијом научних садржаја у наставне, а том приликом наука која се трансформише бива ангажована у васпитне и образовне сврхе. Овај ангажман је веома важан због великог васпитног значаја који има географија, нарочито оне њене области које се тичу екологије.

Пошто се наука непрекидно богати научним чињеницама, пред педагогију се поставља значајан задатак да прати ове промене, како би им нашла одговарајуће место у наставним плановима и програмима. Начини њеног остваривања морају и сами да буду научно засновани, чему је посвећена ова теза. Ово је значајно и због праве револуције у области производње и примене наставних средстава, што је значајно и за наставу географије.

Промењен положај ученика у наставном процесу, увиђање васпитних и образовних потенцијала географије као наставног предмета и појава нових информационих технологија, условили су и потребу преиспитивања начина на који је извршена трансформација научних садржаја у наставне, с обзиром на теоријски и практични значај географских сазнања.

Нарочито је значајан статус географских садржаја између природних и друштвених наука и менталног агенса којим се подстиче развој научног и креативног мишљења код младих. Они су веома погодни за неговање холистичког приступа у развоју личности ученика, којим се повезују сва стечена знања у целовит систем, што доводи до квалитативних помака у когнитивном развоју младих.

Под разним називима географски садржаји (као што показује њихова упоредна анализа) постоје у свим школским програмима у свету. У Србији се они реализују кроз наставне предмете Свет око нас, Природа и друштво и Географија.

Потврђена је основна полазна хипотеза, по којој је географске садржаје који се реализују у млађим разредима основне школе могуће осавременити, проширити и побољшати с обзиром на велики значај географије као општекултурног, и општеобразовног садржаја потребно сваком члану друштвене заједнице. Притом, треба узети у обзир како искуства у Србији, прикупљена током скоро два века наставе географије у нашим школама, тако и искуства развијених европских земаља, које у погледу наставе географије постижу резултате којима треба тежити.

Саставни део основне хипотезе односи се на примену садржаја географије као науке у складу са педагошким захтевима за трансформацију научних садржаја у наставне и ваљану реализацију програма наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво. Претпоставља се да ваљано извршена трансформација може да унапреди наставу географије у млађим разредима основне школе, у прилог чему иду искази учитеља и ученика, резултати поређења различитих програма и уважавање методичко - дидактичких поставки релевантних за наставу географије.

Сагледан је историјат наставе географије у српским школама, од њеног законског озваничења, 1833. године, до данас. Осим назива наставних предмета који су обухватили географске садржаје у млађим разредима, праћене су и друге њихове карактеристике (садржај, број предвиђених часова итд.), а запажене чињенице смо коментарисали и послужиле су у закључивању.

Као садржај наставног предмета географија има велику образовну и васпитну вредност под условом да је ваљано трансформисана у наставни предмет и предавана уз уважавање дидактичких захтева за савремену наставу. Сви значајни педагози кроз историју школства ценили су географију и намењивали јој почасно место међу наставним садржајима. Тако је и данас када се драматично мења концепција школске наставе, што се одражава и на предмете који у свом програму имају и географске садржаје.

Савременом наставом географије тежи се развоју, поред репродуктивног, конвергентног, и развоју дивергентног, стваралачког мишљења, путем активности

која се све више преноси са учитеља на ученике. Томе погодује све веће коришћење електронских наставних средстава и схватање образовања као помоћи у самообразовању ученика које се продужава за цео живот. У први план се ставља развој мишљења ученика и истраживачка функција наставе, уз коришћење већег броја извора информација и наглашено примењивање принципа узрасне и индивидуалне примерености наставе.

На основу увида у дидактичке захтеве за трансформацију научних садржаја у наставне и анализе специфичности географије као науке, постављен је „модалитет“ (Ћосић и сар., 2008: 332) за спровођење ове трансформације у живот школе и, посебно, у наставу предмета који обухватају географске садржаје у основној школи. Закључено је да се овом питању не посвећује довољно пажње код нас, а недостаје и потребна методичка литература.

Први проблем који треба разрешити односи се на начин распоређивања наставних садржаја у наставном плану и програму, пошто дидактички ауторитети предлажу распоред који представља комбинацију линеарног, концентричног и комбинованог распоређивања садржаја, што је прихватљиво под условом да се води рачуна и о специфичности географије као науке. Констатовано је да је у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво најчешћи спирално - узлазни распоред, што захтева и одређена методичка решења. Приказани су, такође, дидактички и методички захтеви који се односе на обраду географских садржаја у поменутих наставних предметима уз критеријуме за избор наставних садржаја.

Трансформисани садржаји географије као науке и њихова примена у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво

Пошто су географски садржаји разноврсни, такви морају бити и облици и методе рада којима се они обрађују. Истраживањем је утврђено колико се у настави поменутих садржаја користе савремена наставна средства, методе и облици рада, посебно активирање ученика у настави, које је чини привлачнијом, успешнијом и модернијом.

Од облика рада у настави географских садржаја најчешће се „повремено“ користе групни рад, проблемска и пројектна настава, непосредно посматрање географских појава и сл., а код четвртине учитеља је то често. Учитељи са

високом стручном спремом чешће у свом раду користе групни рад, проблемску и пројектну наставу него што то чине учитељи са вишом стручном спремом, што је очекивано да коришћење савремених облика рада корелира са степеном стручности.

Учитељи у настави географских садржаја најчешће користе дијалошку методу и методу показивања, што је у складу са захтевима савремене дидактике и одговара специфичностима наставе којом се упознају географски садржаји. Карактеристично је да учитељи са више стажа више користе монолошку методу, што значи да њихово стручно напредовање није пратило стицање одговарајућег искуства. У савременој школи монолошке методе, иако прихваћене као легитимне, немају приоритет.

Констатовано је да већина учитеља оцењује да не располаже средствима за обраду географских садржаја која би одговарала потребама савремене школе. Та оцена долази претежно од учитеља са више искуства и донекле зависи и од врсте насеља у коме учитељи раде, у чему предњаче „остала насеља.“

Увид у степен коришћења теренских вежби и наставних екскурзија дали су одговори на питање - колико се то често ради. Најчешћи одговор је био да се то чини понекад, а најређи - никада. Пошто немамо податке како се то чини, могуће је претпоставити да одговори задовољавају у погледу квантитета (иако би могли бити и учесталији) док је питање квалитета тема за даља истраживања.

Донекле изненађује податак да корелација између врсте насеља у коме се школа налази и учесталости коришћења теренских вежби и наставних екскурзија није (супротно од очекивања) утврђена. Наиме, претпоставило се да градске школе пружају за то мање прилика, а то се одражава и на учесталост излазака на терен, што се показало као нетачно. Можда је узрок за то најчешће наведен разлог - финансијске природе, који игра одлучујућу улогу. Карактеристично је да наведене облике наставе најређе користе учитељи са дужим стажом, што се можда може објаснити њиховом физичком неспремношћу за напоре које ови облици рада изискују.

Брз пораст обима географских садржаја и развој информационих технологија подразумева нове приступе у избору и структурирању програмских садржаја, као и у одређивању њихове улоге у осавремењавању географске наставе

у основном образовању. Од наставника су прикупљени подаци о коришћењу савремених наставних средстава при обради географских садржаја и процењено је да се она не користе довољно, а главни разлог за то је сразмерно слаба опремљеност школа овим средствима, у чему заостајемо за развијеним европским земљама. Међутим, питање је и како се расположива средства користе, односно колико су наставници мотивисани и оспособљени за то.

У оквиру тема о наставним средствима посебно смо издвојили коришћење компјутерске технологије. Они учитељи који њоме располажу често користе савремену технологију и мултимедијалне презентације, али таквих је значајно мање него оних који је користе повремено. За то се наводе разноврсни разлози, међу којима бисмо издвојили недостатак одговарајућих софтверских пакета за наставу географских садржаја. Млађи кадар више користи савремену технологију, што се може објаснити тиме да је она младима привлачнија. У сваком случају, постоји повезаност између опремљености школа наставним средствима (посебно - компјутерском технологијом) и њиховог коришћења.

Уз ваљана наставна средства, за успешно упознавање ученика са садржајима географског карактера потребан је и одговарајући уџбеник. Од учитеља је затражено да оцене квалитет уџбеника и методичких приручника којима се служе у настави света око нас и природе и друштва. Показало се да је већина учитеља делимично задовољна квалитетом уџбеника које користе, мало их је потпуно задовољних, а практично нема незадовољних.

При изради уџбеника којима се обрађују географски садржаји у првом циклусу основног образовања треба искористити техничке могућности визуелних медија, учинити их привлачнијим и интерактивним, као и употребљивијим, захваљујући задовољавању захтева који се пред њих постављају у активној школи. Да би били добро прихваћени, у школу треба да уђу само најбољи уџбеници.

Утврђена су и мишљења ученика о темама из географије које обухвата постојећи Наставни план и програм, јер је преференција према њима један од репера којим би се требало руководити приликом трансформације научних садржаја у наставне. За сваку од понуђених тема утврђена је преференција изнад половине испитаних ученика. Ученици имају позитивно мишљење о географским

садржајима, а разлике које постоје код појединих тема, нису велике. Као најпривлачније теме издвојиле су се „Воде“ и „Заштита животне средине“, а најмање привлачна је „Оријентација у простору.“

„Оријентација у простору у односу на карактеристичне објекте у непосредном окружењу“ пример је неодређености географског садржаја у наставном програму, што објашњава зашто ова наставна јединица није обрађена ни у једном анализираном уџбенику.

Врло су занимљиви одговори у којима ученици предлажу теме које би желели да буду у програму, међу којима се посебно издвајају знања о космосу, најзначајнијим градовима, светским чудима, државама Европе, вулканима и земљотресима, те више садржаја о Србији, океанима, морима и др. Ово су врло корисни подаци, о којима би требало да поведу рачуна и творци наставног програма, писци уџбеника, издавачи наставних средстава, као и учитељи.

Када су у питању ученици, веома је значајан податак да су они, по оцени учитеља, у највећем броју веома мотивисани, док слабо мотивисаних готово да нема. Један од фактора који су утицали на овај налаз је школска спрема учитеља, што је логично, имајући на уму сазнања до којих су дошли на учитељским факултетима. Томе иде у прилог и корелација утврђена између мотивисаности ученика и искуства учитеља, које је било значајан фактор код учитеља између 10 и 19 година стажа, код којих се спретно укрштају фактори искуства и иновираних дидактичких знања са факултета.

Програмски садржаји као показатељ трансформације научних садржаја у наставне садржаје који се изучавају у млађим разредима основне школе

Анализом програмских садржаја наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво утврђено је да између њих у сва четири разреда основне школе постоји континуитет, с обзиром на препоручени спирални распоред градива, уз напомену да његова успешна примена значајно зависи и од самог учитеља, као и од времена којим располаже за обраду и утврђивање новог градива. Постављен је и задатак да се утврди како су географски садржаји интегрисани у поменуте наставне предмете (како су повезани са другим наставним садржајима) и да ли су прилагођени интелектуалним могућностима

ученика, како их они доживљавају, оцењују и разумеју, колико су прилагођени интересовањима и потребама деце млађег школског узраста.

За одговоре на претходно постављена питања обратили смо се учитељима. Да су географски садржаји који се изучавају у школи засновани на савременим научним достигнућима и да је дидактичка трансформација научних садржаја географије у томе одиграла улогу, мисли више од половине испитаних учитеља, што је карактеристично за оне са дужим радним искуством. Учитељи са мањим искуством (али претежно са високом стручном спремом) нису се сложили са том проценом. Показало се да су то и учитељи који често користе савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације, што је повисило њихове критеријуме „савремености“ када су у питању научна достигнућа.

Нешто слабије је оцењена конкретизација и разрађеност географских садржаја. Већина учитеља им није дала позитивну оцену. То је посебно оцена искуснијих учитеља, али и оних са мање стажа. Истовремено су учитељи дали позитивну оцену географским садржајима због њихове општеобразовне вредности, за шта су се определили скоро сви анкетирани.

Када су у питању програмски садржаји, учитељи су се изјашњавали и о томе колико је исправан утисак да су програмске теме недовољно аргументовано интегрисане у програм наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво. Већина учитеља се слаже са овом примедбом, односно сматра да је делимично исправна. Као предмети са којима су интегрисани географски садржаји, наводе се највише историја и биологија, а знатно ређе физика и хемија. При опредељивању, извесну улогу је играла њихова стручна спрема и радно искуство.

Највише одступања од прописаног програма географских садржаја имају учитељи са више стажа у учитељској струци. У томе игра значајну улогу и њихова стручна спрема.

Већина учитеља сматра да су географски садржаји довољно заступљени у програмима наставних предмета који се изучавају у млађим разредима основне школе, а разлике су се опет показале између учитеља са дужим радним стажом, што указује на значај искуства. Наиме, одговарајући на питање да ли географских садржаја у програмима има довољно, недовољно или превише, велика већина каже да их има довољно, док су старији мишљења да нису довољно заступљени.

Ниједан учитељ на питање има ли у програмским садржајима Света око нас и Природе и друштва садржаја који би се могли изоставити да би се настава растеретила није одговорио потврдно.

Сличан резултат показао се и када се од учитеља тражило да процене прилагођеност наставних садржаја - веома мали број учитеља проценио је да неки садржаји нису довољно прилагођени децјим могућностима разумевања. Добијена веза ових одговора са дужином радног искуства учитеља не значи много, јер је број учитеља који се определио за ту алтернативу мали, тако да се из тога не могу извлачити закључци.

По оцени учитеља, има случајева да су програмски садржаји преопширни и застарели, због чега не задовољавају развојне потребе ученика, а вештине које се њима развијају претежно су вербалног (али не и практичног) карактера. То значи да би неки од садржаја могли да буду сажети, што ипак не подразумева аутоматски њихово изостављање.

Већина учитеља сматра да је фонд часова предвиђен за предмете Свет око нас и Природа и друштво довољан. Ово мишљење је ређе код старијих учитеља, што се може тумачити њиховим већим радним искуством и познавањем примене методике у пракси.

Посебну пажњу обратили смо на питање самосталности учитеља у избору начина обраде географских садржаја, што је и критеријум савремености наставе коју обављају.

Велики проценат учитеља (47%) сматра да дидактичка трансформација научних садржаја географије у одговарајуће садржаје наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво није заснована на савременим достигнућима географије као науке. Због тога они морају наставне садржаје чешће допуњавати новим научним сазнањима, а садржаје у уџбеницима осавремењивати.

Наставници који у основној школи остварују географске садржаје оспособљавани су за то током редовних студија на учитељским факултетима и путем разних облика стручног усавршавања и самоусавршавања, који никада не престаје током њиховог радног века. Нажалост, још увек део учитеља није довољно мотивисан, многи ни довољно професионално припремљени да

самостално прате шта се дешава у области науке, немају унутрашњу потребу да свој рад учине квалитетнијим и савременијим.

Процењено је и колико су наставни садржаји из географије у првом циклусу основног образовања прилагођени интересовањима и потребама ученика, а утврђено је и који су од садржаја њима најпривлачнији, с обзиром на положај у наставном плану и програму. „Прелазну оцену“ од учитеља добили су наставни садржаји предмета који интегришу географске појмове у наставни план и програм основне школе у складу са географијом као науком, иако би их требало допунити и боље повезати са практичним знањима и способностима. Теме о космосу су се показале као врло привлачне ученицима, а одмах после њих долази упознавање са занимљивим чињеницама о европским земљама. Њима би свакако требало допунити постојеће програме. Поменуте теме највише су бирали искусни учитељи.

Васпитна компонента географских садржаја пружа значајне могућности, за шта су најбољи пример еколошки садржаји који могу имати значајно место у оспособљавању младих да се суоче са будућношћу, односно - за изграђивање културе живљења у заједници. Генерално гледано ипак се констатује да нису довољно искоришћени потенцијали географских садржаја у погледу васпитне компоненте и поред тога што се њој посвећује одређена пажња.

Поред наставних планова и програма, који садрже географске теме, посебна пажња је посвећена циљевима и задацима наставе географије. Запажено је да се неоправдано поистовећују циљеви са задацима, што је анализирано у светлу нивоа који им се постављају у Блумовој таксономији. Отуда је постављен захтев да се више пажње посвети методологији израде наставних програма предмета који у основној школи обухватају географске садржаје. Програми, при томе, треба да буду усклађени са образовним циљевима и задацима који проистичу из културних и националних карактеристика наше земље. Констатовано је да циљеви и задаци наставе о којима је реч временом нису битније мењани, што практично значи да нису узимали у обзир достигнућа географије као науке.

Недостатак промена у циљевима, задацима и садржајима наставних предмета који обухватају географске садржаје одразио се нарочито на дуго обећавано растеређивање ученика од фактографије, а са друге стране је

примећена и недовољна заступљеност појединих садржаја. При томе треба напоменути да растерећење не подразумева обавезно изостављање географских садржаја (нпр. наставна тема „Космос“), него њихово квалитативно побољшавање сажимањем.

Свестрано је сагледано и оцењено стање у погледу трансформације научних географских садржаја у наставне. Притом су упоредно коришћени релевантни критеријуми: поређење са решењима у наставним програмима више развијених земаља, анализа нашег програма у светлу дидактичко - методичких поставки савремене педагогије, мишљења и подаци добијени од учитеља и ученика. Тако је стечена целовита слика не само о поменутој трансформацији него и о обради географских садржаја у млађим разредима основне школе. На основу тога је било могуће дати сразмерно објективну оцену овог стања, као и предлоге шта се у њему може поправити. У томе се огледа, поред теоријске, и практична вредност овог, за наше услове, пионирског истраживања.

Поред анализе развоја географских садржаја у српским школама и њиховог поређења са неким од релевантних земаља у Европи, затражена су и мишљења учитеља и ученика, чиме смо добили значајне податке на основу којих смо истражили проблематику трансформације научних садржаја у наставне и предложили мере које треба предузети да се тренутна ситуација побољша.

Као критеријуми за оцењивање стања у погледу географских садржаја у наставним програмима у млађим разредима основне школе послужили смо се сразмерно богатом литературом, за коју ипак можемо рећи да се бави више начелним ставовима и субјективним утисцима него што своје резултате заснива на подацима добијеним егзактним испитивањима. Овој проблематици је код нас посвећено веома мало истраживања, док се ставови о трансформисању научних садржаја у наставне могу наћи у дидактикама и методикама.

Трансформација научних садржаја географије у наставне на примеру развијенијих европских земаља и њихова применљивост у Србији

У свету не постоји ниједна земља која је у потпуности задовољна својим школством. Нажалост, „недостају конкретни и оперативни предлози, и уколико су дати, обично је реч о фрагментираним и несистематским 'побољшањима', 'иновацијама', 'реформама' и сл.“ (Наход, 2001: 83).

„Географска струка се залаже за растерећење ученика и промјену постојећих програма. То је могуће постићи већим улагањем у образовање, квалитетнијим студијем и бољим усавршавањем наставника, другачијим начинима рада у настави, примјеном сувремених дидактичких стратегија, израдом нових наставних програма, још квалитетнијим уџбеницима и другим изворима знања [...], а за све то потребно је разумно вријеме и средства“ (<http://www.geografija.hr/clanci/502/vijece-geografskog-odsjeka-pmf-a-u-zagrebu-o-katalogu-znanja>, садржај актуелан 20.01.2013.).

Представили смо различита решења за наставу географских садржаја у једном броју европских земаља, са посебним освртом на она која би се могла применити и код нас, чиме би се унапредила настава Света око нас и Природе и друштва. Утврдили смо извесне разлике између наставних планова и програма који обухватају географске садржаје у тим земљама и у Србији.

Тежња да се школски систем у Србији приближи системима у земљама ЕУ подразумева и приближавање у погледу географских садржаја који се остварују у почетним разредима основне школе. Узет је пример Словеније, Финске, Шведске, Енглеске и Француске и утврдили сличности и разлике између њих и онога што се учи у школама у Србији. Број часова предвиђен за географске садржаје од земље до земље се доста разликује, док су садржаји углавном слични (неке од разлика су више терминолошке природе). Притом, треба напоменути да се у поменутих земљама географским садржајима поклања знатно више пажње, било да се они налазе у природном или друштвеном подручју, или у оба подручја.

Од земаља чији су програми анализирани имало би се шта преузети. То је свакако стављање нагласка на примену стечених знања било у животу сваког појединца, било читаве друштвене заједнице (посебно се ово односи на еколошке садржаје). Такође би се, по угледу на Словенију, могла као садржај унети тема „Шта могу да урадим“, као и здравствени садржаји.

По угледу на фински програм, могли би се детаљније разрадити циљеви и задаци предмета који обрађују географске садржаје, а могли би се и конкретизовати кроз практичне активности и здравствену проблематику. Дефинисана су и постигнућа којима треба да допринесе изучавање географских садржаја, као и показатељи успеха. Није случајност да се фински наставни план и

програм, као и систем школовања уопште, сматрају да су међу најбољима у свету. Њему је сличан шведски програм, само је мање разрађен. У њему је за углед садржај који се односи на коришћење извора сазнања из области географије, што указује на нагласак стављен на самостално стицање знања о својој ужој и широј средини и њено очување. Добро су разрађени и исходи наставе географских садржаја са активностима за које ученици треба да буду оспособљени. У томе ова настава има сличности са енглеским програмом, чија је битна особина прагматичност и употребљивост знања која се стичу из географије. Њима се поклања велика пажња и ова знања припадају обавезним предметима. Веома добро су формулисани и стандарди постигнућа, од којих би неки могли наћи место и у нашем програму.

Конечно, наставни предмети Откривање света, уз Историју, географију, грађанско и морално васпитање у Француској истичу васпитну компоненту, која је врло значајна. Нагласак је на „улажењу у хуманистичке науке“, као и на сналажењу у времену и простору, а важна је и веза са матерњим језиком. Све то су такође примери за углед, уз помоћ којих би се могао унапредити и наш програм упознавања и примене географских садржаја у школи и ван ње.

Курикулуми у европским земљама по правилу обухватају и географске садржаје, иако се разликују по обавезности, фонду часова, конкретним садржајима и задацима. У неким земљама географија престаје да буде самосталан наставни предмет и бива сврстана у општеније друштвене или природне предмете. Од развијених европских земаља би се могле такође преузети идеје о децентрализацији школства. На тај начин се оправдава потреба рада на овој тези о дидактичкој трансформацији географије као науке у наставне предмете са географским садржајима. Она се огледа у интердисциплинарном приступу географији као науци и дидактици као научној дисциплини која се бави проблематиком трансформације научних садржаја у наставне, праксеологијом израде, примене и вредновања учинака наставних програма, иновирањем ових програма и научним утемељењем методике наставе географије.

Стечена сазнања ће бити непосредно применљива у пракси уколико се узму у обзир приликом реформе читавог школског система у Републици Србији, а посебно Наставног плана и програма за основну школу у сегменту који се односи

на географска сазнања. Нарочито истичемо компаративни приступ који је примењен у овом раду, јер ће сазнања до којих се дошло поређењем нашег наставног програма географије са одговарајућим програмима у другим земљама (нарочито развијенијих земаља ЕУ), бити корисна и за приближавање наше земље европским стандардима, што се од Србије очекује.

Практична корист се огледа и у могућности да се унапреди настава географије на основу испитивања наставника, ученика и услова у којима се настава одвија пошто су на основу проучавања актуелног стања формулисани научно утемељени предлози и мере које треба предузети да би се то постигло.

V ЛИТЕРАТУРА

1. Баковљев, М. (1987): Наставни програми и преоптерећеност ученика наставним градивом. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 20, стр. 230–233.
2. Баковљев, М. (1992): *Дидактика*. Београд: Научна књига.
3. Банђур, В. (2001а): *Педагошко-методолошко утемељење методике разредне наставе*. Београд: Учитељски факултет.
4. Банђур, В. (2001б): Проблеми и могућности унапређивања методике разредне наставе. *Педагогија*, XXXIX, 4, стр. 1–18.
5. Банђур, В., Лазаревић Ж. (2001): *Методика наставе природе и друштва*. Јагодина: Учитељски факултет.
6. Басаричек, С. (1917): *Педагогија: Посебна наука о обуци*. Загреб: Наклада хрв. педагошко-књижевног збора.
7. Bebell, D. & O'Dwyer, L.M. (2010): Educational Outcomes and Research from 1:1 Computing Settings. *Journal of Technology, Learning and Assessment*, 9 (1), 6-14.
8. Безић, К. (1975): *Методика наставе природе и друштва*. Загреб: Школска књига.
9. Bloom, B. (1971): *Таксономија или класификација образовних и одгојних циљева, Књига I, Когнитивно подручје*. Београд: Југословенски завод за проучавање школских и просветних питања.
10. Bracko, P. J. (2012): *The model of ICT use in geography lessons*. MIPRO, Proceedings from the 35th International Convention, 1389-1392.
11. Van der Westhuizen, C. P., Nel, C. and Richter, B. W. (2012): An Analysis of Students' Academic Performance when Integrating DVD Technology in Geography Teaching and Learning. *Educational Technology & Society*, 15 (3), 190-201.
12. Вилотијевић, М. (2000а): *Дидактика 1: Предмет дидактике*. Београд: Учитељски факултет, Завод за уџбенике и наставна средства.
13. Вилотијевић, М. (2000б): *Дидактика 3: Организација наставе*. Београд: Учитељски факултет, Завод за уџбенике и наставна средства.
14. Georgiades, P. (2000): Beyond conceptual change learning in science education: focusing on transfer, durability and metacognition. *Educational Research*, 42 (2), 119–139.

15. Гњато, Р., Стаменковић, С. (2002): *Увод у географију*. Београд: Географски факултет.
16. Грдинић, Б, Бранковић, Н. (2005): *Методика познавања природе и света око нас у наставној пракси*. Бачки Петровац: Култура.
17. Грдинић, Б. (2003): Место и улога наставе природе и друштва и познавање природе у систему образовања код нас и у свету. *Норма*, 1, стр. 65–77.
18. Грчић, М., Грчић, Љ. (2010): Проблеми и перспективе географског образовања у Србији. *Глобус*, 35, стр. 165–174.
19. Давидов, В. В. (1987): Анализа дидактичких принципа традиционалне школе и могући принципи наставе блиске будућности. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 20, стр. 53–61.
20. Даниловић, М. (2002): Какво је образовање потребно Европи за друштво сутрашњице – циљеви и очекивања. *Педагогија*, 1–2, стр. 18–33.
21. Де Зан, И. (2001): *Методика наставе природе и друштва*. Загреб: Школска књига.
22. Delen, E., Bolut, O. (2011): The Relationship Between Students' Exposure to Technology and Their Achievement in Science and Math. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10 (3), 311-317.
23. Dubelova, H. (2010): Application of information and communication technologies (ICT) in geography lessons. *Pedagogy Studies (Pedagogika)*, 99/2010, 89-94.
24. Ђорђевић, Б., Радовановић, И. (2000): Мишљења наставника о садашњој основној школи и неким предлозима за основну школу будућности. *Настава и васпитање*, 1–2, стр. 82–92.
25. Ђуричковић, В. (1990): *Развој и модернизација географског образовања*. Београд: СГД.
26. Живковић, Љ. и сар. (2010): Функционална повезаност дидактичких елемената у настави географије. *Гласник Српског географског друштва*, ХС, 2, стр. 247–254.
27. Живковић, Љ., Јовановић, С. (2010): Значај наставе географије за еколошко образовање ученика. *Глобус*, 35, стр. 99–104.

28. Живковић, Љ., Јовановић, С. (2011): Еколошко образовање и настава географије у основној школи. *Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду*, 59, стр. 255–268.
29. Ивић, И. и сар. (2008): *Водич за добар уџбеник: Општи стандарди квалитета уџбеника*. Нови Сад: Платонеум.
30. Јањушевић, М. (1955): *Методика наставе земљописа: у основној школи*. Београд: Нолит.
31. Јовановић, С. и сар. (2005): Теоријски оквир процеса самосталног стицања знања у настави географије у основној школи. *Гласник Српског географског друштва*, LXXXV, 1, стр. 291–298.
32. Јовановић, С. и сар. (2010): Садржаји о заштити животне средине у уџбеницима географије за основну и средњу школу. *Гласник Српског географског друштва*, 1, стр. 347–375.
33. Јовичић, Ж. (1971): *Методика наставе географије*. Београд: Научна књига.
34. Јукић, С. и сар. (1998): *Дидактика: Избор текстова*. Јагодина: Учитељски факултет.
35. Каменов, Е. (2007): *Опите основе предшколског програма: Модел Б*. Нови Сад: Драгон.
36. Каменов, Е. (2012): *Методика наставе веронауке*. Београд: Православни богословски факултет, Педагошко – катихетски институт.
37. Комленовић, Ђ. (2003): Реформа образовања у Републици Србији и место географије у основном и обавезном образовању. *Глобус*, 28, стр. 73–92.
38. Комленовић, Ђ. (2004): Организација географске наставе у САД. *Педагошка стварност*, 5–6, стр. 493–510.
39. Комленовић, Ђ. (2005а): Географска настава у основном и обавезном образовању СР Немачке. *Настава и васпитање*, 1, стр. 106–119.
40. Комленовић, Ђ. (2005б): Организација географске наставе у обавезном образовању Руске Федерације. *Педагогија*, 1, стр. 52–71.
41. Комленовић, Ђ. (2005в): Организација географске наставе у обавезном образовању Аустралије. *Педагогија*, 2, стр. 41–58.
42. Комленовић, Ђ. (2005г): Организација географске наставе у Републици Словенији. *Педагошка стварност*, 3–4, стр. 325–343.

43. Комленовић, Ђ. (2007а): Развој географске наставе у свету. *Педагогија*, 4, стр. 682–693.
44. Комленовић, Ђ. (2007б): Организација обавезног образовања и наставе географије у Јапану. *Настава и васпитање*, 4, стр. 387–397.
45. Коцић, Љ. (1998): Могућности примене диференцираних наставних програма у основној школи. У: М. Вилотијевић и Б. Ђорђевић (ур.), *Наша основна школа будућности*, Београд: Учитељски факултет, стр. 69–98.
46. Коцић, Љ. (2001): Дидактичко-методички захтеви у обликовању структуре уџбеника. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.), *Савремени основношколски уџбеник*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 131–156.
47. Кундачина, М. (2010): *Еколошко васпитање*. Ужице: Учитељски факултет.
48. Лазаревић, Д. (2007): Развојна и педагошка примереност уџбеника Свет око нас за први и други разред основне школе. *Квалитет уџбеника за млађи школски узраст*, Београд: Институт за психологију, стр. 209–228.
49. Лакета, Н., Василијевић, Д. (2006): *Основи дидактике*. Ужице: Учитељски факултет.
50. Малешевић, Ј. (2001): Вредновање уџбеника природа и друштво. *Норма*, VII 1–2, стр. 107–118.
51. Марић, Ђ., Крунић, Д. (2003): Систем дидактичких принципа у настави географије. *Глобус*, 28, стр. 93–108.
52. Марковић, Ж. Д. (2000): Значај еколошког образовања за осавремењавање образовног процеса у савременој школи, *Настава и васпитање*, XLIX, 1–2, стр. 49–59.
53. Матас, М. (1998): *Методика наставе географије*. Загреб: ХГД.
54. Мићановић, М. (2005а): Савремена обрада географских садржаја. *Педагошка стварност*, 1–2, стр. 49–56.
55. Мићановић, М. (2005б): Савремени приступ реализацији географских садржаја у основној школи. *Педагошка стварност*, 9–10, стр. 748–755.
56. Наход, С. (2001): Основна школа на распутници: иновације или реформа. *Зборник Институт за педагошка истраживања*, XXXIII, 33, стр. 82–95.

57. Наход, С. и сар. (1998): Анализа програма основне школе. У: М. Вилотијевић и Б. Ђорђевић (ур.), *Наша основна школа будућности*, Београд: Учитељски факултет, стр. 308–311 и 325–328.
58. Недељковић, М. (2002): Осавремењивање основне школе у улози развијања еколошке свести ученика. *Педагогија*, 4, стр. 19–26.
59. Петерца, М. и сар. (1974): *Картографија*. Београд: ВГИ.
60. Петров, Б., Миљковић, В. (2007): Да ли уџбеници омогућују основношколцима адекватан улаз у свет природних наука. *Квалитет уџбеника за млађи школски узраст*, Београд: Институт за психологију, стр. 255–280.
61. Пешикан, А., Јанковић, С. (1998): Анализа уџбеника и радне свеске за предмет познавање друштва за четврти разред основне школе. *Психологија*, 1–2, стр. 137–152.
62. Пешић, Ј. (2007): Неки проблеми дидактичког обликовања уџбеника „Природа и друштво“ за трећи разред. *Квалитет уџбеника за млађи школски узраст*, Београд: Институт за психологију, стр. 229–253.
63. Пољак, В. (1980): *Дидактика*. Загреб: Школска књига.
64. Продановић, Т., Ничковић, Р. (1974): *Дидактика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
65. Рајичић, Д. (1929): *Посебна дидактика или наука о предавању појединих наставних предмета*. Београд: Издавачка књижарница „Геце Кона.“
66. Раткај, И., Тадић, М. (1999): *Географи: биографски речник*. Београд: ИДН.
67. Resnik – Planinc, T. (2005): *Times of Change for Geography Education in Slovenia*. In: *Changing Horizons in Geography Education*. Karl Donert, and Przemyslaw Charynski (eds.), Torun, 1, 189.
68. Ромелић, Ј. (2004): *Методика наставе географије*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
69. Ромелић, Ј. (2005): Методе рада у настави географије које утичу на активизацију ученика. *Глобус*, 30, стр. 21–38.
70. Ромелић, Ј. и сар. (2010): *Образовни стандарди за крај обавезног образовања: Образовни стандарди за наставни предмет Географија*. Београд: Министарство просвете, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.

71. Рудић, В. (1992): Географија кроз векове у очима других, *Настава и васпитање*, 1–2, стр. 59–75.
72. Рудић, В. (1998): *Методика наставе географије*. Београд: Географски факултет.
73. Рудић, В. (2007): *Развој наставе географије у Србији*. Београд: Интерсистем, Завод за унапређивање образовања и васпитања.
74. Секуловић, В. (1966): *Методски приручник, за наставу географије у основној школи*. Београд: Завод за издавање уџбеника социјалистичке републике Србије.
75. Тодоровић, Д. (1998): *Основи методологије психолошких истраживања*. Београд: Лабораторија за експерименталну психологију.
76. Требјешанин, Б. (2001): Развој метакогниције и мотивације – улога уџбеника. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.), *Савремени основношколски уџбеник*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 117– 127.
77. Требјешанин, Б. (2009): *Мотивација за учење*. Београд: Учитељски факултет.
78. Tucker, V. (2012): The flipped classroom. *Education Next*, 12 (1), 82–83.
79. Ћосић, П. и сар. (2008): *Речник синонима*. Београд: Корнет.
80. Ћунковић, С. (1971): *Школство и просвета у Србији у XIX веку*. Београд: Педагошки музеј.
81. UNESCO (2011): *Transforming Education: The Power of ICT Policies*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
82. Црногорац, Ч. (2005): Изучавање животне средине у географији у основним школама Републике Српске. *Глобус*, 30, стр. 53–66.
83. Цурић, З. и сар. (2007): Курикулуми географије за обавезно образовање у 11 еуропских држава - компаративна анализа. *Методика* 15, 2, стр. 444–466.
84. Цигурски-Ивков, А. и сар. (2009): Могућности примене рачунара у модерној настави географије. *Гласник Српског географског друштва*, LXXXIX (1), стр. 139–151.
85. Џиновић, М., Милановић К. (2010): Услови за коришћење рачунарске опреме у васпитно - образовном раду са децом предшколског узраста. *Иновације у настави*, 3, стр. 35–44.

86. Шефер, Ј., Шевкушић, С. (2007): Мислити у времену и простору: предлози за измене у програму предмета познавање друштва. *Настава и васпитање*, 4, стр. 361–372.

87. Yazici, H. and Demirkaya, H. (2010): Views of student teachers on information technology integration in geography teaching. *Scientific Research and Essays*, 5 (13), 1746–1753.

88. Yeung P., S. (2010): IT and geography teaching in Hong Kong secondary schools: a critical review of possibilities, trends and implications. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 19 (3), 173-189.

Електронски извори

89. Curriculum for the compulsory school, preschool class and the leisure-time centre 2011, National Agency for Education, Stockholm (2011), Social study subjects, доступно на web адреси: <http://www.malmo.se/download/18.29c3b78a132728ecb52800034181/pdf2687.pdf>, садржај актуелан 3.12.2012.

90. <http://www.education.gouv.fr/>, садржај актуелан 5.12.2012.

91. <http://www.education.gov.uk/schools/teachingandlearning/curriculum/primary/b00199002/geography/ks2>, садржај актуелан 4.12.2012.

92. <http://www.education.gov.uk/schools/teachingandlearning/curriculum/primary/b00199002/geography/attainment>, садржај актуелан 4.12.2012.

93. <http://www.eduscol.education.fr/cid46065/comment-l-histoire-et-la-geographie-sont-elles-enseignees-a-l-ecole-primaire%A0-constat-et-evolution-en-cours.html>, садржај актуелан 7.12.2012.

94. <http://www.geografija.hr/clanci/502/vijece-geografskog-odsjeka-pmf-a-u-zagrebu-o-katalogu-znanja>, садржај актуелан 20.01.2013.

95. http://www.igu-online.org/site/?page_id=657, садржај актуелан 19.12.2012.

96. <http://www.kreativnaskola.rs>

97. http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_obvezni/Spoznavanje_okolja_obvezni.pdf, садржај актуелан 1.12.2011.

98. http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmetniki/Predmetnik_splosni.pdf, садржај актуелан 1.12.2011.

99. <http://www.rgs.org/geographytoday/what+is+geography.htm>, садржај актуелан 19.12.2012.
100. <http://www.rgs.org/NR/rdonlyres/63E574C1-13BC-4F50-A106-29EDA5CA23CE/0/24TheImportanceofGeographyStatement.pdf>, садржај актуелан 19.12.2012.
101. <http://www.zuov.gov.rs/>, садржај актуелан 15.03.2012.
102. <http://www2.cndp.fr/ecole/quapprend/pdf/755a0212.pdf>, Qu'apprend-on à l'école primaire ? Nouveaux programmes, CNDP/XO Editions, Paris (2002), садржај актуелан 7.12.2012.
103. National Core Curriculum for Basic Education, Finish National Board of Education, Helsinki (2004a), доступно на web адреси: <http://www.oph.fi>, садржај актуелан 28.11.2012.
104. National Core Curriculum for Basic Education, Finish National Board of Education, Helsinki (2004b), Environmental and natural studies, доступно на web адреси: http://www.oph.fi/download/47672_core_curricula_basic_education_3.pdf, садржај актуелан 28.11.2012.
105. National Core Curriculum for Basic Education, Finish National Board of Education, Helsinki (2004c), Biology and Geography, доступно на web адреси: http://www.oph.fi/download/47672_core_curricula_basic_education_3.pdf, садржај актуелан 28.11.2012.
106. Sulinet Digital Knowledge Base (SDT), Arhiva informacija Ministarstva za nacionalne resurse Mađarske (2004): доступно на web адреси: <http://www.nefmi.gov.hu/english/ict-in-the-hungarian/sulinet-digital>, садржај актуелан 1.03.2013.
107. The National Curriculum for England, Department for Education, London (1999: 14), Geography, доступно на web адреси: www.nc.uk.net, садржај актуелан 3.12.2012.
108. The school curriculum, Department for Education, London (2011), доступно на web адреси: <http://www.education.gov.uk>, садржај актуелан 3.12.2012.
109. UNESCO & ITU (2013): Technology, Broadband and Education: Advancing the Education for all Agenda, доступно на web адреси: http://www.broadbandcommission.org/work/working-groups/education/BD_bbcomm-

education_2013.pdf, садржај актуелан 1.03.2013.

Педагошка документација

110. *Заједнички план и програм образовног - васпитног рада у основној школи* (1976): Службени гласник – Просветни гласник СРС, бр. 6, 7, 8 и 9.
111. *Заједнички план и програм образовног – васпитног рада у основној школи* (1984): Службени гласник – Просветни гласник СРС, бр. 3, 4 и 5.
112. *Закон о основним школама* (1882): (према наводу Ћунковића, 1971).
113. *Закон о уџбеницима и другим наставним средствима* (2009): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 72/09.
114. *Закон о школама у Србији* (1833): „*Устав народни школа у Књажевству Србије правителствујућим Књазом Милошем Теодор Обреновићем I и одобрен и потврђен*“ (према наводу Рудића, 2007).
115. *Закон о основама система образовања и васпитања* (2009): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 72/09.
116. *Закон о основама система образовања и васпитања* (2011): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 52/11.
117. *Закон о основама система образовања и васпитања* (2004): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 58/04.
118. *Закону о основној школи у Србији* (1959): (према наводу Рудића, 2007).
119. *Наставни план за основне школе* (1942): (према наводу Рудића, 2007).
120. *Наставни план и програм за женске основне школе* (1865): „*Ред предмета који ће се по разредима и течајима, имати предавати у основним женским школама,*“ Министарство просвете и црквених дела.
121. *Наставни план и програм за мушке и женске основне школе* (1871): „*Распоред предмета за мушке и женске основне школе и упутство како ће се предавати,*“ (према наводу Рудића, 2007).
122. *Наставни план и програм за нижу основну школу* (1891): Министарство просвете и црквених послова.
123. *Наставни план и програм за основне школе 1951/1952. године* (1951): приредио Савет за просвету, науку и културу Н. Р. Србије, Знање.
124. *Наставни план и програм за основне школе у Краљевини Југославији* (1933): (према наводу Рудића, 2007).

125. Наставни план и програм за основну школу (1844): *„Наставленије у смотренију учебни предмета,“* Попечитељство просвештенија (према наводу Рудића, 2007).
126. *Наставни планови и програми за ниже и више основне школе* (1884): (према наводу Ћунковића, 1971).
127. *Наставни план и програм за основну школу у Народној Републици Србији* (1959): Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије, бр. 7, 8 и 9.
128. *Наставни план и програм за основну школу у СР Србији* (1963): Савремена школа.
129. Наставни план и програмом за основну школу (1850): *„Расположење предмета који се у основним училиштима предају по разредима и полгодијама,“* Попечитељство просвештенија.
130. *Наставни план и програм за основне школе* (1899): (према наводу Ћунковића, 1971).
131. *Нови наставни програм за I, II, III и IV разред основних школа Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* (1927): Издавачка књижарница „Геце Кона.“
132. *Опште основе предшколског програма* (2006): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 14/06.
133. *Опште основе школског програма* (2003): РС Министарство просвете и спорта.
134. Општи закон о школама (1844): *„Устројеније јавног училишног наставленија,“* Попечитељство просвештенија (према наводу Рудића, 2007).
135. *План и програм основног образовања и васпитања за други разред – Уводне напомене* (1991): Београд, Педагошка академија за образовање учитеља.
136. *План и програм основног образовања и васпитања за трећи разред* (1991): Београд, Педагошка академија за образовање учитеља.
137. *План и програм основног образовања и васпитања за четврти разред* (1991): Београд, Педагошка академија за образовање учитеља.
138. *Правилник о изменама и допунама правилника о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања* (2010): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 7/10.

139. *Правилник о изменама и допунама правилника о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања* (2010): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 7/10.
140. *Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања* (2001): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 4/01.
141. *Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања* (2006): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 3/06.
142. *Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставни програм за трећи разред основног образовања и васпитања* (2005): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 1/05.
143. *Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања* (1990): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 4/90.
144. *Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања* (1995): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 5/95.
145. *Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања* (1996): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 6/96.
146. *Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутство о њиховој употреби* (2010): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 1/10.
147. *Правилником о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања* (2004): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 10/04.
148. *Правилник о образовним стандардима за крај првог циклуса обавезног образовања за предмете српски језик, математика и природа и друштво* (2011): Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 5/11.

Уџбеници и приручници

149. Васиљевић, И. и сар. (2008): *Природа и друштво за четврти разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
150. Јухас, И. (2008): *Свет око нас 1а, уџбеник са радном свеском за први разред основне школе*. Београд: Едука.

151. Јухас, И. (2008): *Свет око нас 1б, уџбеник са радном свеском за први разред основне школе*. Београд: Едука.
152. Манојловић, М., Вељковић, Б. (2008): *Свет око нас 2а, уџбеник са радним листовима за други разред основне школе*. Београд: Едука.
153. Манојловић, М., Вељковић, Б. (2008): *Свет око нас 2б, уџбеник са радним листовима за други разред основне школе*. Београд: Едука.
154. Маринковић, С., Маринковић, С. (2007): *Свет око нас за први разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
155. Маринковић, С., Маринковић, С. (2008): *Природа и друштво за трећи разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
156. Маринковић, С., Маринковић, С. (2008): *Свет око нас за други разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
157. Матановић, В. и сар. (2008): *Природа и друштво 3а, уџбеник за трећи разред основне школе*. Београд: Едука.
158. Матановић, В. и сар. (2008): *Природа и друштво 3б, уџбеник за трећи разред основне школе*. Београд: Едука.
159. Матановић, В. и сар. (2008): *Природа и друштво 4а, уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: Едука.
160. Матановић, В. и сар. (2008): *Природа и друштво 4б, уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: Едука.
161. Требјешанин, Б. и сар. (2005): *Проверанка 1, за Свет око нас*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
162. Требјешанин, Б. и сар. (2005): *Проверанка 2, за Свет око нас*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
163. Требјешанин, Б. и сар. (2005): *Размишљањка 1, радна свеска уз уџбеник Свет око нас за први разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
164. Требјешанин, Б. и сар. (2006): *Истраживањка 4, радна свеска уз уџбеник Природа и друштво за четврти разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
165. Требјешанин, Б. и сар. (2006): *Природа и друштво 4, уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

166. Требјешанин, Б. и сар. (2007): *Истраживанка 2, радна свеска уз уџбеник Свет око нас за други разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
167. Требјешанин, Б. и сар. (2009): *Завичајница 3, радна свеска уз уџбеник Природа и друштво за трећи разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
168. Требјешанин, Б. и сар. (2009): *Проверанка 3, контролна свеска уз уџбенички комплет Природа и друштво за трећи разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
169. Требјешанин, Б. и сар. (2009): *Проверанка 4, контролна свеска за Природу и друштво за четврти разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
170. Требјешанин, Б. и сар. (2010): *Природа и друштво 3, уџбеник за трећи разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
171. Требјешанин, Б. и сар. (2010): *Свет око нас 1, уџбеник за први разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
172. Требјешанин, Б. и сар. (2010): *Свет око нас 2, уџбеник за други разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

VI ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Упитник за наставнике у разредној настави

Прилог 2. Упитник за ученике

Прилог 1.

УПИТНИК ЗА НАСТАВНИКЕ У РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ

Поштоване колегинице/колеге,

Упитник је саставни део једног ширег пројекта, чији је *циљ сагледавање ситуације у погледу заступљености и реализације географских садржаја, у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво, како би се у њу унела могућа побољшања* (ако га попуњавате електронски, жутом бојом маркирајте одговор).

За постизање циља истраживања, Ваше мишљење нам је од посебног значаја. Молимо Вас да на свако питање искрено одговорите. Анкета је анонимна, а подаци до којих се дође, биће коришћени искључиво у сврхе научно-истраживачког рада.

1. Стручна спрема?

- а) Средња стручна спрема;
- б) Виша стручна спрема;
- в) Висока стручна спрема;
- г) Мастер, магистар и доктор.

2. Укупан стаж у учитељској струци? _____ (наведите године стажа)

3. У ком разреду основне школе радите текуће школске године?

- а) I разред;
- б) II разред;
- в) III разред;
- г) IV разред.

4. Наведите врсту насеља у коме се школа (у којој радите) налази?

- а) Градско насеље;
- б) Остала насеља.

5. Оцените заокруживањем једног од понуђених одговора колико је укупан фонд часова у програмима, предвиђен за наставне предмете Свет око нас и Природа и друштво, довољан за њихову реализацију:

- а) Фонд часова је довољан;
- б) Фонд часова је недовољан;
- в) Фонд часова је превелики.

6. Да ли су, према Вашој процени, географски садржаји у довољној мери заступљени у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво (према предвиђеном фонду часова)? Заокружите један од одговора.

- а) Довољно су заступљени;
- б) Нису довољно заступљени;
- в) Превише су заступљени.

7. Оцените да ли у постојећем програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво има географских садржаја који недостају? Заокружите један од одговора.

а) Програм има све потребне географске садржаје.

б) Програму недостају неки географски садржаји који су потребни.

8. Ако сте заокружили алтернативу под б, наведите којим географским садржајима би, по Вашем мишљењу, требало допунити програм наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво:

_____.

9. Постоје ли у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво такви географски садржаји који би се могли искључити ради растерећења наставе, без штете по образовни и васпитни учинак? Заокружите један од одговора.

а) Не постоје такви наставни садржаји; б) Постоје такви наставни садржаји.

10. Ако сте заокружили алтернативу под б, наведите који су то географски садржаји чијим би се искључивањем могла растеретити настава предмета Свет око нас и Природа и друштво, без штете по образовни и васпитни учинак:

_____.

11. Колико су, по Вашем мишљењу, географски садржаји предвиђени програмом наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво примерени дејим могућностима разумевања? Заокружите један од одговора.

а) Сви су примерени дејим могућностима разумевања.

б) Неки јесу, неки нису примерени дејим могућностима разумевања.

в) Уопште нису примерени дејим могућностима разумевања.

12. Ако сте заокружили алтернативу под б и в, који оцењују да географски садржаји наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво нису довољно примерени дејим могућностима разумевања, наведите који су то садржаји?

_____.

13. Колико су географски садржаји у програму наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво засновани на савременим научним достигнућима (пр. Космонаутике, Екологије...)? Заокружите један од одговора.

а) Садржаји су засновани на савременим достигнућима географије као науке.

б) Садржаји нису довољно засновани на савременим достигнућима географије као науке.

14. Да ли су образовно - васпитни циљеви, који се односе на географске садржаје у програмима наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво, довољно конкретизовани и разрађени? Заокружите један од одговора.

а) Циљеви су довољно конкретизовани и разрађени.

б) Циљеви нису довољно конкретизовани и разрађени.

15. Како оцењујете општеобразовну вредност географских садржаја који се уче у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво? Заокружите један од одговора.

а) Географски садржаји имају велику општеобразовну вредност.

У чему се огледа? _____

б) Географски садржаји немају велику општеобразовну вредност.

Зашто? _____

16. Колико су у праву критичари када кажу да „[...] увид у теме садашњег интегрисаног програма Познавање природе и друштва [...] оставља утисак недовољно аргументованог споја разнородних садржаја?“ Заокружите један од одговора.

а) Потпуно су у праву; б) Делимично су у праву; в) Уопште нису у праву.

17. Ако сте се сложили са поменутиим критичарима, предложите шта треба учинити да би се наведени недостатак исправио:

_____.

18. Да ли повезујете географске садржаје са садржајима наука и научних дисциплина (Биологија, Физика, Хемија, Историја и др.) који се јављају у оквиру наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво?

а) Да (наведите најчешће са којим): _____.

б) Не (зашто?): _____.

19. Као што је познато, прописи омогућавају да се од програма наставног предмета одступи до 30%. У ком проценту, приликом прилагођавања наставног програма предмета Свет око нас и Природа и друштво, одступате од прописаног наставног програма (за географске садржаје)? Упишите проценат.

а) I разред: ____% ;

б) II разред: ____%;

в) III разред : ____% ;

г) IV разред: ____%.

20. Наведите уџбенике и радне листове из наставних предмета Света око нас и Природе и друштва које користите (навести аутора, назив публикације, издавача и годину издања):

_____.

21. Описно оцените квалитет и употребљивост уџбеника и радних листова које користите у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво?

_____.

22. Које методичке приручнике користите у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво? Навести аутора, назив, издавача и годину издања:

_____.

23. Колико сте задовољни методичким приручницима које сте навели одговарајући на претходно питање? Заокружите један од одговора.

а) Потпуно сам задовољан/а;

б) Делимично сам задовољан/а;

в) Нисам задовољан/а (зашто?): _____.

24. Које наставне методе највише користите за реализацију географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво?

_____.

25. Која наставна средства користите приликом реализације географских садржаја наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво? Наведите их:

_____.

26. Да ли у школи, у којој радите, постоје сва потребна наставна средства за обраду географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво? Заокружите један од одговора.

а) Постоје сва потребна наставна средства.

б) Не постоје сва потребна наставна средства.

27. Да ли у настави предмета Свет око нас и Природа и друштво користите савремену компјутерску технологију и мултимедијалне презентације?

Заокружите један од одговора.

- а) Често; б) Повремено; в) Никада.

28. Ако сте на претходно питање одговорили са „повремено“ или „никада“ наведите разлоге за то:

_____.

29. У којој мери, приликом реализације географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво, користите теренске вежбе, екскурзије и друге облике емпиријског сазнавања?

- а) Користим их често; б) Користим их понекад; в) Не користим их никада.

30. Ако сте на претходно питање одговорили са „никада“ наведите разлоге за то:

_____.

31. У којој мери су приликом реализације географских садржаја у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво заступљени групни рад, проблемска настава, пројектна настава, непосредно посматрање појава.

- а) Заступљени су често; б) Заступљени су понекад; в) Нису заступљени.

32. Ако сте на претходно питање одговорили са „нису заступљени“ наведите разлоге за то:

_____.

33. Колико су ученици мотивисани за усвајање географских садржаја?

- а) Ученици су веома мотивисани за усвајање географских садржаја.
б) Ученици су донекле мотивисани за усвајање географских садржаја.
в) Ученици су слабо мотивисани за усвајање географских садржаја.

34. Које врсте евалуације вршите приликом оцењивања да ли су ученици усвојили географске наставне садржаје. Заокружите све врсте евалуације које вршите.

- а) Усмено; в) Практичним задацима;
б) Тестовима знања; г) Есејским задацима;
д) Неки други начин (који?) _____.

Захваљујемо на сарадњи!

Прилог 2.

УПИТНИК ЗА УЧЕНИКЕ

Стави плусеве поред тема које ти се највише свиђају:

➤ Оријентација у простору (где се шта налази у околини...)	
➤ Рељеф (облици рељефа: низије, планине...)	
➤ Воде (облици појављивања воде у природи: реке, језера...)	
➤ Клима (настајање ветра, кише...)	
➤ Заштита животне средине	
➤ Становништво	
➤ Насеља (сеоска, градска...)	
➤ Саобраћај (правила безбедног понашања...)	

Уколико осим наведених постоји још нека тема из географије која ти се посебно свиђа, наведи је:

Хвала!

Биографија аутора

Мр Миланка Џиновић рођена је у Шапцу 26. VIII 1968. године, где је завршила средњи степен Педагошке академије за образовање учитеља. Основне академске студије из географије завршила је 1995. године у Београду. Магистарски рад под насловом: „Картографско моделовање структуре становништва Мачванског округа” одбранила је 2005. на Географском факултету Универзитета у Београду (ужа научна област: Географска картографија).

Миланка Џиновић радила је, од 1994. до данас, у више образовно - васпитних установа у Београду, и то: у Основној школи „Сава Ковачевић“ у Београду (1994–1996) и Средњој техничкој ПТТ школи у Београду (1996–2008) као наставник географије; у Вишој школи за информационе и комуникационе технологије у Београду (Виша техничка ПТТ школа, 1997–2001), у звању стручног сарадника за предмет Основи ПТТ географије; на Учитељском факултету у Београду (од 2008), у звању асистента на предмету Упознавање околине.

Члан је Српског географског друштва од 2000. године.

Рад из докторске дисертације који је до сада објавила је:

Džinović, M. (2013). Comparative review of geographical contents in the national curricula of some EU countries and Serbia at the primary level of compulsory education. *Journal Plus Education*, 9(2), 126-136.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Миланка Џиновић _____

број уписа _____ / _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

_____ ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА _____

_____ ОД I ДО IV РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ _____

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15.1.2015.



Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора _____ Миланка Џиновић _____

Број уписа _____ / _____

Студијски програм _____ / _____

Наслов рада _____ **ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА**
_____ **ОД I ДО IV РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ** _____

Ментор _____ др Љиљана Живковић _____

Потписани _____ Миланка Џиновић _____

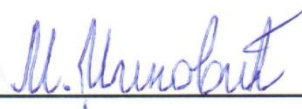
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 15.1.2015.



Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ДИДАКТИЧКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ГЕОГРАФСКИХ САДРЖАЈА
ОД I ДО IV РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

☒ 3. Ауторство - некомерцијално - без прераде

4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима

5. Ауторство - без прераде

6. Ауторство - делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 15.1.2015.